

Sal
Santen
Brand
in
Mokum

roman

ISBN 90 295 3772 8

Brand in Mokum vormt een keerpunt in het snel bekender en populairder wordende schrijverschap van Sal Santen, omdat hij zich anders dan in zijn vorige, sterk autobiografische boeken, deze keer vooral op fantasie laat drijven.

Jules, de hoofdpersoon, ontwaakt na een operatie uit de narcose. In de zaal van het ziekenhuis zit zijn vrouw Jeltje al op hem te wachten. Zwevend tussen droom en werkelijkheid beleeft Jules de vreemdste geschiedenissen, waarbij zijn angsten vrij baan hebben. Op zijn leeftijd, de vijftig gepasseerd, hangt voortdurend de dreiging van ontslag boven zijn hoofd. In werkelijkheid wordt Jules beheerst door de angst voor de dood, die elke operatiepatiënt kent, maar juist omdat hij deze poogt te onderdrukken, nemen zijn fantasieën de grilligste, soms komische vormen aan.

Dit is het zevende boek van Sal Santen, een man die na een leven vol politieke activiteiten op vierenvijftigjarige leeftijd schrijver werd en in korte tijd een uitermate origineel en boeiend oeuvre opbouwde. Zijn roman *Stormvogels*, najaar '76 verschenen, gaf aanleiding tot een groot aantal lovende artikelen en interviews.

* Een man die ontegenzeggelijk tot Nederlands beste schrijvers behoort. – Gerard de Bruijn in de *Nieuwe Linie*

Grote ABC nr. 302

Sal Santen *Brand*
in Mokum

Amsterdam • Uitgeverij De Arbeiderspers

Copyright © 1977 S. Santen, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van B.v. Uitgeverij De Arbeiderspers, Singel 262, Amsterdam. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from B.v. Uitgeverij De Arbeiderspers, Singel 262, Amsterdam.*

Omslag: detail uit *Het springen van de Kruittoren in Delft* van E. van der Poel

Druk: Tulp, Zwolle

ISBN 90 295 3772 8

*Opgedragen aan mijn vrienden
van de psychoanalytische groep,
die mij de hand reikten*

De kunst is voor de kunstenaar een smart waardoor
hij zich bevrijdt voor een nieuwe smart. Hij is geen
reus, maar een min of meer bonte vogel in de kooi van
zijn bestaan. — *Franz Kafka*
(*Gesprekken met Kafka*, Gustav Janouch)

Inhoud

- 1 Narcose 9
- 2 De toverbal 31
- 3 De dreiging 44
- 4 Jeltje 59
- 5 De kneusjeslijst 79
- 6 Sollicitatie 100
- 7 Herinnering 118
- 8 Hellestaat 150

‘Word eens wakker,’ hoorde Jules fluisteren, zonder de kracht te bezitten zich te bewegen of zijn ogen te openen. Zijn hele lichaam was doordrenkt van een verlamdende vermoeidheid. ‘Wor toch wakker!’ galmde het in hem na... het was de ongeruste klank die zich in hem vastzette. Met een schok herkende hij Jeltje’s stem, terwijl zij hem voorzichtig tikjes op zijn wang gaf. Haar moest hij het vragen, hoe de woorden verder luidden van het liedje dat uit een grijs verleden naar hem was teruggekeerd. ‘Blauwe viooltjes en witte jasmijn...’ wilde hij zingen, en bewoog murmeland zijn droge, gebarsten lippen, onverstaanbare klanken brommend als een kind dat met een autootje speelt. Hij was jarig, twee jaar al, en droeg een rood schortje. Een tante kwam hem een gebloemd beker-tje met flikjes erin brengen. Vaag verwonderde hij zich erover dat zijn herinnering zo ver terug reikte en zocht naar herkenning in het wijsje, probeerde het in beelden om te zetten, en zag een ogenblik helder zonlicht en zijn moeder baden in zee, die een verschrikt gebaar maakte omdat een schouderbandje van haar badpak afzakte en een borst in volle naaktheid toonde, met de kleine tepel van een jong meisje. Verlegen wendde Jules het hoofd af, maar nu hoorde hij duidelijk dat Jeltje tegen hem sprak.

Met moeite trok Jules zijn loodzware oogleden omhoog en zag in een waas Jeltje naast zijn bed zitten. Hij wilde haar in zich opnemen, spande zijn ogen zoals je een verreijker bijstelt om het beeld te verscherpen. Zij hield haar hoofd scheef en keek aandachtig naar hem met haar grote, blauwe ogen, vochtig van ontroering, een vinger tegen een wang gedrukt als wilde zij steun zoeken, haar lippen half geopend klaar om op elke vraag te antwoorden die Jules haar kon stellen en bereid zijn woorden als een lekkernij na te proeven. Een springende, grijsblonde haarlok viel langs haar voorhoofd, waartegen het ovaal van haar gezicht scherp afstak. Zij had haar zwarte, ribfluwelen broekpak aan, zoals op verjaardagen of de keren dat zij uitgingen, en verwonderd vroeg Jules zich af wat voor feest het kon zijn.

‘Mijn liefste,’ fluisterde zij en kuste Jules voorzichtig op de rug van een hand, hoog over hem heengebogen om hem verder niet aan te raken. Hij zou zich immers kunnen bezeren, gekluisterd als hij lag aan een in zijn bovenarm gestoken pen die vocht toevoerde uit een van de vier boven zijn hoofd aan een standaard hangende flessen, en een rubber slang in de buurt van zijn navel die als een navelstreng aan zijn buik zwengelde, waaruit een bloederige vochtscheiding omlaag druppelde naar een ronde glazen pot onder zijn bed.

Toen hij Jeltje’s warme, strelende lippen voelde, schuurde een wratje langs zijn hand. Hij glimlachte en dacht: ‘Ik moet het haar toch zeggen. Waarom laat ze het niet weghalen?’ maar zijn inval vervaagde

alweer als altijd wanneer hij er iets van wilde zeggen, al die jaren langs sinds zij getrouwd waren.

Terwijl hij de warmte van haar aanraking nog nabeleefde, viel Jules zonder overgang in slaap, zoals baby's dit doen na hevig, met hun gehele lichaam te hebben gehuild. Voor zijn ogen toverde zich zijn eigen beeld, in het donker van zijn gesloten oogleden, en hij zag zichzelf parmantig staan met de handen in zijn broekzakken, de buik enigszins vooruit, het groene tweedjasje wijd open, eronder een grijze trui. Hij kon met zijn spitse rossig-blonde baard en sierlijke snor uit een schilderij van Frans Hals zijn gestapt, maar zijn peinzende, bruine ogen, de uitstekende jukbeenderen, de scherpe lijn van zijn neus vertrieften het beeld van zijn uiterlijk. Hij wilde 'dag Jut' zeggen, de spotnaam die zijn vrienden hem hadden gegeven, slikte en poogde, op zijn speekselklieren zuigend, spuug te vormen om zijn mond te bevochtigen. Hij lalde even, hief zijn hoofd op en liet het weer achterover vallen. Toen aaide een natgemaakte zakdoek zachtjes over zijn wangen, zijn voorhoofd, zijn bovenlip, en hij likte er gretig naar om het vocht te proeven. Plotseling herinnerde hij zich dat hij moest worden geopereerd. Hij wilde zich op een zij draaien, om er door een snerpende pijn in zijn onderbuik van te worden weerhouden. Jeltje gebaarde hem dat hij rustig moest blijven liggen. 'Je hoeft echt niet bang te zijn. De operatie is geslaagd.'

Nu wist hij dat hij zoëven nog op de operatiezaal had gelegen, waar hij te vroeg uit de narcose was ontwaakt. Rillend lag hij op de smalle tafel, maar de chi-

rurg stelde hem gerust dat het al gebeurd was. 'Onze narcotiseur is zo goed dat hij u geen minuut te lang...' Ineens werd Jules door paniek overvallen, stel je voor dat hij van de tafel rolde, en toen hij zich vast wilde grijpen ontdekte hij dat zijn armen en benen in onmacht lagen vastgeklemd. Door zijn ontzetting heen juichte het in hem: ik heb het overleefd, ik leef weer. Nu zou hij ook niet meer roken, had hij Jeltje bezwoeren, nooit meer als hij goed door de operatie kwam, en een ogenblik wilde hij diep ademhalen alsof hij rook inzoog, wat hem eerst niet lukte totdat de steriele lucht van de operatiezaal bevrijdend in zijn longen drong. Vooral was hij blij om Jeltje die zich zo ongerust had gemaakt, en fluisterend zei hij: 'Jel,' zoals hij Jeltje soms noemde, 'Jel, ik blijf bij je.' Helder drong het in een flits tot hem door dat het nu juist het eind van de maand was, de dag waarop de ontslagbrieven werden uitgereikt, en dat hem niets kon gebeuren omdat hij ziek was en in de ziektewet liep. En weer schrok hij, want het waren juist de kneusjes aan wie bij voorkeur ontslag werd aangezegd, en angstigspottend vroegen ze zich elke maand af wie nú op de kneusjeslijst waren geplaatst. Hij wilde het woord hardop uitspreken, voelde een prikje in zijn dij en wist ineens niets meer.

Toen stond hij, alleen een onderbroekje aan, in een rij van mensen om boodschappen te doen. Er kwam een vriend langs van vroeger. Hij zei hem gedag, maar er kwam geen groet terug. Hij heeft mij zeker niet meer nodig, dacht Jules gegriefd, en glimlachte bitter. Aan de beurt om geholpen te worden, wist hij

niet meer waarvoor hij gekomen was. Hij draaide zich om, wilde naar de tenten gaan, en bevond zich op een hoogte erboven. Hij liep door om naar de zijne te zoeken, tot hij de top van de laatste zag en over een berg van sneeuw en ijs omlaag sprong. Hij smakte voorover tegen de straatstenen, hapte naar lucht en riep als een kind dat zich bezeerd heeft om zijn moeder. Zijn kin schrijnde alsof er met een rasp langs was geschuurd. Ik heb geen geld om een dokter te betalen, stelde hij vast, maar misschien kan een apotheker me helpen en er jodium op smeren. Een jongeman, die belangstellend was blijven staan, vergezelde hem naar een verder gelegen straat. Een meisje in een wit schort bekeek hoofdschuddend zijn kapotte handen en verwees hem naar het hospitaal voor een antitetanus-injectie. 'Straatvuil,' mompelde ze, en toen Jules bleef aarzelen, voegde zij eraan toe: 'Paardestront, comprende, mierda de cavallo, de cavallo,' en maakte met haar lippen een schetterend geluid. Weer liep de man met hem mee, de havenbuurt in, waar meisjes van plezier gillend wegrenden terwijl politieagenten met gummilatten achter hen aanjoegen in een poging om ze te vangen en naar een arrestanten-auto te sleuren en ze er aan de geopende achterkant in te duwen, er geen acht op slaand dat zij soms een hooggehakt schoentje onderweg verloren, een rokje scheurden. Een van de meisjes strooide haastig condooms uit haar tasje voordat zij zich liet grijpen. Toen zij bij het havenhospitaal aankwamen, een oud, vervallen gebouw in een grauwe buurt waar rails over de straatstenen lagen, stinkend afval van vlees,

belde de man aan. Voor het eerst nam Jules hem zorgvuldig op, dankbaar dat iemand zo vriendelijk voor hem was nu hij Jeltje niet kon vinden, en met angstige beklemming vroeg hij zich af waar zij gebleven kon zijn... duizenden kilometers was ze bij hem vandaan. Wanhopig liep hij langs de zee, schreeuwde naar de horizon: 'Jeltje, waar ben je, Jeltje, hoe kan ik weer bij je komen?' Maar plotseling hield hij zijn mond, wat moest die man wel van hem denken, en verlegen keek hij hem aan, die lange, vriendelijke jongen met blond haar en verwonderde ogen. 'Sabes,' stelde hij Jules gerust, 'alles komt goed. Ik ook, ik ook,' waarbij hij op zijn borst sloeg. 'Pas getrouwd, en ik was bang, want eerst wou het niet met haar, en later wel, *paciencia*, *paciencia*, je moet elkaar leren kennen.' En hij herhaalde: '*paciencia*.' Bij het uitspreken van dat woord opende een verpleegster de brede, donkerbruine deur van het hospitaal, nodigde hen met een gebogen wijsvinger uit binnen te komen en luisterde naar het verhaal van de jongeman. Met een snelle blik bekeek ze de wonden van Jules en zei resoluut dat ze hem wel wilde helpen op voorwaarde dat zij een fooi kreeg. Jules keek zijn begeleider aan om hem te polsen, maar zij liet er geen twijfel over bestaan, maakte een flitsend gebaar van wrijvende wijsvinger en duim en herhaalde: '*Propina*.' 'Cuánto' vroeg de man met een knikje van zijn hoofd. 'Un peso.' Het bedrag viel mee, en zonder aarzelen trok Jules' nieuwe vriend zijn portemonnee, zocht naar een peso en overhandigde het geldstuk aan de verpleegster die het nonchalant in haar schortzak stak. Zij gaf Jules te kennen

dat hij zijn jasje moest uittrekken, vulde een grote glazen spuit met het serum en stiet de punt ervan, zo dik als een stopnaald, met grote kracht in zijn bovenarm. Terwijl het donker werd voor zijn ogen, zakte Jules langzaam, als in een vertraagde film, weg in de armen van de jongeman, om kort daarna weer bij kennis te komen, verlegen om wat was gebeurd, en weg te hollen, alleen kriskras door de straten, gevolgd door een magere hond die blaffend tegen zijn benen sprong zodat hij voorzichtig bleef staan tot het dier aan zijn lichaam uitgesnuffeld was en, met de staart tussen de achterpoten, in een sukkeldrafje verdween. Jules sprong haastig in een voorbijrijdende autobus, ontdekte dat de jongeman achterin was komen staan, bukte zich om door hem niet te worden gezien maar werd toegesnauwd door een meisje omdat hij te veel ruimte innam, drong zich tussen de opgeengepakte mensen naar de uitgang en verliet de bus weer bij de volgende halte. Nauwelijks had hij zijn weg vervolgd, niet wetend waarheen maar altijd in de richting van het strand, toen hij werd staande gehouden door een zwarte jongen, die zijn hand ophield en hem smekend meedeelde dat hij honger had. Zo blij als Jules was geweest dat die vreemde man voor hem de fooi in het ziekenhuis had betaald omdat hij daarmee zijn laatste peso had uitgespaard, zo onverwachts reikte hij nu de jongen het geldstuk over. Toen stapte hij in een bootje dat hem naar een watervliegtuig vervoerde, waar hij op een verhoging in de staart ging zitten, door een raampje naar het opspattende water tuurde en zich mee de lucht in voelde trekken. Waar-

om zijn er in Nederland geen watervliegtuigen? vroeg hij zich af, maar voordat hij zichzelf op deze vraag antwoord kon geven, vloog hij boven een enorme slang van water. In de buik van het toestel opende zich een luik. Het begon net zo lang te slingeren en te schudden tot Jules, die zich krampachtig aan de stoelleuning had vastgegrepen, los moest laten, door het gat omlaag zweefde en met zijn onderlichaam met een klap op het wateroppervlak landde en schreeuwde: 'Jeltje, help me, Jeltje, red me, waar ben je, Jeltje...'

'Ik ben hier, ik ben bij je, schat,' antwoordde Jeltje zachtjes, 'kun je me verstaan? Ik zit naast je, voel je mijn hand op de jouwe?' en bij die woorden klemde ze zijn hand vast.

Blijdschap doortintelde Jules toen hij de stem van Jeltje hoorde, maar hij was zo moe, zo vreselijk moe, zij moest niet zo lang tegen hem praten, als een waterval stortten haar woorden over hem heen, die hij ineens niet kon verdragen. Een hevige pijn doortrok zijn onderbuik. Zweetdruppels zochten hun weg over zijn gezicht tot in zijn hals, en hij steunde: 'Ik heb pijn, ik heb pijn...'

Met een ruk van haar schouders stond Jeltje op van haar stoel. Zij moest de zuster waarschuwen. Als die niet gauw kwam om te helpen, ging Jules misschien dood. Aarzelend keek zij naar het peervormige belletje dat aan een koordje langs het hoofdend hing, nam een onverwachts besluit en drukte, nog eens, en nog eens omdat het mens niet wilde komen.

Met grote stappen kwam een verpleegster de zaal

binnen en vroeg streng wat er aan de hand was.

‘Mijn man,’ antwoordde Jeltje.

‘Dat weet ik, maar waarom belt u zo lang?’

‘Hij heeft... hij heeft...’ stamelde zij, en toen: ‘Ik dacht dat u me niet hoorde.’

‘Er liggen hier meer patiënten dan alleen uw man, u moet me niet onnodig lastig vallen.’

De zuster sprak steeds gejaagder, als kon zij haar ergernis niet meer verbergen.

‘Luistert u nou. Mijn man, hij heeft verschrikkelijke pijn. Dat ziet u toch ook wel. Die pot is helemaal vol, daar komt het door. Geen druppeltje bloed kan er meer bij. Het blijft bij hem vastzitten. In zijn lichaam, in zijn benedenlichaam, u weet wel, waar een man juist zo gevoelig is...’ en terwijl zij het juiste woord wilde gebruiken, zweeg zij aarzelend en keek de zuster met bezorgde blik aan.

‘Wat wou u dan precies?’ vroeg de verpleegster.

‘U moet hem een schone pot geven.’

‘Moeten is er hier niet bij. Ik hou uw man trouwens heus wel in de gaten, daar heb ik u niet voor nodig,’ antwoordde zij snibbig.

‘Dan ga ik naar de hoofdzuster,’ riep Jeltje wanhopig uit en liep de gang op.

Jules lag er ontmoedigd bij. Hij werd natuurlijk aangekeken op de ruzie met die zuster. Zeker, Jeltje deed het voor hem, alles deed ze voor hem, ze zou zijn pies nog opdrinken als het goed voor zijn gezondheid was, maar ik ben zelf mans genoeg... dacht hij en lachte meteen smalend om zichzelf. Ze kunnen de vloer met me aandweilen als ze dat willen, zo slap

voel ik me, zo ziek en uitgeput. Ze moeten geen kouwe drukte om mij maken. Onkruid vergaat niet, en hij herhaalde toen Jeltje met zuster en hoofdzuster de zaal opkwam, luider sprekend dan in zijn bedoeling had gelegen, met meer kracht van stem dan hij voor mogelijk had gehouden: 'Onkruid vergaat niet.'

Terwijl de hoofdverpleegster Jules met haar felle oogjes onderzoekend opnam en net deed alsof ze zijn opmerking niet had gehoord, vroeg ze aan Jeltje: 'Vertelt u nu nog eens wat er precies aan de hand is. Al dat gedoe...'

Jeltje herhaalde haar verzoek om een schone pot.

'En daar hebt u al dat kabaal om gemaakt? Dacht u soms dat de mensen hier voor hun plezier komen? Om kermis te vieren? Plebs,' zei ze onhoorbaar—en weer met duidelijke stem: 'Let u nou eens goed op die patiënt naast uw man. Hij ligt toch ook rustig te slapen...'

Omdat Jules zijn ogen gesloten hield, nam Jeltje zijn buurman op, die doorsliep en piepend snurkte alsof hij verkouden was. Alleen zijn hoofd stak boven de dekens uit. Zelfs in zijn slaap was zijn lichtbruine haar netjes gekamd en op zijn schedel geplakt om de kaalheid ervan te bedekken, het soort kapsel dat door kappers een gevulde koek wordt genoemd. Kraaiepootjes aan de buitenkant van zijn oogleden gaven zijn gezicht een ouwelijke uitdrukking. Zo te zien was het een klein mannetje, zijn tenen hobbelden door de dekens ter hoogte van Jules' knieën. Ineens voelde Jeltje weer woede in zich opkomen.

'Hij is een hartpatiënt.'

‘Hoe weet u dat?’

‘Van mijn man.’

‘Een reden te meer om niet zoveel lawaai te maken. Al die spanningen zijn niet goed voor hartpatiënten. U moet eens leren wat meer rekening met uw medemenssen te houden. Wat zegt u? Hadden we die man dan op een andere zaal moeten leggen?’

‘Of mijn man.’

‘U mag blij zijn dat we hem zo gauw hebben opgenomen. Bij al dat tekort aan bedden. En nog wel derde klas.’

‘Ik bedoel maar,’ antwoordde Jeltje schuchter.

‘U bedoelt maar... maakt u hier soms de gang van zaken uit?’

Schuw keek Jeltje de hoofdzuster aan. Zij had toch niets misdaan door voor Jules op te komen? Er werden heus wel fouten gemaakt in een ziekenhuis. Dat wist ze zelf, sinds ze voor haar blindedarm was geopereerd. De oude vrouw naast haar had de pen voor kunstmatige voeding uit haar arm getrokken. 's Nachts. Ze had wel een uur lang gebeld, en steeds was dat loeder niet komen kijken, lekker slapen, dat wel... Maar nu zou ze zulke dingen niet toestaan, al moest ze op haar kop...

Het hoofd keurde Jeltje geen blik meer waardig, en instrueerde kortaf de verpleegster: ‘Maak het vlug even in orde,’ om daarop gehaast te vertrekken.

‘Die zusters,’ mopperde Jeltje nog na, toen alles was verholpen, maar Jules fluisterde dat er ook goeie bij waren, en dacht aan zuster Wietske, die steeds naar hem toekwam als ze even vrij was, om met hem

te praten, zij een jonge meid, hij al een ouwe vent, nou ja, ouwe vent, maar Abram had hij al gezien, en dat wist ze heus wel, want zijn leeftijd stond op een bordje achter het bed, en er stond 'zwaar behaard individu' onder. Heel voorzichtig had ze hem geschooren, voor de operatie, zijn buik ingezeept, om zijn navel tot onder zijn gevalletje, daar had ze beter met een tondeuze kunnen knippen dan met het krassende Gillette-mesje. Het gebeurde heel geduldig, alleen toen ze aan zijn zakie kwam had ze een washandje genomen en het opzij geduwd, aaiend bijna, dat had hij wel gemerkt, en zonder zich een ogenblik te haasten, en maar praten al die tijd, met een lief stemmetje, net doen of er niets aan de hand was, hem geruststellend dat hij niet bang hoefde te zijn voor de operatie, dat er mensen lagen die wel tien keer waren geopereerd, je merkte er toch niets van, een spuitje. Hij had voor haar verborgen gehouden dat hij een vals bovengebit had. Ook 's avonds voor het slapengaan. Je moest eens zien hoe ze van de operatiezaal kwamen, nog onder narcose, met ingevallen mond, je dacht dat je een dooie zag, de platte bek van een schol. Maar toen zuster Wietske hem de eerste prik kwam brengen had ze gezegd: 'Nu nog even uw prothese,' en gewillig had hij zijn mond geopend als een patiënt bij de tandarts. Ze had zelfs voor hem op haar kop gekregen van de hoofdzuster, omdat ze zijn bed had verlengd door aan het voeteneind de steun weg te halen en er een stoel voor te zetten. De hoofdchirurg, die hem even opzocht voor de laatste controle, had er met opgetrokken wenkbrauwen naar gekeken, wat voldoende

voor de hoofdzuster was geweest om zuster Wietske toe te snauwen straks die onzin weg te halen. Zij moest wel. Daarna was ze weer bij hem komen zitten en had gezegd: 'U moet in God geloven, dan hoeft u nergens meer bang voor te zijn. Ik heb hier mensen zien sterven, zo blijmoedig alsof het een feest was, omdat ze wisten dat ze naar de hemel gingen.'

'Hoe wisten ze dat dan?' wou Jules weten.

'Dacht u dat ze vanzelf zo rustig werden terwijl het einde naderde? En anderen, die niet geloven? Hun ogen puilen soms uit hun hoofd van angst.'

'En als ze een spuitje krijgen?' vroeg Jules.

'U praat tegen beter weten in. U bent heus geen slecht mens, dat zie ik wel.'

'En toch ga ik naar de hel,' spotte Jules.

Ontsteld keek zuster Wietske hem aan.

'Weet u wel wat voor verschrikkelijke dingen u zegt?'

Jules zuchtte een ogenblik, hij vond zichzelf gemeen om een zo lieve zuster te plagen, en toch kon hij het niet laten, en antwoordde: 'Als ik niet naar de hel ga, bestaat er geen hel.'

Zonder een woord te zeggen was zuster Wietske opgestaan, en ofschoon zij hem met alle zorg omringde, sprak er voortdurend een verwijt uit haar ogen als ze hem aankeek, even, om dan snel haar blik af te wenden.

Hij was te moe om tegen Jeltje te spreken, maar terwijl zij zijn hand vasthield, vlogen al deze gedachten door zijn hoofd. Zij moest eens weten hoe makkelijk hij sjans kreeg. Hij was heus niet zo onschuldig

als Jeltje veronderstelde. Soms had hij het heimelijk verlangen, met een andere vrouw naar bed te gaan. Je hoeft ze toch niet allemaal te haten om één. Hij kende mannen die overal maling aan hadden, en een beetje jaloers was hij wel op ze. Zachtjes zei hij tegen Jeltje, om haar te plagen: 'Weet je dat ik sjans heb bij een zuster?'

'Je houdt me voor de gek, mallie,' antwoordde zij opgewekt. 'Gelukkig ben je weer bij kennis, dat merk ik wel,' en ze kustte hem op het voorhoofd. 'Ze blijven van mijn mannetje af.' Zij verlangde ernaar hem weer thuis te hebben. Heus niet alleen om te vrijen. Nou ja, zalig was het wel, en ze lachte even in zichzelf. Ze zou het wel elke dag willen als ze tenminste niet moe was, echt, alle mannen waren opscheppers, als je hun verhalen hoorde dacht je wonder wat, en in de praktijk? Tweemaal in de week was al een heel feest. Als vrouw leerde je je wel aanpassen, trouwens, ze was toch ook geen twintig meer. Maar het bleef zo zoet, alsof de vreugde van je hele lichaam zich daar samentrekt als je één wordt, zij en Jules, Jut en Jel. Dat zeiden de mensen soms spottend. Het kon haar niets schelen. Zij kon zich haar leven zonder Jules niet indenken. Ze waren voor elkaar gemaakt, het potje waar het dekseltje op paste. Stel je voor dat hij de operatie niet had overleefd, dat hij... zij durfde de woorden niet ten einde te denken. 'Dan trouw je toch zeker met een andere man,' had Jules gezegd eer hij naar het ziekenhuis vertrok. Ze dacht dat hij een grapje maakte, maar hij meende het, een buurvrouw van zijn grootouders was vrolijk gedag

komen zeggen toen ze voor een blindedarmonsteking naar het ziekenhuis moest, een kleinigheid, ze was erin gebleven. Aan zulke griezelige dingen mocht ze nu niet denken, afkloppen, en zachtjes tikte ze met de knokkels van haar hand tegen de rand van het ledikant. Plotseling herinnerde zij zich wat Jules had gezegd. Een zuster sjanste op hem. Dat liet ze wel uit haar lijf. Zuster Wietske natuurlijk, met haar vrome gezicht. Ach, ach, onze lieve heer voor, onze lieve heer na, en intussen kon ze met haar vingers niet van Jules afblijven. Ze had heus wel gemerkt dat ze altijd aan hem zat te frunniken, al hield ze zich van de domme. Ze zou Jules goed in de gaten houden. Je kon nooit weten. Zij had haar eigen opvattingen over die dingen, en ze vond een andere man ook wel eens aardig, er waren er heel wat die op haar peesden. Als ze wilde, aan elke vinger van haar hand... Wat is verleiding? Een piemel is een piemel, en een gaatje is een gaatje. Wat je van het vrijen maakt, ligt aan jezelf. Wat betekent een stokje in je onderlijf als het geen deel uitmaakt van de man van wie je houdt? En een ander dan Jules wilde ze nooit, al had ze het beter niet kunnen zeggen, daar kreeg hij maar verbeelding van. Het waren wel gekke gedachten die haar door het hoofd spookten, vond ze, en ze sprak er nooit met iemand over, en toch kwamen ze vanzelf bij haar boven. Zij zou voortaan beter op Jules letten. Hoe ouwer hoe gekker, zeiden ze wel eens, en ze rijmde, zoals het vroeger op haar werk gebeurde: 'Hier slaapt Jan de Wekker.' Je kon nooit weten bij een man, bij het minste geringste sloegen ze op hol. Er waren zelfs

zusters die met patiënten trouwden. Dat kon toch niet vanzelf zijn gekomen? Of omdat ze hun gat moesten afwassen als ze van de steek kwamen? Eerst maakten ze ze natuurlijk lekker, wie doet je wat? Ze hoefden haar niets wijs te maken. Zij had in Weesp op een fabriek gewerkt, en ging er in de vroege morgen treinend heen, met honderden andere meisjes. Wee de man die per ongeluk bij een groepje in de coupé kwam. Er waren er altijd wel een paar die hem overweldigden en zijn lollie uit zijn broek haalden. Een meisje uit haar ploeg ging elke avond met een andere kerel naar bed, daar schepte ze over op, 'van je hatsjekiedee,' zei ze, en stak haar duim tussen wijsvinger en lange vinger, of ze likte haar lippen af. Jeltje schaamde zich plotseling voor haar slechte gedachten. Zij probeerde zichzelf te kalmeren, de afgunst maakte haar gemoed rusteloos. Als ze maar van Jules afbleven, dan was het goed. Hij lag hier al die tijd, een knappe man, mooi golvend haar, daar waren alle vrouwen tuk op.

'Misschien wilt u nu naar huis gaan,' maande de verpleegster. 'Alle bezoek is al vertrokken. U kunt hier niet tot morgenochtend blijven zitten.'

Schoorvoetend verliet Jeltje de zaal, keek nog eens door de open deur naar binnen, wuifde een kushandje naar Jules, die zich schaamde voor de overige patiënten.

De zuster schoof een linnen scherm om zijn bed, om hem te wassen en de temperatuur op te nemen. Rectaal. Daar had zijn vader vroeger een mop over verteld, van de patiënt die dezelfde thermometer on-

der zijn tong kreeg nadat hij bij een vorige in zijn tógus was gestoken. Even moest Jules lachen. De zus-ter keek ervan op: 'U bent weer helemaal bij de tijd. Uw vrouw is een bijdehandje, hoor... Geen kinderen natuurlijk. Dan moet de man van alles tegelijk zijn. Ik ken dat...'

Krachteloos lag Jules te suffen. Van alles ging hem door het hoofd. Een zaalgenoot beweerde dat je onder narcose de diepste geheimen hardop vertelde, terwijl de chirurg bezig was je lijf open te kerven en je van niets wist. Ze kwamen heel wat te weten op die manier. Zou hijzelf ook dingen hebben gespuid die hij nooit aan iemand toevertrouwde, en waar Jeltje zelfs niets van wist? Het ging haar immers niets aan, dat hij de juffrouw van de banketbakkerij zo leuk vond, dat hij er altijd wel even langs liep en dat zij dan tegen hem glimlachte of hem een knipoogje gaf... behalve die ene keer, toen hij de winkel was binnengelopen en zij hem boos had gevraagd of hij de koekjes niet gepast kon betalen. Hoe langer je erover nadacht, hoe meer geheimen er naar boven kwamen.

Voortdurend veranderden zijn invallen in dromen, alsof droom en werkelijkheid krijgertje met elkaar speelden en zich niet wilden laten vangen. Met Jeltje voor zich, liep Jules door een tunnel waar het water binnenstroomde tot het aan zijn kin reikte. Twee buffels zwommen hem tegemoet, met bolle angstogen en grote, scherpe horens. Ontzet keek Jules de dieren aan, terwijl hij achter Jeltje aan bleef lopen, loerend omdat ze hem zouden kunnen aanval-

len. Meegesleurd door de stroom zwommen zij langs hem zonder hem zelfs te zien, en trots ontdekte hij dat Jeltje niet in het minst beangst was geweest en rustig haar eigen weg ging. Hij vroeg zich af wat de droom kon betekenen, probeerde zich alle details voor de geest te halen als stukjes glas in een caleidoscoop; als je er even aan draaide veranderde het beeld volkomen. Hij was gered. Hij voer op een statige, oudhollandse driemaster, met knotsen van zeilen en een dek waarop je kon verdwalen. Terwijl hij op het enorme schip rondwandelde legde het aan in Schotland, waar de mensen een taaltje spraken dat op Nederlands leek en dat hij toch niet kon verstaan. De Schotten krioelden door een straat, met huizen van hout, net als het Tsaar Peterhuisje in Zaandam. Daar hadden hij en Jeltje hun naam in een dik boek geschreven, bij die van beroemde mensen. Op school had de meester verteld dat Tsaar Peter bij een andere Rus een kies had getrokken met een nijptang. Nu kreeg die nijptang de vorm van een jeneverkruik. Toen hij er goed naar keek zag hij er wieken aan als op een molen, ervoor een groot bord, en dadelijk begreep hij dat hij moest vluchten. Retiro, retired, retirade, in flarden vlogen de letters woorden vormend als een vlucht pelikanen langs zijn ogen. Om zich heen kijkend of niemand hem had opgemerkt, holde hij een station binnen. Zijn maag knorde als een varken, als-ie het niet voerde zouden anderen het vast en zeker horen en denken dat hij een buikspreker was, wat-ie wel eens had geprobeerd, heel lang geleden, totdat zijn vader vroeg wat hij deed, en als hij het ver-

telde lachte deze en antwoordde dat hij misschien wel met zijn tógus kon spreken en met zijn handen sjmoezen, meer ook niet. Hij keerde zijn portemonnee om. Het is mijn dronkemansgebed, viel hem in. Tegelijkertijd stelde hij vast dat hij niet hoefde te bidden omdat hij nergens in geloofde, en haalde drie pesos te voorschijn. Bij een stalletjes waar een man broodjes met hamburgers verkocht bleef hij staan, vroeg zich af hoe hij het in het Spaans moest zeggen en bestelde dos perros calientes. De man tikte met een vinger tegen zijn voorhoofd en begon luidkeels te lachen, hield de voorbijgangers staande om te vragen wat die vreemdeling bedoelde, totdat een meisje met kort geknipt zwart haar antwoordde dat hij hot dogs wilde hebben. Jules proppte de broodjes in zijn mond, spottend gadeslagen door omstanders. Geschrokken voelde hij iets hards, een gebroken tand, en spuugde voorzichtig een brijig brok eten in zijn zakdoek om het zorgvuldig te bewaren. Hij zette het op een lopen, telkens achterom kijkend, en bleef hijgend voor een kantoorgebouwtje staan. Met een beetje spuug veegde hij een met krijt aangebracht kruis van het deksel van zijn koffer. De douaneambtenaar met ruw, pokdalig gezicht betastte zijn lichaam en zijn kleren. Zonder er iets tegen te kunnen doen, begon hij onbedaarlijk te rillen, waardoor de man nog meer argwaan kreeg en hem gelastte zijn koffer te openen. Alle kleren werden doorzocht, zijn zeepdoos geopend, de man tuurde in de dop van zijn vulpen, kreeg inkt aan zijn vingers en schreeuwde 'una macana', een slecht woord waar Jules de betekenis niet

van kende en dat hij voor zichzelf als 'een makke' vertaalde. Hij haalde het snoer uit Jules' scheerapparaat, bekeek de contactgaatjes, verwijderde het scheerhoofd om te ontdekken dat Jules het niet had schoongemaakt. Nijdig blies hij het stof eruit en peuterde met een ijzertje tussen de ribbels. En omdat hij nog altijd niets had gevonden, trok hij Jules mee naar een houten hokje, waar deze zich helemaal uit moest kleden, ja, ook zijn schoenen, ja, ook zijn sokken, *sí* senior, ja, ook zijn onderbroek, *que sí que sí que sí*, Jules verstond *kissiekissiekissie* en begon te lachen wat de man nog kwader maakte, zodat hij haastig maar toch voorzichtig het kledingstuk uittrok. Al twee weken had hij zich niet kunnen verschonen. Argwanend door het onbeholpen gebaar, keerde de douane de onderbroek binnenstebuiten, vloekte 'caramba' en smeed hem op de grond. Hij haalde alle zakken van de bovenbroek leeg, sperde met duim en wijsvinger Jules neusgaten open, trok zijn billen van elkaar, en al die tijd behield Jules de razende bibber, als een motor die voortdurend trilde. 'Kleed je maar aan,' besliste de man ten slotte mismoedig, 'de volgende keer krijg ik je wel ventje, otra vez. Dan zwaait er wat,' en ter ondersteuning van zijn woorden slingerde hij zijn geopende rechterhand langs zijn wang. Opgelucht pakte Jules de koffer weer in, gebogen over het bed in zijn slaapcoupé. De trein denderde door de laagvlakte en naderde de grens waar mensen met sneeuwballen gooiden. Hij had hoofdpijn, tot misselijk wordens toe, sloot de koffer en plofte neer in de coupé, tegenover een duurgeklede jongeheer

die hem vroeg waar hij vandaan kwam. 'Holanda,' antwoordde Jules, en mechanisch strekte de man zijn arm naar in de verte grazende koeien. 'Vacas holandesas.' En om zijn woorden kracht bij te zetten voegde hij eraan toe: 'Muy bien, macanudo.' Zonder enige overgang deelde hij mee dat hij een beroemd voetballer was, 'profesional de fútbol yo' herhaalde hij, om zich trots op de borst te kloppen. Een rochel slijm veegde hij met zijn voet weg, en uit zijn binnenzak haalde hij een mapje met foto's. Op een ervan lag hij tegen de grond gesmakt. 'Foul,' zei hij, 'foul, tatata' en maakte met een handgebaar duidelijk dat het er hard was toegegaan. Toen, met een brede glimlach, vervolgde hij: 'Un millón, en la tierra, yo, un millón, comprendes, yo, millonario.' Hij nodigde Jules uit, met hem een glas wijn te gaan drinken in de restauratiewagen, maar omdat hij niets terug kon aanbieden verontschuldigde die zich door te zeggen dat hij hoofdpijn had en liever een uurtje ging slapen. 'Duele la cabeza a mí,' zei hij, naar woorden zoekend. De voetballer bleef zitten en vroeg hem of hij een liefhebber was. Jules knikte. Hij was naar een avondcompetitie geweest, van zes uur tot middernacht. Naast hem had een vrouw haar kind de borst gegeven, toen er een tegendoelpunt werd gemaakt was ze woest geworden, omdat ze dacht dat Jules voor de tegenpartij was. 'Bella bella,' had Jules geroepen, wat haar nog bozer had gemaakt.

Op dat ogenblik stapte een kelner de coupé binnen, met een belletje rinkelend om aan te geven dat het tijd was voor het diner. De voetballer stond al op

om naar de restauratiewagen te gaan, erop rekenend dat Jules met hem mee zou lopen. 'No hambre,' wou hij zeggen, de man wou hem echter niet geloven, en met zijn rechterhand omcirkelde hij zijn maag om aan te geven dat hij misselijk was. Nauwelijks had de man de coupé verlaten, of Jules stortte zich op de koffer om van het halve brood twee boterhammen te snijden en die haastig op te schrokken, angstig dat iemand hem zou betrappen, en met zijn tong schuurde hij langs de afgebroken tand, zoog erop om er vocht uit te halen en kreunde zachtjes: 'Ik heb zo'n dorst, ik heb zo'n dorst...'

Uit angst voor het dreigende ontslag uit zijn betrekking als correspondent had Jules zich tenslotte laten opereren, om niet de klos te zijn als er weer een keus werd gemaakt. Als je eenmaal bij de kippen behoorde die geslacht moesten worden, was je je leven niet meer zeker. Men smeed een knuppel tussen het kakekend gevogelte, waarna er steeds wel enkele kippen waren die, door het hout getroffen, met hun kapotte vleugel of gebroken pootje niet meer weg konden komen en werden gegrepen, hun kop op het hakblok gedrukt.

Niet voor niets werd er op het werk spottend over de 'kneusjeslijst' gesproken, wanneer er weer ontslagen op til waren. Wie op zo'n lijst was geplaatst, kwam er nooit meer af en gleed omlaag, zoals een kind van de rutsjbaan glijdt, zich angstig links en rechts vastgrijpend, onverbiddelijk verder naar beneden geduwd door de anderen die volgden. Als je het goed beschouwde kon niemand er op den duur aan ontkomen, en toch beten ze elkaar de strot af om zo lang mogelijk buiten schot te blijven. Het was een hinderlaag, verdekt opgesteld juist op de plaats waar je naar toe was gevlucht. De knip sloeg dicht als je er geen erg in had, en niemand wist door wiens hand, al werden er altijd namen gefluisterd van daders in ho-

gere regionen. Jules hoefde er nu gelukkig niet bang voor te zijn. Het was de tweede van de maand, vier weken scheidden hem van de fatale laatste dag, waarop steevast de briefjes werden rondgedeeld met een schijnbaar onnozel motief, zoals je in het ziekenhuis voor de operatie eerst op zaal een spuitje ontving om al suffig te zijn wanneer je naar de operatiezaal werd gereden voor de grote narcose en het snijmes.

En hij wilde er ook niet aan denken, want hij had overal pijn. Alsof de operatiewond hem niet genoeg kwelde, had hij, voor het eerst in zijn leven, een aambeï gekregen, iets waarvoor hij zich geneerde om het aan zuster Wietske te vertellen.

Hij was klaar. Geen zuster te bekennen om hem van de steek te bevrijden. Onhandig, zijn buik in een boog omhoog, lag hij op het koud aanvoelende, nik-kelen gevaarte, terwijl de lucht van verteerd voedsel, vermengd met medicijnen, in de bloedbaan opgenomen injecties en de eigen gezonde mestgeur een twijfelachtig geheel vormden. Met welbehagen snoof hij zijn eigen stank in. En hij had het nog lang vol kunnen houden, zoals hij ook thuis rustig op de wc zijn krantje zat te lezen totdat Jeltje, in hoge nood, hem er op de deur bonzend van afjoeg, als al zijn narigheid van de laatste dagen zich niet in de aambeï had geconcentreerd, die hem het gevoel gaf straks als een luchtballon uit elkaar te spatten. 'Afknijpen,' mompelde hij in zichzelf, en plotseling doemde de herinnering in hem op aan een kantoor waar hij, als aankomend bediende werkend, voortdurend het grapje had uitgehaald om, als een jonge collega op de wc zat,

een harde stomp op de deur in de lange gang te geven en 'afknijpen' te roepen, totdat een keer die deur met schrik werd opengesmeten door het nichtje van de baas.

Terwijl hij met zijn gedachten nog in deze sferen vertoefde, kwam de chirurg, in witte jas korte mouwen, met grote stappen naar het bed van Jules. De hoofdverpleegster rende naast hem mee, een aantekenboek voor zich tegen haar buik. Toen zij Jules evenwel zo zag liggen, vroeg zij verbolgen of dit niet op een ander ogenblik had gekund, liep naar de gang om zuster Wietske te halen, hoewel de chirurg onverstoord aan Jules vroeg hoe hij zich voelde, aan het verband peuterde, de kleur van de bloederige vloeistof keurde, aandachtig naar zijn klacht luisterde dat zijn bloedstolsels soms niet wilden doorvloeien, antwoordde dat dit bij de nieuwste operatietechniek onmogelijk was om ten slotte een verpleger te roepen en hem nauwkeurig te instrueren hoe hij bij het zich vastzetten van gestold bloed het apparaat moest bedienen dat voor de doorstroming was aangebracht.

'Over die ene bal hoeft u zich niet ongerust te maken. Vergeet het maar.'

Onmiddellijk verdween hij weer, Jules achterlatend met het opgeluchte gevoel samen met zijn vrouw een overwinning te hebben behaald. Vooral voelde hij zich bevrijd van de ontzettende angst die hem had overvallen toen hij, voor het eerst bij de chirurg voor onderzoek, voor de vraag werd geplaatst of zijn linker bal altijd zoveel groter was geweest dan de rechter. Wie lette daar nou op? Wie stond er naar

zijn eigen ballen te kijken?

‘Ik weet het niet, dokter,’ had Jules geantwoord.

‘Als het bij u een normaal beeld is, maak ik me er niet druk over. De mensen zijn niet zo symmetrisch als ze zelf meestal denken. Maar als u er niet zeker van bent, mogen we geen risico nemen en zullen we tijdens de operatie ook die bal even weghalen.’ Terwijl hij zo sprak maakte hij met zijn hand een beweging alsof hij een aardappel van een bord optilde.

‘Moet dat per se, dokter?’ had Jules met ingehouden stem gevraagd.

‘Een kleinigheid, niet iets om ongerust over te zijn. We mogen de kans niet verwaarlozen dat het kwaadaardig is, en dan bent u nog verder van huis als het blijft zitten.’

Jules had het gevoel dat zijn strot zich vernauwde en aarzelend, naar woorden zoekend, vroeg hij: ‘Blijf ik dan wel man, dokter?’

‘Dacht je misschien dat je een vrouw werd?’ plaagde de chirurg hem, en Jules herinnerde zich de tijd dat zijn moeder, als hij zich bezeerd had, hem troostte met de woorden dat het wel over zou gaan voordat hij een meisje werd. Er zat kennelijk niet anders op, en stoer had hij geantwoord: ‘A la guerre comme à la guerre, dokter.’

Jeltje had zich er niet zo gemakkelijk bij neergelegd en Jules verweten dat hij een zacht eitje was. ‘Zo een bek tegen mij als iets je niet naar de zin is, maar tegenover een dokter sta je met een mond vol tanden. Held...’

Jules had zich haar verwijt meer aangetrokken dan

meestal het geval was. Een ruzietje was hij anders in een mum van tijd vergeten, nu sprak hij wel een kwartier lang geen woord tegen haar.

‘Doe nou niet zo koppig,’ had Jeltje ten slotte tegen hem gezegd, en hem, ondanks zijn tegenspartelen, een zoen gegeven.

‘Wanneer was je bij de dokter? Gisteren. ’s Morgens hebben we een potje gevrijd, misschien was daarom die ene bal kleiner dan de andere. Dat dankt je de donder, je hebt me half volgespoten. Laat eens kijken hoe het nu is?’ en ongeduldig had ze Jules geholpen bij het losmaken van zijn bretels, om aandachtig zijn ballen te bestuderen. Voorzichtig betastte ze zijn zak, kneep in de ballen totdat Jules schreeuwde dat ze hem geen pijn moest doen, liet geschrokken los, om te bekennen dat er ook nu een duidelijk verschil zichtbaar was.

‘Ik kan mezelf wel voor mijn kop slaan dat ik daar nooit op heb gelet,’ zuchtte zij. ‘Ik kan je hele lichaam wel dromen, je spieren zijn hard, je huid is zacht als het vel van een perzik...’

‘Lig niet te zeiken,’ reageerde Jules driftig.

Kwaad liep Jeltje de kamer uit, de deur met een smak achter zich dichttrekkend.

Zo had Jules het niet bedoeld. Hij zocht haar, in de keuken, in de slaapkamer, waar ze zich op bed had laten vallen.

‘Kom nou,’ smeekte hij, ‘laten we geen ruzie maken.’

‘Wij? Jij bedoel je. Ik wil je helpen, en jij staat me af te bekken. Ik ben je loopjongen niet.’

‘Loopjongen...’ herhaalde ze, en moest ineens vreselijk lachen. ‘Eigenlijk zou ik ook wel eens man willen zijn. Maar de dokter zou met zijn handen van mijn ballen af moeten blijven. Een keer, bij het inwendig onderzoek, kwam hij aan een gevoelig knobbeltje, met moedwil, daar ben ik van overtuigd, nooit ben ik meer naar hem toegegaan. En jij, slappeling, jij laat zo maar een kloot wegnemen.’

‘En als het nou eens kanker is? Dan moeten ze gauw ingrijpen, anders zaait het zich in je lichaam uit als de sporen van een paddestoel.’

‘Raak toch niet zo gauw in paniek. Mannen denken al dat ze doodgaan als ze een griepje hebben, en dit is misschien niet eens iets ziekelijks.’

‘Hoe weet jij dat? Dokter droppe...’

Jeltje gaf geen antwoord, zij zocht koortsachtig naar een argument dat Jules zou kunnen overtuigen. Hij was zo eigenwijs als hij groot was, al wilde ze dat niet zeggen, anders was het hek helemaal van de dam. Zij moest hem koste wat kost bepraten, en ze wist niet hoe.

Geërgerd door haar onmacht, vroeg ze hatelijk aan Jules: ‘Wat loop je nou weer te zoeken?’

‘Ik kan mijn bril niet vinden.’

‘Dat gebeurt bijna elke dag.’

‘Je weet, als ik mijn bril niet op heb kan ik mijn bril niet vinden,’ zei hij.

‘Moet ik nou lachen?’

Bijna tegelijkertijd riep ze: ‘Ik heb het gevonden. Weet je nog van de oogarts? Die vroeg of je voeten waren gegroeid. En toen je ja zei, omdat je juist

schoenen van een maat groter had gekocht, gaf hij je een briefje voor het ziekenhuis om oogfoto's te laten maken.'

Jules herinnerde het zich. De röntgenlaborante had zelfs gelachen toen hij haar het verwijsbriefje liet lezen, maar de oogchirurg die zij erbij haalde zei dat het geen grapje was, en dat er een oogziekte bestaat die gepaard gaat met het groeien van je voeten. Dan vormen zich gezwellen achter het oog, en dat is het gevaarlijke, omdat het normaal niet te zien is.

'Wat heeft dat ermee te maken?' vroeg Jules verbaasd.

'Toen had je toch ook geen kanker? Toen is er toch ook geen oog bij je weggehaald?'

'Nee, dat kwam door mijn linkervoet, die was breder geworden nadat ik mijn rechterbeen had gebroken en wat meer naar links steunde. Alleen daarom...'

'Nou, sufferd, iets dergelijks kan er toch ook met je zak aan de hand zijn? Weet je nog dat je aan een breuk bent geopereerd? Misschien is er toen wel iets gebeurd, waardoor er vocht in je zak loopt. En die ene kant hoeft maar een beetje zwaarder te zijn, om steeds verder uit te rekken.'

'Kleedt u nog eens uit,' zei de chirurg kortaf, en betastte, betastte, betastte, aarzelde, betastte opnieuw, en zei: 'Weet u wat we doen? Ik stuur u naar een internist, die u eens helemaal moet onderzoeken, en samen komen we er wel uit. Twee weten meer dan een, en met uw vrouw erbij zijn we zelfs met zijn drieën.'

De meeste stemmen gelden. We leven godzijndank niet onder een kolonelsregime.'

Later had de chirurg er niet meer over gesproken, en na de operatie had Jules voorzichtig gevoeld of zijn bal er nog zat. Nu de dokter vandaag met zijn fijne boodschap was gekomen, voelde Jules helemaal geen pijn meer, wilde naar zijn buurman roepen dat hij al bijna genezen was, en viel weer achterover op bed van de pijn.

Hij kermde en vond zichzelf bespottelijk. Zo piepen jonge hondjes, dacht hij. Hij kon het echter niet laten, en zuster Wietske kwam bij hem staan. 'U bent wel fijngevoelig,' zei ze spottend, mopperde dat het niet goed was, zo veel spuitjes, trok zijn deken weg en zocht naar een vlezige plek in zijn bil... hij stond in een jeugdherberg, wilde in de kantine een blik vlees kopen, het hoge ronde blik was niet helemaal gesloten, hij reclameerde. De verkoper controleerde het vlees en haalde een zwart biggekopje te voorschijn. Het was in plastic verpakt en niet bedorven. De man kneep erin, en elke keer piepte het als een pieppoppetje. In de eetzaal stak iemand een grote, meervoudige plak spek in zijn mond, Jules walgde ervan, zat in een autobus aan het stuur, naast hem zat Jeltje een kous te breien. Hij wilde iets tegen haar zeggen en zag iemand in zijn bed liggen slapen. Hij liep door naar achteren, maar werd door donkere mannen tegengehouden die 'un rato' riepen, holde terug naar de man die vertelde dat zijn vrouw was gestorven, en dat ook hij bezig was dood te gaan. Wanhopig balde Jules zijn vuist. Hij was twee vin-

gers kwijt, en toch wilde hij het niet opgeven. Hij keek om zich heen en liep met andere mensen over een gladde weg. Hij liet zich glijden en vloog vooruit. Zijn moeder durfde het niet en steeds wachtte hij op haar. Plotseling werd hij gearresteerd. Op het politiebureau werd met allerlei vreemde instrumenten zijn haar geknipt, en ook zijn benen moesten korter worden gemaakt. Het was heel griezelig. Toch had het niet veel om het lijf. Soms wilde hij weigeren, maar dan dacht hij: Ik ben hier helemaal alleen, niemand kan mij helpen. Iemand greep hem bij zijn schouder. Hij rukte zich los. Weer voelde hij een hand, duwde hem weg, opende kwaad zijn ogen, om te ontdekken dat dokter Visioen, de bedrijfsarts, voor zijn bed stond.

‘Gaat u zitten, dokter,’ zei Jules verlegen, maar ook blij verrast dat hij helemaal naar het ziekenhuis was gekomen om naar hem te kijken. De gedrongen, breedgeschouderde man bleef evenwel staan. Hij scheen zelf ook verlegen te zijn, of veeleer nors, als wilde hij zijn gevoelens verbergen.

‘Hoetermee?’ vroeg dokter Visioen kortaf, zoals hij altijd gewend was zijn woorden af te bijten en ze dan liefst aaneen te plakken, een of twee woordjes uit het midden weglatend om aan te duiden dat hij weinig tijd had en dat de patiënt voort moest maken met zijn klachtenlijst. Een influenza werd ‘flenz’, tenminste als je er koorts bij had, zijn stelregel luidde dat wie geen koorts had ook niet ziek kon zijn, en al liep het snot je bij wijze van spreken de ogen uit, of al hoestte je als een astmatische kettingroker,

geen koorts was geen koorts, zodat op het werk iedereen in geval van ziekte een aantal graden loog.

‘Goed dokter,’ antwoordde Jules.

‘Tweeweek...’ mompelde de arts.

‘Wat zegt u?’ vroeg Jules, die hem niet goed begreep.

‘Je kan ooo tweeweek, anders spreekuuu...’

‘Hoe bedoelt u?’ Argwaan klonk in Jules’ vraag door.

‘De achttiende,’ vervolgde dokter Visioen, terwijl hij in zijn zakagenda bladerde, ‘dachttiende beginnnnn-’

Hevig teleurgesteld keek Jules hem aan. Dáár was hij dus voor gekomen, om hem dát te vertellen. Moest hij hem hier soms controleren? Had hij niet kunnen wachten tot Jules weer thuis was? En hoe wist hij precies dat hij over twee weken helemaal genezen zou zijn? Hij kon wel trombose krijgen, net als zijn rechter buurman, of koorts, dan lieten ze je ook niet gaan.

‘De chirurg zei dat er complicaties bij waren gekomen. Anderhalf uur heeft de operatie geduurd, omdat er twee secundaire breuken zaten.’

‘Wat zijn dat? Secundaire breuken?’ informeerde dokter Visioen sarcastisch.

‘Ik weet het niet, dokter,’ antwoordde Jules onzeker, maar triomfantelijk voegde hij eraan toe: ‘Dat moet u aan de chirurg vragen, hij noemde het zo.’

‘Mmmmmmm.’

Plotseling kon het Jules niets meer schelen. Als je flink tegenover hem was, bond hij wel in, beweerden

sommige collega's. Dirkje kon hem zelfs om haar vinger winden, ja, als je rokken aan had...

'Vindt u het niet rot, om controledokter te zijn?' vroeg hij geprikkeld.

'Waarom?'

'Omdat u er niet bent om mensen beter te maken, u moet zien of ze u niet voor de gek houden.'

'En gebeurt dat soms niet?'

'Je hebt toch je huisdokter om te vertellen wanneer je weer aan het werk kan gaan?'

'Deeft zelfdelangen alssiënt.'

'Om hem te genezen,' herhaalde Jules.

Dokter Visioen fronste zijn voorhoofd, zweeg een ogenblik.

'Leve neenmaal niet in idealemaatij. En wij beschermen tiëntook teegpatroon. Geloof niet? Geloof niet?'

Hoofdschuddend vertrok hij, zonder verder iets te zeggen, lachend nagekeken door een zuster, een nieuweling op de zaal, een pittig meisje van een jaar of vijftientig, dat zich naar Jules begaf.

'Let op het spatten van het bloed, pas op het kraken van de beentjes,' zei ze tegen hem, pakte hem bij een vinger beet, kraste erin met een mesje, drukte er enige druppels bloed uit om ze in een glazen buisje op te zuigen. 'Smaakt lekker,' spotte ze. Voordat Jules kon antwoorden was ze alweer verdwenen.

Hij wou maar dat hij niet zo moe was. Twee jaar duurde het voordat je een operatie helemaal te boven was, beweerden ze, dan had hij nog wat voor de boeg. Hij fantaseerde dat er een tijd zou komen waar-

in operaties minder vaak nodig waren, omdat alle kwaaltjes tijdig werden ontdekt en met medicijnen of door gymnastiek zouden worden genezen. Neem nou eens slechte ogen. Die moesten toch ergens vandaan komen? Misschien mochten ze je als baby niet in het schelle licht laten kijken, en kwam het daardoor. Wisten de mensen veel hoe je je voelde als je pas geboren was, en hoe kwetsbaar je vooral was. Over vijftig jaar zouden de mensen godweet drie minuten in een of andere computer staan, die foto's nam van je hele binnenste; je hartslag, je temperatuur, je bloeddruk noteerde; het gehele resultaat vergeleek met de uitslag van een half jaar eerder. Een dokter zou de verschillen controleren en je verder onderzoeken. Het was natuurlijk dom, om zulke dingen te denken. Als je in je eentje in bed lag wist toch niemand wat er in je hoofd rondspookte. Soms vertelde hij Jeltje wel eens van zijn fantasieën, en zij vond het niet erg, al was ze veel kritischer dan hij, maar een enkele keer vond ze het knap van hem, en dan overdreef ze weer. Zij moest vooral spreken van 'jiddisje overdrijving' als hij wel eens op hol sloeg, zij wist er ook wel raad mee. Zijn ademhaling werd langzamer, en ongemerkt sukkelde hij in slaap.

Toen kwam zijn moeder de zaal op, langzaam lopend, stapje voor stapje, buiten het bezoekuur om. Haar brommer was onderweg stukgegaan, vertelde zij, en daarom had ze moeten lopen, de zware bromfiets aan de hand. Higgend kwam zij op een stoel naast het bed zitten. Jules mopperde goedmoedig, dat zij niet meer moest brommen. 'Je kan toch heus wel

een taxi nemen. Waarom doe je dat dan niet?' 'Laat mij nou begaan,' antwoordde ze. 'Straks ben ik er niet meer, dan heb ik nog een paar centjes voor jullie.' Jules antwoordde scherp dat ze dit niet mocht zeggen, dat ze geen bliksem om geld gaven, dat ze erom moest denken dat ze voorzichtig moest zijn met haar hart. 'Mijn jongen,' zuchtte ze, 'wat is het hart van een oud mens? Als je lang leeft worden er steeds stukjes afgesneden, totdat er niet veel meer over blijft. Het is gestolde liefde, ik heb het uit mijn mond gespaard, en zij haalde een toverbal tussen haar lippen vandaan waarop ze hem liet zuigen. Hij boog zich naar haar toe. Een kapitein stond in de poort voor zijn deur. 'Atsie Benna,' riep hij voortdurend, de naam van zijn schip dat op de krijtrotsen was vergaan. Door zijn schuld. Hij was een jaar geschorst, balde zijn vuist naar Jules en riep 'rotjongen', zodat deze angstig naar de overkant liep om geen pak slaag te krijgen en net zo lang doorholde tot hij over het hek in de speeltuin klom, waar hij met zijn hand een neus maakte tegen de kapitein en terugriep 'Pak me dan als je kan' en meteen door honden werd omsingeld die tegen hem aan sprongen. Hij wipte omhoog en kon door de tralies van de uilenkooi heen zonder ze aan te raken, meende dat er huilebalk tegen hem werd geroepen terwijl hij tegen een uilebal trapte en 'partijtje tegen' antwoordde. De uilen brulden van het lachen en lieten plakATEN op hem vallen, en opnieuw vluchtte hij, door het dak van de kooi waar bibberende aapjes warmte zochten in zonneplekken.

‘Wie zijn hersens niet gebruikt, moet zijn voeten gebruiken,’ riep Dirkje, buiten adem van het hollen, en plofte op een stoel naast zijn bed neer. ‘Heb ik me effe moeten afjakkeren. Vergeet ik eerst mijn fiets-sleuteltje, ren ik naar de bus, mijn portemonnee niet bij me, geen bloemetje kon ik voor je kopen. Vind je niet erg hè? Volgende keer. Hou je van me te goed. Hier, een beetje parfum van me op je pyjamajasje. Wil je dat niet? Stinkt het? Mannen weten niet wat lekker ruikt. Ik zweet ervan, mag ik natuurlijk niet zeggen, niet fatsoenlijk, ik transpireer ervan,’ en om dit te onderstrepen haalde ze een zakdoekje uit haar tasje en veegde er haar gezicht mee af. ‘Een verrassing hè, dat ik gekomen ben, had je niet verwacht. Weet je, ik had vandaag een snipperdag en dacht, kom, laat ik eens bij Jules op bezoek gaan, en heb meteen Jeltje gebeld. Nou, eerst wou ze het niet, dat het te druk voor je was. “En jij dan?” vroeg ik. Daar wist ze niets op te zeggen, en toen heb ik haar aan het verstand gebracht dat een man heus wel eens een ander gezicht wil zien dan dat van zijn vrouw, hij kan ze niet allemaal haten om één, en trouwens, zij kan vanavond en dat heb ik haar onder haar neus gehouden, en ook dat jij er best behoefte aan zult voelen om weer eens met een collega te praten, kan ik vertellen

hoe het op het werk gaat. Jeltje antwoordde dat ik je vooral niet lastig mocht vallen met allerlei problemen, dat het in dat geval goed was dat ik om half twee naar je toe ging als ik tenminste snapte dat je pas geopereerd bent en nog niet veel kan verdragen. Ze dacht zeker dat ik niet weet wat het betekent, ik ben zelf twee jaar geleden geopereerd, gek hè, mijn grote teen was vastgegroeid aan de teen ernaast, en ik had er geen last van, maar ik dacht, kom, met een beetje goeie wil twee weken vrij, en als dokter Visioen meewerkt, je kan nooit weten hoe een koe een haas vangt, nou ja, bij wijze van spreken, en nu vergeet ik nog te vragen of je al een beetje opknapt. Ja toch zeker? Dom van me om zo iets te vergeten. Ik zit met mijn hersens ook helemaal bij wat er de laatste dagen op de afdeling is gebeurd. Dat zal ik je een andere keer vertellen, als je tenminste niet nieuwsgierig bent, maar kom, van Jeltje mocht het niet, die maakt zich veel te veel kopzorg, hè wat ben ik verkouden, even snuiten, heb ik net zoveel snot als hersens in mijn hoofd zeg je?, viezerd, dát meen je niet, dat weet ik heus wel hoor...'

De woordenstroom een ogenblik onderbrekend keek Dirkje Jules aandachtig aan met haar enigszins uitpuilende, bijziende ogen, stond op om haar mantel uit te trekken, gooide hem over een stoel van het bed ernaast, legde een momentje een hand op haar boezem, waarvan de lijnen zich duidelijk aftekenden buiten de diep uitgesneden blouse, kamde haar lichtblonde haren met een zwier alsof zij nog toilet moest maken, en greep toen met twee handen de stang van

het ziekenhuisledikant vast om met haar lichaam heen en weer te schudden, haar spanning met de bewegingen op Jules overbrengend.

‘Je moet weten,’ ging zij verder, ‘het ergste zijn sommige collega’s, vreselijk is het dat jij er niet bent. Eerst zijn het goeie jongens of meiden, en dan hup, van de ene dag op de andere zijn ze veranderd. Hoe heet het ook weer? Als een blad aan een boom? Engerd, om vijgeblad te zeggen, ik kan wel zien dat Jeltje er niet bij is. Geloof je niet hé, dat het zo erg is. Wees maar blij dat je hier ligt, heb je er niks mee te maken. Hoe zal ik het je uitleggen? Een rups verandert in een vlinder, weet je wel. Nee, omgekeerd, nare vieze kruipdieren zijn het geworden. Gewoonweg andere mensen, je herkent ze niet. Jij was toch in dienst voor je nummer? Nou, net alsof ze een streep op hun mouw hebben gekregen en korporaal zijn geworden. Daarom zeggen ze, “er loopt een strepie door”,’ en zij lachte luidkeels, om te vervolgen: ‘Koert Duikersloot loopt plotseling te commanderen, die naarling, en hoe lang is het helemaal geleden dat hij op onze afdeling, toen ik na afloop van het werk op de eerste etage onder de douche ging, over de muur is geklommen? Nou ja, de haan in het kippenhok, dat is overal bekend, daarom is hij in het gemengd zangkoor, heeft hij het voor het uitzoeken, moet hij zelf weten, maar van mij moet hij afblijven, en nou speelt hij plotseling de baas over iedereen. Nu jij er niet bent, dacht ik eerst, anders had hij misschien niet gedurfd omdat hij jou altijd van alles moet vragen. Dat heb ik heus wel gemerkt al doet hij het

stiekem, de grootste lijntrekker is hij, maar je moet hem nu eens zien rennen, hij gaat zelfs voor zijn beurt, kun je nagaan...'

Vermoeid luisterde Jules, het hoofd plat op het kussen, naar Dirkje, zijn ogen gesloten, en elk woord drong tot hem door, nadreunend in zijn achterhoofd als een galmende luidspreker. Hij zag Koert Duiker-sloot met zijn magere hals, waarop een enorm strottehoofd zich heen en weer bewoog bij elke opmerking, zijn fletse blauwe ogen in een verstrakt gezicht, gedoopt in glimlach zodra hij je nodig had, om ineens zijn bovenlip schuin op te trekken en zijn tanden te laten zien. 'Hij duwt je gewoon opzij als de telefoon gaat,' herhaalde Dirkje, 'en weet je waarom? Omdat de tijdschrijver er was. Hij wil een goeie beurt maken, die mooie meneer, en ik had nog wel voorgesteld dat we allemaal een beetje kalmer aan zouden doen, dan raken ze in de war. Jij stelde altijd te veel vertrouwen in hem, jij wou nooit geloven dat hij stiekem briefjes naar de personeelschef stuurde. Kun je aannemen of niet, ik heb hem met mijn eigen ogen betrapt. Vorige week moest ik bij Van Nijenrode op personeelszaken zijn. Die wist iets over mijn man wat ik alleen aan Koert had verteld. Weet je waarom? Hij wil me zwart maken, dan kunnen ze me ook op die lijst zetten. Over jou heeft hij net zo goed gekletst. Jules werkt wel heel goed en nauwkeurig, maar vindt u ook niet dat hij te traag is? Kan je nagaan, dat vroeg Van Nijenrode aan mij, en toen ik wilde weten hoe hij daarbij kwam, voorzichtig vroeg ik het, hoor je, dat hij me niet door zou hebben,

mompelde hij al "Dui..." om plotseling te zwijgen. Hij had zich versproken, begrijp je? Luister je wel naar me? Ja? Waarom hou je dan je ogen dicht? Omdat je moe bent? Je hoeft niets te zeggen, ik zal wel alleen praten, toe maar. Ik heb je nog veel meer te vertellen. Sjoerd doet ook al zo eng. Tegen mij net zo goed. Hij heeft ook op me gesjanst, dat weet je, kwam hij met grammofoonplaten bij me thuis toen ik ziek was, nou ja, eens in de maand. Jij bent zelf getrouwd. Toen er aangebeld werd was ik gauw in bed gekropen. Moet je voor uitkijken. Als Visioen komt voelt hij aan de lakens of je bed warm is. Met een onnozel gezicht. Die trucjes heb ik allang door. Moet hij vroeger opstaan. Maar het was Sjoerd Schilfers. Kan je nagaan. Hij bleef al die tijd aan mijn bed zitten. Die zeikerd. Wat zeg ik? Nou ja, tegenover jou mag ik zulke woorden wel gebruiken, wij zijn zus en broer bij wijze van spreken, jammer genoeg, jij bent ook zo...' – een ogenblik zweeg ze – 'ik zou best eens wat met je willen, ik durf het je nu wel te zeggen, als je uit het ziekenhuis komt, beloof je het me? Waarom zwijg je? Ben je bang dat Jeltje me de ogen uit mijn hoofd krabt als ze het te weten komt? Zo jaloezers als de pest? Je moet er natuurlijk niet met haar over spreken...'

Automatisch glimlachte Jules, alsof met touwtjes zijn wangen omhoog werden getrokken. Een gevoel van wanhoop had zich van hem meester gemaakt, en hij wist zeker dat hij zou gaan gillen als ze nog één minuut zo doorging...

Toen Dirkje was vertrokken voelde Jules zijn neusvleugels trillen, terwijl de spierballen van zijn bovenarmen prikkelden en als ballonnen schenen op te zwellen. Niet begrijpend bekeek zuster Wietske de koortsthermometer, controleerde zijn polsslag, schudde het hoofd, en besloot tegen alle voorschriften in Jules voor het middaguur een slaappil te geven waar de sterkste zenuwen het tegen moeten afleggen, dan zou hij wel tot rust komen.

Nauwelijks had Jules zijn ogen gesloten, of hij zweefde weg. Toen hij naar binnen stapte, heerste er een doodse stilte, en op zijn 'goeiemorgen' werd nauwelijks geantwoord.

'Jullie zijn ook gezellig,' merkte hij verbaasd op, 'wat is hier aan de hand?'

Het eerst keek Koert Duikersloot op, slikte, en snauwde tegen Jules: 'Jij moet niet zoveel praatjes hebben omdat je toevallig weer komt werken. De afgelopen week hebben we het ook zonder jou klaargespeeld. Denk maar niet dat je onmisbaar bent.'

Dat was de brutaliteit ten top. Duikersloot, altijd van iedereen afhankelijk omdat hij nooit zeker was van wat hij deed, die je fluisterend, apart in een hoekje om raad vroeg om tegenover de anderen geen flater te slaan wegens zijn tekort aan kennis, had ineens de grootste mond.

Eerst wilde Jules hem uitvloeken. Jeltje had hem echter zo op het hart gedrukt dat hij voorzichtig moest zijn, dat hij zich vooral tegenover Duikersloot-die-gluiper niet moest laten gaan, dan zei hij misschien domme dingen waar hij later spijt van kreeg,

en daar wil Koert je juist hebben. Een lesje zou hij hem toch leren, en sarcastisch beet hij hem toe: 'Jij wil je kloten redden.'

'Schorem,' antwoordde Koert, bijna in zijn woorden stikkend van woede, 'op zulke taal antwoord ik niet.'

'Had je ook zoveel kouwe kak toen Dirkje je de badcel uitjoeg?'

Naar adem happend sprong Duikersloot van zijn stoel. Het leek alsof hij uit zijn vel zou barsten. 'Jij hebt je grote bek te houden, versta je?'

'Ga in elk geval van mijn stoel af,' zei Jules geprikkeld, 'je zit aan mijn bureau.'

Zij rukten en rukten aan de stoel, totdat Koert losliet en in zichzelf mompelde dat hij hem nog wel zou krijgen.

Iedereen op de afdeling zat over zijn werk gebogen alsof er niets gebeurd was.

'Wat denk jij er nou van?' vroeg Jules aan Gerrit, een collega van bijna twee meter lengte, altijd als een gentleman gekleed, die niemand ooit een cent kwaad deed, als hij tenminste met rust werd gelaten en zich zo nu en dan over zijn bridgeproblemen kon buigen.

Gerrit zweeg.

'Mijn naam is haas,' beet Jules hem toe.

Gerrit deed net alsof hij het niet verstond.

'Bang om je aan koud water te branden?' schamperde Jules, en had dadelijk spijt van zijn woorden. Je kon het Gerrit niet kwalijk nemen. Hij had eens een auto-ongeluk gehad, waarna zijn nier was weggenomen. Zijn werk was altijd foutloos, en toch was

hij voortdurend bang, kwetsbaarder dan de anderen.

Zodra Jules zijn verwijten aan het adres van Gerit ging richten, was Dirkje haastig opgestaan en naar de wc verdwenen. Jules had haar wel zien gaan, en schreeuwde haar achterna: 'Poep je niet, dan rust je toch, komt de baas dan poep je nog.' Hij was nooit eerder zo kwaad geweest. Zij kon hem wat. Hem stapelmesjogge maken met haar klachten over Koert. Hij had haar eens met een mes bedreigd, beweerde zij zelfs, nadat hij haar in een briefje zijn liefde had verklaard en zij daar niet op in was gegaan. 'Wat moet ik in godsnaam beginnen?' had ze aan Jules gevraagd, en hij had haar aangeraden hem het briefje terug te sturen. Daarna had ze iedereen gek gemaakt met haar angst voor die lijst. Zij had er zelfs de bedrijfsleider over aangeklampt, toen ze buiten het gebouw op de stoep was gevallen, juist toen hij uit zijn auto stapte. Hij beweerde dat hij nooit eerder van een dergelijke lijst gehoord had, dat hij het bestaan ervan betwijfelde, maar dat hij er een onderzoek naar zou laten instellen omdat hij niet wilde dat zijn mensen – 'mijn mensen' zei hij zeer nadrukkelijk – zich onnodig ongerust maakten of ongelukkig voelden, en hij had zachtjes over een mouw van haar bontjasje gestreken.

Bij dat tedere gebaar had Dirkje zijn woorden geloofd, zoals zij bereid was alles te geloven wat haar angst kon bezweren. Wat moest zij beginnen als zij op de kneusjeslijst werd geplaatst? Haar man was al jaren ziek, en zij was de ruggegraat van haar gezin, met opgroeiende kinderen die studeerden en voor al-

les een beroep op haar deden.

Jules voelde zich schuldig om zijn verwijten aan Dirkje en zag haar voor zich zoals zij werkelijk was: een knappe, atletisch gebouwde vrouw met goudblond haar, dikke omkrullende lippen en een modieuze bril die haar profiel sterker deed uitkomen, energiek en toch goedmoedig, maar met een weerloosheid tegenover de grillen van mannen die hem onbegrijpelijk voorkwam.

‘Wat zeg jij van deze grafkelder?’ vroeg hij ten einde raad aan Sjoerd Schilfers, een veertigjarige collega met wie hij altijd goed had kunnen opschieten, die zich permanent minderwaardig had gevoeld omdat hij een mulodiploma bezat, totdat hij op aanraden van Jules naar de avond-hbs was gegaan en elke vrije minuut over zijn boeken gebogen zat, vol minachting voor iedereen die dommer was dan hij. Hij keek even op en lispelde: ‘Laat mij er alsjeblieft buiten.’

‘Geen sjoege meer geven,’ dacht Jules, ‘hij doet maar zijn broekje vol,’ en keek om zich heen wie er nog meer waren.

Louis Kwaterman ontbrak op de afdeling. Waar was dat magere scharminkel nou weer? Verbaasd was hij niet over zijn afwezigheid. Bij het minste geringste smeerde Louis 'm van de afdeling en zwierf door het gehele gebouw. Hij was wees, altijd hongerig, en soms peuterde hij met genoeg in zijn neus of in een oor om het eindprodukt te bekijken en aan zijn haar af te vegen. Dom was hij allesbehalve. Hij loste buitenlandse puzzels op met bovennatuurlijk gemak. Hij rookte de ene sigaret na de andere, waarvoor hij de

tabak uit een pakje zware shag haalde om ze met één hand te draaien, en zijn hele body, zijn kleren, zijn haren stonken ernaar. Eén keer had Jules er een grapje over gemaakt en gezegd dat de mens eerst aan de tiet ligt, dan aan een speen sabbelt, aan een vinger kluift om daarna tot de sigaret over te gaan. Hij had er niets kwaads mee bedoeld, want zelf had hij ook gerookt en veeleer uiting gegeven aan een van zijn filosofische overpeinzingen, maar Louis was er woedend om geworden, een reactie waar hij nooit eerder blijk van had gegeven.

Verdrietig zat Jules aan zijn bureau voor zich uit te staren. Het welkom was hem bitter tegengevallen. Tot Louis kwam binnenhollen, als altijd gehaast wanneer hij een tijdje had gespijbeld, en verrast vroeg of hij er ook weer was.

‘Zo waar als ik hier voor je zit,’ antwoordde Jules, en voor het eerst lachte hij.

Aarzelend, niet meer pratend, liepen zij in een rijtje achter elkaar de vergaderzaal binnen, Jules achter Sjoerd, die zich voortsleepte alsof hij lood in zijn schoenen had, en hij vroeg zich af of Sjoerd er meer van wist al had hij gedaan of de uitnodiging tot een gesprek ook voor hem een verrassing was geweest. Hij had zich zo vreemd gedragen. Ach nee, een schooier was hij niet. Dikwijls hadden zij ruzie gekregen omdat Sjoerd erg grillig was en gauw op zijn teentjes getrapt, maar hij was bijzonder op Jules gesteld geweest.

Zwijgend, met een ongerust gevoel om wat ko-

men zou, ging Jules naast Dirkje zitten, voelde haar knie tegen de zijne en liet het zo.

Even sloot hij de ogen, genietend van het zonlicht dat zich in volle bundels door de grote ramen naar binnen stortte om zich te weerspiegelen op een lange, eikehouten tafel, en keek toen naar de heren aan de andere kant ervan.

Tegenover hen, in het midden, zat de president, geflankeerd door personeelschef Van Nijenrode, die met glanzend-droeve ogen de wereld in staarde uit een verstard gezicht dat niemand herkende. Links van hem zat de onderdirecteur, rechts de voorzitter van het Bedrijfs-gilde, een diepe gleuf tussen zijn wenkbrauwen, mechanisch knikkend naar zijn overburen, als het poppetje op een draaiorgel.

De president kuchte, maakte een buiging en zei met diepe stem: 'Ik wil eens ernstig met u praten over de toekomstige ontwikkeling van uw afdeling. U bent volwassen mensen en ik vertrouw erop dat u begrip voor mijn woorden zult kunnen opbrengen. Daarvan uitgaande wil ik u wijzen op de reorganisatie, die in ons hele concern wordt doorgevoerd. Dat de werkzaamheden ook op uw afdeling daarbij aan een nauwkeurig onderzoek zouden worden onderworpen, is een voor de hand liggende zaak en behoeft nauwelijks betoog, om het zo eenvoudig mogelijk te zeggen. Het moet u toch ook bekend zijn, dat in de afgelopen jaren de ontwikkeling der techniek een zodanige vlucht heeft genomen' – en daarbij maakte hij een handbeweging alsof hij een vliegtuigje van krantenpapier de lucht ingooide – 'dat van de toevoer-

stroom van arbeidsproduktiviteit op vruchtbare manier gebruik kan worden gemaakt, met sterke verlaging der bedrijfskosten. Dit laatste is van zo groot belang, dat wij na ampel overleg besloten hebben geen kosten te sparen om deze kostenbesparing door te kunnen voeren.'

Om zijn woorden kracht bij te zetten, stak hij zijn vuist omhoog, en vervolgde met luider stemme: 'Wij hebben het Bedrijfsgilde uitvoerig op de hoogte gesteld van onze plannen. Er zal een ingrijpende wijziging op uw afdeling plaatsvinden. Er gaat een nieuwe afdeling gecremeerd... ach wat zeg ik, er gaat een nieuwe afdeling gecreëerd worden.'

Bij het uitspreken van de laatste zin keek hij even naar de houten balken van het plafond, nam een slok water, en vervolgde: 'Ik wil niet zeggen dat iedereen...' schraapte zijn keel, en vervolgde nogmaals: 'In overleg met het Bedrijfsgilde hebben wij ons direct bereid verklaard de regeling voor fusie en reorganisatie toe te passen. Ook heeft het Bedrijfsgilde een opzegtermijn van een half jaar op prijs gesteld, zodat per 1 januari een eind aan het dienstverband van enkelen uwer komt, zonder dat wie van ons ook aan uw belangen wilde raken. Uiteraard is elk mens een uniek, superieur wezen, en het is verre van mij u persoonlijk te willen grieven, integendeel, ieder persoonlijk motief in deze is mij vreemd, en wij gaan dan ook uitsluitend uit van een hogere motivering die voor iedereen een onverbiddelijke wet is: het heil van ons concern. Dat moet u wel van mij aannemen. Uiteraard is tussentijdse beëindiging van een maand

mogelijk, dit in overleg met personeelszaken, al moet het bedrijfsbelang daarbij wél in acht genomen worden.'

Ook nu wilde de president zijn woorden kennelijk kracht bijzetten, want hij keek elk van de aanwezigen om beurten aan om te zien of zij wel van de ernst van het gesprokene overtuigd waren, om te besluiten: 'In de nieuwe opzet zullen slechts de heren Duikersloot en Schilfers nodig zijn, die tot ordeklerek zijn aangesteld, waarvoor hun salaris met vijfentwintig gulden per maand wordt verhoogd. Voor wie daar bezwaar tegen wil maken, wijs ik erop dat zij het grootste aantal dienstjaren hebben.'

Gerrit begon te hoesten, hijgend, een blaffend geluid. Louis keek met de hautaine blik van een lama naar Koert en Sjoerd, en het scheen alsof hij naar ze wilde spugen. Jules was volkomen in de war. Hij liep in de ziektewet, hem kon niets gebeuren, en toch was zijn naam niet genoemd. Inmiddels voltooide de president: 'Voor ontslag moeten wij derhalve noten: mevrouw Coureur en de heren Kwaterman, Meijers en Brandsteder.'

De president fluisterde iets tegen Van Nijenrode, lachte, zweeg. Al die tijd keek de personeelschef star voor zich uit. Hij ging immers zo prat op de goede sociale voorzieningen bij het concern, het werk van zijn eigen handen, naar hij stellig verkondigde? Nu kwamen vier mensen op de kneusjeslijst, en hij hield zijn kaken op elkaar. Zo iets was Jules zelfs in de vooroorlogse crisisjaren niet overkomen, en toen hij hier werd aangenomen kreeg hij er de verzekering

bij dat de aanstelling een permanente was en dat je minstens moest hebben gestolen om op straat te worden gegoooid. Dat de wet trouwens geen ontslagen toestond, als die geruststelling niet voldoende mocht zijn. Hij wou wel eens weten hoe het Bedrijfsgilde erover dacht, de president had immers gesproken van 'overleg met het Bedrijfsgilde?'

'Hoe luidt het standpunt van de voorzitter van ons Gilde?' vroeg Jules aarzelend.

Deze keek flets op, terwijl de president haastig in zijn plaats antwoordde: 'Wij hebben met de voorzitter onderhandeld. De reorganisatie van ons concern is een interne kwestie, waar het Bedrijfsgilde geheel buiten dient te blijven.'

Plotseling viel het Jules op, dat Koert en Sjoerd helemaal niet verbaasd waren geweest over hun promotie tot ordeklerek. Zouden zij het hebben geweten? Om alle wantrouwen weg te nemen stelde de president er prijs op mede te delen dat dit niet het geval was, dat zij er niet tevoren over waren ingelicht, dat zij zouden worden bevorderd om aan nieuw, jong personeel leiding te gaan geven, dat zijn woorden voor de hand lagen omdat men voor hen de toestand op de afdeling in de overgangperiode niet onnodig moeilijk wilde maken, dat het weliswaar nooit goed is om informatie te verzwijgen maar dat men beide collega's niet in een gewetensconflict tegenover hen had willen brengen, iets wat men van hem diende aan te nemen.

'En nu,' vervolgde hij, 'wil ik nog even voor de

andere aanwezigen voorlezen, welke rechten hun ontslag met zich meebrengt. Hij bukte zich om zijn tas op te rapen, schokte met zijn schouders, keek rechts, keek links, ging op zijn knieën liggen om beter onder tafel te kunnen kijken, stond weer op en riep met hese stem: 'Mijn tas is verdwenen. Alle gegevens zaten erin.'

Zenuwachtig liep de hoofdverpleegster om zijn bed, niet wetend wat te doen, en snauwde tegen zuster Wietske: 'Wat is die meneer Meijers een onuitstaantbare man. Altijd heeft hij wat, en nooit iets goeds. Nu wil hij weer niet wakker worden.'

'Meneer Jules,' probeerde ze opnieuw in zijn oor. 'Geef eens een washandje,' gelastte zij streng, en zuster Wietske moest wel gehoorzamen.

Jules hoorde alles wat er om hem heen gebeurde, met de helderheid van een somnambule, ofschoon hij zelfs niet het kleinste lichaamsdeel kon verroeren. Hij antwoordde zonder een lip te bewegen, en veroorloofde zich daarbij soms opmerkingen die men in het ziekenhuis niet pleegt te gebruiken. Zo schold hij de hoofdzuster voor 'rotwijf' uit, en toen ze weer eens aan zijn schouder rukte beet hij haar geluidloos toe dat zij met haar fikken van zijn lijf moest blijven. En haasten doe ik me ook niet, liet hij erop volgen, hardlopers zijn doodlopers. Dat heb je op het werk gezien. Wie zich tientallen jaren te sappel heeft gemaakt, krijgt nu een trap onder zijn reet.

'En sta jij niet zo te suffen,' hoorde Jules de hoofdverpleegster heel in de verte tegen zuster Wietske zeggen. Zou je de mensen nog kunnen verstaan als je schijndood bent, had hij zich vroeger wel eens af-

gevraagd. Hij stond voor een lange houten tafel, waarachter officieren in Duits uniform met dolkachtige sabels aan hun zij hem met hun magere, dorre gezichten onverschillig aankeken. Hij wachtte af tot een van hen iets zou zeggen, en ontdekte onderofficier Van Nijenrode. Bij hem kon hij misschien steun vinden. De man deed evenwel net alsof hij met niemand iets te schaften had en bleef als een etalagepop voor zich uit staren. Plotseling bewoog zich in zijn gezicht een ooglid snel heen en weer als wilde het Jules een knipoogje geven. Toen hij hem bleef aanzien was er geen enkele emotie meer waar te nemen.

Jules draaide zich om, wilde vertrekken, werd echter opgehouden door Koert, die hem verweet dat hij suiker in zijn beker melk had gegoooid. 'Eten,' zei hij, 'met eten en drinken mag een mens niet knoeien,' en nadat Jules 'het was maar een klontje' stamelde, spuugde Koert op de grond en hijgde dat hij hem nog wel zou krijgen.

'Allemaal het klaplazarus,' dacht Jules, 'ik ga naar huis, naar Jeltje.' Hij greep zijn tas, licht verwonderd over de zwaarte ervan, wilde echter geen seconde langer blijven en sleepte er moeizaam mee door de gang, slingerde hem heen en weer langs zijn lichaam, totdat het gewicht hem meetrok, hij een rondedansje maakte, en zo lachend bij de achterportier aankwam.

'Wat heb je in die tas?' vroeg de portier nieuwsgierig, waarop Jules antwoordde: 'Voor jou een vraag, voor mij een weet' en wilde doorlopen. 'Ho broer, dat gaat zo maar niet,' riep de portier, haastte zich uit zijn kantoortje en ging wijdbeens voor Jules

staan. 'Open die tas,' blafte hij, en trok hem uit Jules' handen.

Vier boeken kwamen er te voorschijn die hij naar de leeszaal terug moest brengen en drie appels, de voorraad van drie dagen, elke dag gaf Jeltje hem een nieuwe mee die hij dan in de la van zijn bureau liet liggen. 'Wat moet je met al die zakdoeken, in godsnaam?' 'Mijn tógus afvegen,' antwoordde Jules geïrriteerd, die haast had omdat Jeltje buiten op hem stond te wachten om samen voor hem een jasje in de uitverkoop te kopen.

De achterportier verloor zijn geduld, smeed driftig alle gebruiksvoorwerpen uit de tas op zijn tafeltje, om ten slotte met grote krachtsinspanning een enorm blok lood in de vorm van een schoen te voorschijn te halen.

Ontsteld keek Jules ernaar. Daarom was zijn tas zo zwaar geweest!

'En daar wist jij niets van? Je weet toch dat lood stelen strafbaar is?' vroeg de achterportier verontwaardigd.

'Ik heb niet gestooooo,' galmde het uit de mond van Jules. Tot zijn schrik kon hij het deelwoord niet afronden, en steeds luider klonk het oooooo-geluid door de gang, totdat twee politieagenten hem in zijn kraag grepen.

Jules wilde zich losrukken, maar een van de agenten had zijn armen op zijn rug gedraaid, terwijl hij hem bij de polsen vasthield, en bij elke ruk van Jules draaide hij de armen omhoog alsof hij hem eraan wilde ophangen. Ondanks de pijn die het veroorzaakte

zag Jules zichzelf ineens als een acrobaatje, het kinderspeelgoed van een mannetje aan een draadje tussen twee stokjes opgehangen om bij elke kneep in de stokjes talloze buitelingen te maken. Hij grinnikte erom, tot woede van de politieagenten die dachten dat ze werden uitgelachen, zodat een van de twee hem in zijn baard greep. Gillend liet-ie zich meesleuren. In zijn wanhoop trapte hij om zich heen, en schreeuwde: 'Laat me gaan. Ik heb niets gedaan.'

'Als je niet rustig meegaat krijg je er nog een douw bij,' merkte de kleinste van de twee agenten op, 'maak het jezelf toch niet zo moeilijk. Het is zo al erg genoeg. Eerst lood stelen, en nu dit, weet je wel wat het betekent je te verzetten tegen een ambtenaar in functie?'

Verdrietig keek Jules voor zich uit, zich onrustig afvragend wat dit allemaal te betekenen had. Daar stond Jeltje op de hoek van de straat. Natuurlijk, zij had op hem staan wachten. En zij móesten dat jasje kopen, toevallig was er vandaag een gat in zijn linkermouw gevallen, ineens, alsof de stof al helemaal was vergaan, en hij tastte naar het kousje van een gaslamp dat tussen zijn vingers verfrommelde.

'Blijf daar vanaf,' riep de oudste agent angstig, 'je weet niet wat je doet. Sigareas is beter,' en bij die woorden haalde hij een notitieboekje uit zijn zak, spoot er uit zijn vulpen een flinke druppel inkt op, om er daarna as overheen te strooien.

Jules begreep er niets meer van. Ze wilden een proces-verbaal opmaken. 'En ik heb niet eens bekend.' Onmiddellijk antwoordden de twee agenten

in koor: 'Bekennen zul je manneke, lood in 't kanneke' en trokken hem weer aan zijn armen omhoog om hem een buiteling te laten maken. Om de pijn ervan niet meer te voelen, hield Jules zijn adem in, en besloot ten einde raad te gaan roepen, dan durfden ze hem niets meer te doen.

'Jeltje, Jel!' brulde hij zo luid dat hij er zelf van schrok, alsof een geluidsinstallatie in zijn keel was gemonteerd, die bij elke klank piepte en kraakte.

Ineens voelde hij een warme hand op zijn voorhoofd en als door een filter hoorde hij de stem van Jeltje.

Sinds Jules niet meer uit zijn slaap wilde ontwaken en duidelijk sporen van een coma vertoonde, was Jeltje bij hem aan bed blijven zitten, voorover met haar hoofd op de borst van Jules, in de hoop gewaar te worden wat er in hem omging. Zij waren zo lang getrouwd en zo innig met elkaar verbonden, dat zij al zijn gedachten kon raden, en vaak gaf zij hem antwoord op een vraag die hij juist wilde gaan stellen. Zij probeerde uit zijn hijgen, uit het zachtjes bewegen van zijn lippen, een frons van zijn voorhoofd, zijn innerlijke belevenissen af te leiden, want hij mocht er niet in blijven. Zij boog zich over hem heen, legde haar lippen op de zijne en bewoog ze heen en weer alsof zij wilde vragen: 'Vertel het eens, mijn manneke, wat gebeurt er in je?'

'Lood,' lalde hij, en rukte aan het web. De spin had poten die het woord 'verleden' vormden, het gezicht van de buurjongen die niet met hem mocht spelen omdat hij een 'lood' was.

‘Vertel verder,’ drong Jeltje hartstochtelijk aan, en blies beweging in Jules’ lippen.

‘Koert... tas... politie...’

De langste van de twee agenten duwde snel een prop in zijn mond, zodat hij nog slechts vage geluiden kon uitstoten, terwijl een gevoel van misselijkheid hem overviel.

Op het hoofdbureau van politie werd hij in een donkere kamer geleid. Eens, tijdens de bezetting, had hij vingerafdrukken moeten laten maken voor zijn persoonsbewijs, en liever vocht hij zich dood dan dit ooit weer toe te staan. ‘Straks,’ fluisterde de korte agent tegen de lange en gaf hem een wenk, om daarna Jules te verzoeken een momentje omhoog te kijken, er lachend aan toevoegend ‘een monumentje maar’. In een oogopslag zag Jules een groot fotoapparaat, een kast waarmee vroeger straatfotografen een seconde aandacht vroegen voor het vogeltje, en resoluut wendde hij zijn hoofd af. Een foto liet hij ook niet nemen. Hij had niet gestolen en liet zich niet als een misdadiger behandelen.

‘Doe toch niet zo dom,’ zei de korte agent verveeld, ‘daar heb je alleen jezelf mee. Je wilt immers weer gauw naar je vrouw? Ik heb haar zien staan. Een fatsoenlijk gezicht, vind je ook niet?’ vroeg hij aan zijn collega. ‘Je snapt niet wat de mensen bezielt. Je wou zeker voor haar een televisietoestel kopen dat je lood hebt gepikt. Wat zeggen ze ook weer in Frankrijk? Chassé la femme.’

Jules bewoog zich niet.

‘Kom nou,’ zei de agent ongeduldig, ‘hoe moei-

lijker je het ons maakt, hoe langer je in onze handen blijft. En al je weerspannigheid komt op je straflijst, begrijp je? Ik wil niet dreigen, ik heb het goed met je voor, ik wou maar dat je dat snapte. Wil je een sigaretje?’

Onverrichter zake leidden ze hem de fotokamer uit naar een man in burgerkleding, die hem vaderlijk toesprak. ‘Domme jongen,’ zei hij, ‘leg liever een bekentenis af. Dat is wat we alleen van je willen, snap je, een bekentenis, dan valt de rest heus wel mee. Lood, het is een misdrijf, maar ik zal een goed woordje voor je doen, dan laten we je voorlopig vrij. Een lopend vonnis, daar houdt het mee op. Blijven ontkennen heeft geen enkele zin en kan je straf alleen verzwaren. Er is nu eenmaal lood in je tas gevonden, en je wou toch niet beweren dat kaboutertjes het erin hebben gestopt?’

Jules dacht diep na, en vroeg: ‘Wat is zwaarder, een kilo lood of een kilo veren?’

‘Nog grapjes maken ook? Hardleers, hè? Je wil zeker hier je verblijfsvergunning aanvragen. Als je daar zo’n behoefte aan hebt, kijk,’ en terwijl hij dit zei pakte hij een wetboek uit een kastje, ‘kijk, als het niet goedschiks kan, dan kwaadschiks. Vier dagen kan ik je sowieso vasthouden, en als je dan met alle geweld niet wilt bekennen, vragen we er elke keer een maandje bij.’

Met een stoppelbaard van vier dagen werd Jules teruggebracht naar een cel van het politiebureau, waar hij opnieuw de veters uit zijn schoenen moest halen.

Toen hij eindelijk naar een echte cel, in een huis van bewaring werd gebracht, mocht hij zich scheren met een mesje dat tien minuten bij hem werd achtergelaten om daarna te worden ingenomen. Tot zijn verrassing ontdekte hij dat er in het papiertje twee mesjes op elkaar geplakt zaten, iets wat ze natuurlijk niet wisten, en hij besloot er zelf een te houden. Je kon nooit weten waar het goed voor was.

Jules verbaasde zich over de constructie van zijn cel. Een grote stenen doorkist, dacht hij, een ovale zoldering als deksel, en een luikje om te kijken naar het opgebaarde lijk. Koortsachtig werkte elke vezel van zijn lichaam om de verbinding met de buitenwereld te herstellen, elk geluid vertegenwoordigde een stukje herinnering. Hij was met zijn gedachten zo ver weg, dat hij schrok toen een bewaarder de cel opende en een gevangene hem brood aanreikte, om, toen zijn bewaker even niet keek, een bouillonblokje naar binnen te gooien. Jules kauwde erop alsof het kauwgummi was en trok rare gezichten wegens de zoute smaak. Nu wist hij meteen waarom hij geen citroenen en zure appels lustte. Ze komen uit de gevangenis. Boeven zijn het.

Opnieuw hoorde hij voetstappen buiten de cel. Door het luikje werd een krant naar binnen gegooid. Nieuwsgierig bekeek hij de koppen op de voorpagina. Tot zijn verbazing dwarrelde er een knipsel uit een pagina dat hij met trillende vingers openvouwde en hij las: 'Mr. Kornuit, de advocaat, die zich sinds jaar en dag heeft toegelegd op de verdediging van

kneusjes en daarvoor menig conflict met de justitie heeft geriskeerd, heeft scherp protest aangetekend tegen de opgelegde schorsing, waar wij reeds gisteren melding van maakten.

Voor lezers die er geen kennis van hebben genomen, vermelden wij in het kort, dat er ten huize van de wegens looddiefstal gearresteerde Jules M. een bezwarend document is gevonden, voorzien van door voornoemde advocaat aangebrachte aantekeningen, waarin hij aangeeft hoe men zich moet gedragen indien men niet aan de gestelde eisen voldoet.

De inmiddels geschorste jurist heeft daarbij niet geschroomd, aan te geven hoe de wet kan worden ontdoken, door alle mazen erin op te sommen, en als toppunt van cynisme heeft mr. Kornuit, wiens teken-talenten bekend zijn, er een lang visnet bijgetekend en in de mazen ervan een aantal paragraaftekens aangebracht. Onnodig hieraan toe te voegen, dat Jules M. een zwaar behaard individu is en volkomen beantwoordt aan het door Lombroso geschetste prototype van de misdadiger: zijn wenkbrauwen lopen langs de brug van zijn neus in elkaar over.'

Rillend van angst las Jules het verhaal door. Hoe kon de lijst bij hem thuis gevonden zijn? Nog wel voorzien van de aantekeningen van een advocaat, wiens naam hij voor het eerst van zijn leven hoorde? Hij kon dat onder ede bevestigen. Als die advocaat het voor de kneusjes opnam, verrichtte hij goed werk. Het was verschrikkelijk dat hij was geschorst. En verschrikkelijker vond Jules het nog, dat de lijst bij hem thuis gevonden zou zijn. Wie zou hem gelo-

ven als hij vertelde dat hij nergens van op de hoogte was?

Hij wist niet wat hij ertegen moest beginnen, en hoe hij ook prakkezeerde, steeds kwam het gezicht van Jeltje hem voor ogen. Vorige week had hij, tijdens het bezoek van een half uur, ook met haar kunnen spreken, over het lood, ondanks de aanwezigheid van een bewaarder, en Jeltje had onmiddellijk zijn geheimtaal begrepen.

‘Koert Duikersloot heeft me een loterijbriefje aangesmeerd. Laat Dirkje hem eens vragen of er een prijs op is gevallen. Tegen haar durft hij niet te liegen omdat ze veel te veel van hem weet, en hem wel aan het praten kan krijgen...’

Op hetzelfde ogenblik had de bewaarder ingegrepen.

‘Waar hebt u het precies over?’

‘Over de loterij.’

‘Dat heb ik wel begrepen. U hebt het over middelen om iemand aan het praten te krijgen.’

‘Hij is vaak hees, dan is laurierdrop het beste, in dunne schijfjes gehakte laurierdrop, opgelost in water, goed schudden natuurlijk, en Dirkje weet dat.’

‘Het half uur is om,’ antwoordde de bewaarder die besloot er rapport van op te maken. Er restten nog drie minuten, daar was Jules al aan gewend, ook met luchten werd er wel eens vijf minuten in zijn nadeel gesmokkeld.

Die hele toestand dwarrelde door zijn hoofd terwijl hij zich verbouwereerd afvroeg wat hem te doen stond. Hij moest er met een goede bewaarder over

spreken, eentje die niet aan hun tijd knabbelde en die niet schreeuwde. In elk geval dienden ze te weten dat hij er niets mee te maken had, en hij trok aan de bel van de cel, zodat op de gang een rode klep omlaagviel en een passerende bewaarder het zou opmerken. Hij bonsde op de deur, werd razend, gilde, trapte ertegen, tot eindelijk de celdeur geopend werd.

Hij had geluk, het was de bewaarder die hem altijd vriendelijk bejegende, maar nu zei deze dat hij zich rustig had te gedragen omdat hij anders naar de strafcel werd gestuurd. 'Leest u dit nu eens,' drong Jules aan, en zijn hoofd langs de regels heen en weer bewegend, las de bewaarder het ongelofelijke bericht.

'Nou nou... dat ziet er niet mooi uit. Kan ik iets voor u doen?'

'U moet met mijn vrouw spreken, zo gauw mogelijk.'

'Wat denkt u wel, dat kan me mijn betrekking kosten.' Twee zwarte lijnen tekenden zich scherp onder zijn ogen af.

Terwijl Jules nog aan het schrijven was, klonken er holle voetstappen op het ijzer van de ring. Snel trok de bewaarder het briefje uit zijn handen om het tussen zijn schoen te steken, en onmiddellijk te verdwijnen.

Wantrouwig liep de huismeester Jules' cel binnen, keek om zich heen en vroeg ten slotte waarom zijn cel zo smerig was.

'Ik heb hem gisteravond nog aangedweild, meester,' antwoordde Jules bedeesd.

De huismeester veegde met een wijsvinger onder

de rand van de krib. 'Kijk eens,' zei hij en toonde een stoffige vingertop. 'Dat gebeurt niet meer, snap je? Anders zal ik er bij de directeur melding van maken.'

Het huilen stond Jules nader dan het lachen. De woorden sloegen hem als blote handen in het gezicht. Toen haalde hij zijn schouders op. Het kon hem allemaal niets meer schelen. Zodra de huismeester vertrokken was, ging hij op zijn krib liggen, ofschoon dit overdag niet was toegestaan. Door de dikke celmuren meende hij de stem van Jeltje te horen, of was het die van zijn moeder? Zij moest bij hem op bezoek komen.

Staande voor het grote bureau van de directeur herhaalde hij: 'Ik wil u vergunning vragen voor een speciaal bezoek van mijn moeder.'

'Speciale bezoeken kunnen uitsluitend worden verleend voor zaken en dergelijke. Staan er zakelijke belangen op het spel?'

Jules dacht diep na. Welke vorm kon hij er voor vinden om aan de formele bezwaren van de directeur tegemoet te komen?

Intussen knikte de directeur naar de huismeester, die op een stoel naast de deur zat, om hem te kennen te geven dat hij Jules in de gaten moest houden. Je kon nooit weten wat er ging gebeuren als gedetineerden met zulke dwaze vragen bij hem kwamen.

'Zij moet voor de televisie spreken,' antwoordde Jules tot zijn eigen verrassing.

'Waarover dan wel?'

'Een zaak van algemeen belang,' antwoordde hij gewichtig, en hij voegde er met een gevoel van over-

winning aan toe: 'Ziet u nu dat het een zakelijk belang is?'

'Dan kunnen we wel aan de gang blijven. Bovendien kan ik geen president scheppen.'

Hij kent dat woord niet eens, dacht Jules verbit-
terd, maar ik zal hem wel te pakken krijgen, en terug
in zijn cel vroeg hij een extra vel briefpapier om aan
de president te schrijven. Hij moest de brief open-
laten voor de censuur, zodat de directeur hem zou
lezen en bang zou worden, bang mannetje, bang
mannetje, en voor het eerst bewoog Jules zachtjes
zijn lippen.

Vier keer al was de hoofdzuster op zaal geweest om
Jeltje duidelijk te maken dat zij niet langer mocht
blijven. De bezoektijd was voorbij, en zij zag niet in
wat wie-dan-ook hier te zoeken had. De eerste maal
had zij Jeltje nog vriendelijk gemaand, en glimla-
chend was deze naar de gang vertrokken, had zich
op een wc opgesloten, om na vijf minuten weer bij
Jules te gaan zitten, ongemerkt, achter het scherm
dat om zijn bed was blijven staan. Toen de hoofdver-
pleegster haar na een half uur weer bij Jules betrapte,
was zij minder minzaam geweest en had haar eenvou-
dig de deur uitgezet. 'Er is geen enkele reden om u
ongerust te maken,' had zij zelfverzekerd verklaard,
'uw man is weliswaar buiten bewustzijn en zijn on-
dertemperatuur is enige graden te laag, maar zijn
hartslag is niet verontrustend, en normaal gesproken
kan een mens daar honderd jaar mee worden. Wij
houden hem heus wel in de gaten, daar hebben we u

niet voor nodig.' En weer was Jeltje naar de gang vertrokken, had een wandeling door het ziekenhuis gemaakt, flink lopend alsof zij een verpleegster was, die zich na haar werk naar huis begaf. Het gebouw verlaten wilde zij in geen geval, met haar bezoekerskaart zou zij na het bezoekuur immers niet meer worden toegelaten, en dus stapte zij zonder aarzelen de ziekenhuiskeuken binnen, om zich bij de chef-kok voor te stellen als een diëtiste van buiten de stad, die zoveel goede dingen over zijn keuken had gehoord dat ze nu eens poolshoogte kwam nemen.

Opnieuw terug op de zaal, sloot Jeltje kort daarop haar ogen en legde haar hoofd op het kussen van Jules, naast zijn gezicht, drukte haar wang tegen de zijne, raakte bedwelmd door zijn warmte, en zag een gevangenbewaarder op zijn fiets in de richting van het Schrijversveld rijden. Om de drie minuten stapte hij af, knoeide aan de rand van zijn broek en keek tegelijkertijd schichtig om zich heen. Hij stak een sigaret op, wachtte tot een andere fietser was gepasseerd, om daarna zijn weg te vervolgen.

Toen zij opendeed stond de bewaarder voor haar. Zonder een woord te zeggen gebaarde zij hem vlug binnen te komen, om niet door burens gezien te worden. Wat zouden zij er wel van denken als zij wisten dat ze een man in huis liet terwijl Jules afwezig was. De mensen kletsten toch al zo gauw.

'Gaaf u zitten,' zei ze vriendelijk, 'waar kan ik u mee van dienst zijn?'

'Ik heb een briefje van uw man voor u,' antwoordde de bewaarder, die zijn jas aanhield.

Jeltje pakte de brief aan. Zij wilde het licht niet aansteken, voorbijgangers mochten hen niet zien, en evenmin wilde ze de overgordijnen dichtschuiven. Zij liep naar het raam om in het schijnsel van een lantaarn de krabbels van Jules te ontcijferen.

Plotseling herinnerde zij zich het bezoek van twee vreemde mannen, nauwelijks een week geleden. Zij hadden aangebeld, en toen zij opendeed, met geweld de deur teruggeduwd om onmiddellijk naar binnen te stappen, in hun hand een penning zo groot als een ouderwetse rijksdaalder, met alleen de letter R erop. 'U ziet wel waar wij van zijn, hè?' had de magerste van de twee gezegd, 'de R is in de maand, dertig dagen heeft november, april – nee, juni niet – en september.' Hij brouwde daarbij de R alsof hij een graat uit zijn keel schraapte, en lachte onbedaarlijk.

'Om het kort te maken, uw man houdt bij hoog en bij laag vol dat hij het lood niet gestolen kan hebben,' zei de tweede man, met een bleek, rond gezicht. 'Wij komen eens neuzen,' en om zijn woorden meer nadruk te geven, toeterde hij zijn neus in een grote zakdoek.

'Heeft uw man een kasboekje? En een girorekening?'

Jeltje knikte.

'Nou, kijk eens aan.'

Zonder overgang vertelde de magere zijn maat even op zolder te gaan kijken, terwijl hij eens het bureau'tje beneden moest doorzoeken, en liep de kamerdeur uit, Jeltje in verwarring achterlatend omdat zij begreep dat als zij hem achternaholde, de andere man

beneden zijn slag zou slaan. Het beste was de onnozele uit te hangen, misschien dat ze dan tippelden en hun geheim met een enkel woord prijsgaven. Zij stond op om koffie te zetten, een plak ontbijtkoek te snijden, er een laagje planteboter op te smeren, en zodra de mannen met hun huiszoeking klaar waren, ze de lekkernij aan te bieden. Vliegen vang je wel met stroop, en niet met azijn, had ze al van haar moeder geleerd.

‘Let u vooral niet op de rommel,’ verontschuldigde zij zich, wijzend op een fotoalbum dat geopend op tafel lag. ‘Ik moest nog de vakantiefoto’s inplakken.’ Dat was waar, maar ook zonder dat karweitje haalde zij de foto’s elke dag te voorschijn om naar Jules te kijken. Wat was hij een knappe man. Nu hij er niet bij was kon zij vrijuit fantaseren, hem de liefste woordjes toevoegen, hem op de meest geheime plekjes strelen zonder dat hij korzelig werd. Hij moest eens weten hoeveel zij van hem hield, van alles, niets uitgezonderd, en dat vond hij wel fijn, dat wist zij zeker, al was hij vroeger stijf opgevoed... zij had er wel voor gezorgd dat hij ontdooide, wat een vrouwenhand kan strelen komt vanzelf onder het ijs vandaan.

Zodra de mannen vertrokken waren, ging Jeltje naar zolder om te kijken of er iets bijzonders was gebeurd. Was Jules er nu maar om te vertellen wat zij verder moest doen. Nee, zij moest nu alleen handelen voor Jut en Jel samen. Jut en Jel, een dubbeltje per stel. Zij zou die vreemde mannen een dubbeltje per stel geven, en nog voor vier duiten erbij, en

de wereld een poepie laten ruiken, maar ze verweet zichzelf meteen erna dat ze niet moest zwelgen in grote woorden en tot daden moest overgaan. Ongemerkt spuugde zij in haar handen, iets wat zij Jules altijd verweet, liep in gedachten naar zijn bureau-tje. Ze bleef ervoor staan zonder te weten waarom, trok spelenderwijs de onderste la open en vond een leeg schrift. Ineens wist zij het, zij moest een dagboek aanleggen en er alles, woord voor woord, in opschrijven. IJverig noteerde zij elk detail van het gebeurde, las tevreden het relaas nog eens over. Daar was geen speld tussen te krijgen. Zij schrok evenwel bij de gedachte dat zij er ooit gebruik van zou moeten maken. Haar handschrift was bijna onleesbaar, omdat zij links was maar rechts had leren schrijven, en omdat zij te driftig was om er rustig voor te gaan zitten. Erger nog was dat zij niet precies wist wanneer het een d of een t moest zijn. Was Jules er maar, hem vroeg ze het altijd, en dan schertste hij: *Tegenwoordige Tijd*, zet er dus een teetje achter. Of *Doorge-draaide tijd*, een deetje. Als Jules haar iets uitlegde begreep ze alles, alleen het vervelende was dat ze het de volgende dag alweer vergeten was. Stel je voor dat de rechters het boekje zouden moeten lezen. Met een zo slecht handschrift en met al die taalfouten zouden ze vast niet geloven dat zij de waarheid had opgeschreven. En toch zouden die twee R-mannen nooit kunnen ontkennen, als zij dag en uur noteerde. Op de fabriek moesten zij altijd een tijdkaart stempe-len. Zij zou het aan Sjaan vragen, die er nog werkte. Zij zou het vast en zeker voor haar doen. Zij en Sjaan

hadden wat afgelachen samen. Een keer moest ze bij de baas komen omdat ze in één week twee maal een pond soda van tweeëneenhalve cent op de onkostennota had gezet, in de tijd van de grote schoonmaak. Bazen zijn net zo gek als gewone mensen, en meestal gieriger. Elk mens zoekt een beetje veiligheid in het leven, maar dat maakt de rijke mensen juist zo gevaarlijk, want zij hebben veel meer nodig om zich veilig te voelen dan een arme bliksem, en veel meer middelen tot hun beschikking om hun veiligheid veilig te stellen. Zo fantaseerde ze vaak, in haar eentje, volgens Jules was het dommepraat. Wat wilde ze ook weer van Sjaan? Zij kon het zich niet zo gauw herinneren. Jules beweerde dat je dan je gedachten de vrije loop moest laten, dat het dan vanzelf wel weer kwam. Nou ja, waar moest ze het eerst aan denken? Dat Sjaan verschrikkelijk scheel was en daar zelf de spot mee dreef. 'Schelen zijn de mooisten niet, en mooie schelen zijn er niet,' zei ze dan, maar om zichzelf te troosten voegde zij er stevast aan toe, dat ze bij elk kind dat ze had gekregen minder scheel was geworden. Kun je nagaan, tien kotertjes had ze... Haar man stond met lappen op de markt en verdienende niet veel, scharrelde van alles bij elkaar, en ging soms als getuige met een deurwaarder mee, als er beslag werd gelegd, bij een huisuitzetting, enge dingen, vond Jeltje, maar als ze er wat van had gezegd, antwoordde Sjaan prompt: 'Alles liever dan stempelen,' en plotseling wist Jeltje wat ze van haar wilde: haar dagboek moest worden afgestempeld.

Voordat ze naar haar toeging, wilde zij in de uit-

verkoop een nieuwe mantel kopen, die had ze dan als ze vanmiddag bij Jules op bezoek ging, en bovendien wou ze er bij Sjaan niet zo sjlemielig uitzien, ze moesten hun kóvet ophouden, zei Jules altijd.

Voor twaalf gulden vond ze een prachtmantel, een koopje, alleen háár maat, je moest de stof eens tussen je vingers nemen, puur wol, en blij rekende ze bij de kassa af. Toen zij zich bukte om de papieren draagtas met haar mantel weer op te rapen, was deze verdwenen. Van schrik wilde zij gaan schreeuwen, zag iets verderop een man met twee papieren tassen lopen. Een ervan was zeker de hare. Opgewonden vertelde zij het de chef. 'Mevrouwetje, als ik geen bewijs heb van heterdaad kunnen wij niemand verdenken,' antwoordde hij ontwijkend en keerde zich af. Zonder verder te vragen rende Jeltje de dief achterna. Toen zij bij hem stond wist zij echter niet goed wat zij moest zeggen. Als het nu eens niet haar tas was, dan voelde die man zich beledigd, dat kon ze hem niet aandoen. Aarzelend bleef ze achter hem aanlopen, tot hij door de draaideur verdween en het buiten op een lopen zette. Twaalf gulden, en dat terwijl Jules in de bak zat. En zij had nog wel meegeholpen met olieballen bakken voor alle gevangenen in het huis van bewaring, omdat Jules haar verteld had dat het net zulke mensen waren als alle andere mensen, met hun goeie kanten en hun rotstreken, dat je als je bij ze zat anders tegenover ze stond dan in het gewone leven, en dat ze hem heus wel eens hielpen, hem zelfs graag mochten. Ze hebben bijna altijd van kindsaf aan in de rottiġheid gezeten, beweerde Jules,

en meestal weten ze niet wat het betekent een normaal leven te leiden. Wie geeft nu zijn vrijheid op, al is het maar één dag, om er een paar centen beter van te worden? En toch moest ze haar mantel terug hebben. Ze zette het weer op een lopen, zich tussen de mensen door dringend om de man in te halen, en riep zo hard 'houdt de dief' dat zij er zelf wakker van werd.

Op een door stenen muren aan weerskanten afgesloten luchtplaats, met betralied dak en voorzijde, liep Jules heen en weer.

‘Al vertel je dat je geen dief bent, een kneus ben je in ieder geval,’ meende de man die naast hem liep, en om zijn woorden kracht bij te zetten riep hij ‘jongens, kom eens hier,’ waarna een aantal medegevangenen een kring om Jules vormden, een rondedansje maakten en in koor zongen:

‘Wij zijn de zélfkneusjes,
Wij hebben ons zelf gekneusd,
En als ons een ander wil kneuzen,
Die slaan wij dan bloedende neuzen.’

Schaterend sloegen zij zich op de dijen, veegden de tranen uit hun ogen, sprongen om hem heen en riepen: ‘Kneus, kneus, jodenneus.’

Verbijsterd stond Jules in hun midden, en toen zij hem vroegen hoe hij in de onderwereld terecht was gekomen, en hij daar verbaasd op reageerde, hadden zij weer dadelijk hun antwoord klaar:

‘Onderwereld noemt men ons,
En men douwt ons altijd onder,

Kopje onder, geen gedonder,
In de majem, met een plons.

In de majem, in de bajes,
Ook dit huis is onderwereld,
Samen zijn wij onderwereld,
Kiepeltonnen voor het gajes.'

Toen zij de laatste regel van hun liedje zongen, vormden zij met handgebaren een kiepelton, knepen met duim en wijsvinger in hun neus, veegden met een vinger langs hun bilnaad, tilden een denkbeeldige deksel op om met afgewende hoofden het vuil van hun handen in de ton te slingeren, trokken gebarend hun broeken omhoog en hervatten hun rondedans. Een van hen bleef echter staan, loerend of iemand hem door het kijkgaatje in de deur kon bespieden, sloop weer achter het scherm om de kiepelton en trok zich met haastige rukken af.

Volkomen verstijfd stond Jules in hun midden, niet goed wetend hoe zich te gedragen. Een van de medegevangenen liep naar hem toe en legde een hand op zijn schouder: 'Kom jò, doe niet zo verlegen. Hier zijn we allemaal één pot nat, één toet mèm, niet waar jongens?'

'Jaaaaaa,' werd er in koor geantwoord.

'De vijand staat aan de andere kant, niet waar boeven?'

'Harrekidarrekie,' luidde nu het antwoord.

De man vervolgde: 'De vijand, met zijn ploertendoder en zijn...' even dacht hij diep na, en riep... 'bril-

letje, ja, ja, brilletje. Ze doen graag geleerd met hun reglementen en met het wetboek en met hun straflijst en hun missaaltje, dat ze je erbij geven als je een dikketieve wilt lezen...'

Een klein, bleek mannetje sprong op en riep dat hij katholiek was, dat hij zijn godsdienst niet liet beledigen.

'Zo, tofelemoon,' spotte de man en wilde hem opzij duwen, maar de ander had zich aan hem vastgeklemd.

'Spotter, ja, een spotter, dat heb ik je al vaker gezegd, je bent een spotter.'

'Schei uit met je gesnotter,' rymde de eerste terug, 'die god van jou kan me geen bliksem verdommen.'

De gelovige kromp ineen, keek angstig om zich heen en fluisterde: 'Zeg dat niet, zeg zulke dingen vooral niet, je lokt het uit, je lokt het uit...', en als om zichzelf gerust te stellen voegde hij eraan toe: 'Liever een spotter dan een lauwe, want de lauwen spuug ik uit heeft Jezus gezegd.'

'Je zús zal je bedoelen,' jouwde iemand, waarop hilariteit volgde.

Het werd stil.

De een draaide een sigaretje, de ander probeerde er een te schooien, waarna een woordenwisseling volgde over het aantal dat hij al gebietst en niet teruggegeven had. Toen zei de spotter tegen het kleine mannetje: 'Jij moet niet zoveel kapsones hebben, al ben je duizend keer schoolmeester. Je zal wel wat leuks hebben uitgehaald met de kinderen uit je klas, anders zat je niet hier...'

Het mannetje begon te gieren van het huilen, maar zijn tegenpartij liet er zich niet door afschrikken, vormde met zijn handen een toeter om zijn mond en bazuinde: 'Wij zijn pikkeneurs, dat weet ik wel,

Maar jij gebruikt je pik voor een ander spel.'

Het schoolmeestertje zakte van schrik in elkaar. Ruw werd hij weer omhooggetrokken. Met bevende stem zei hij: 'Ik heb geen kind kwaad gedaan. Ik wou alleen maar lief voor ze zijn. Mijn vrouw is een kreng, daar komt het door, nooit mocht ik aan haar komen, als ik een keertje wat bij haar wou, moest ik drie maanden tevoren een verzoekschrift indienen, en dan ging het nog niet door.'

'Zie je wel,' mompelde de man.

'Ze hebben me gemeen te pakken,' vervolgde de onderwijzer. 'Eerst werd ik naar een psychiatrische inrichting gestuurd, waar ze in een rapport voor de rechtbank over mij schreven dat ik overspannen was en niet langer dan drie maanden celstraf kon verdragen, dat ze de rest voorwaardelijk moesten geven mits ik me onder behandeling liet stellen, want daar kwam het door, zeiden ze, omdat ik ziek was. Bij grote mensen kon ik me niet handhaven, en daarom moest ik mijn gevoelens bij kinderen kwijt.'

'Wat moeten die kinderen dan met jouw gevoelens beginnen,' antwoordde de medegevangene hatelijk, 'kunnen die er wat aan doen als jij in de knoei zit?' en ging dreigend voor hem staan, zodat de ander een arm voor zijn ogen legde en angstig riep dat hij hem niet mocht slaan.

'Ik ben toch gestraft, drie maanden cel plus drie

maanden voorwaardelijk, nu ben ik niet schuldig meer, dat staat bij Hegel over schuldbewustzijn...'

'Een harde poep moet ik van jou laten,' riep zijn tegenspeler, 'ik heb helemaal geen hekel aan je, maar je moet met je jatten van de kotertjes afblijven. En bovendien sta je ons te belazeren, met je hele vrome gezicht, je zit hier al langer dan drie maanden, en langzaam zijn lippen bewegend rekende hij uit wie er, sinds hij achttien maanden geleden in voorarrest was gesteld, waren vertrokken en bijgekomen, daarbij de verjaardag van zijn vrouw en zijn kinderen als rustpunten nemend.

Het schoolmeestertje zag dat de man het zo kwaad niet meende, en vatte moed.

'Het komt door de officier van justitie. Die was tegen het lichte vonnis en is in hoger beroep gegaan. Hij heeft de stukken niet bijtijds naar het gerechtshof doorgestuurd en daarom kunnen ze de zaak nog niet opnieuw in behandeling nemen. Ik lieg niet, heus niet. Vraag het straks maar aan de bewaarder. Vorige week heb ik een gesprek aangevraagd met het gerechtshof, en die zaten ermee, we kunnen niets doen, zeiden ze, zolang we het dossier niet in ons bezit hebben. Ze waren wel belangstellend, ze discussieerden met elkaar over de vraag of het onderwijzerschap een ambt of een beroep is,' besloot de onderwijzer verbitterd.

'Het is een keléretroep, overal,' schold een van de omstanders. De schoolmeester antwoordde geschrokken: 'Laten ze het niet horen. Er zijn ook goeie mensen. De onderdirecteur vond het niet op

zijn plaats, die heeft ervoor gezorgd dat ik in de bibliotheek mocht werken, en ik heb nog nooit van mijn leven zo gelachen als daar.'

Hij grinnikte zenuwachtig...

Toen werd de deur van de luchtplaats geopend, en riep een bewaarder: 'Groenewit, naar zijn advocaat, Leeuwerik, naar het bad, en jullie niet stil blijven staan, doorlopen, heen en weer, niet bij het hek blijven hangen, dat mag niet, moet ik het soms duizend keer herhalen?'

Er kwam enige beweging in de kring van mensen, men bewoog zich van de ene voet op de andere. Zodra de bewaarder verdwenen was klitte men echter weer op elkaar, waarbij één gevangene, die brandende sigarettepeuken op de tepels van zijn vrouw had uitgedrukt, angstvallig werd gemeden.

'Vuile rotzak,' schold iemand tegen een lange man van omstreeks vijfentwintig, die de radio- en grammofoonmuziek voor de medegevangenen moest verzorgen, 'om elke keer als het mooi wordt gauw de muziek af te zetten,' en Jules herinnerde zich dat bij het liedje 'Kom van het dak af' het deuntje in het midden was gestopt en er uit alle cellen verontwaardigd werd gebruld.

'Nog drie weken, dan zit het er voor je op en ga je terug naar je wijf,' zei iemand.

'Was 't maar waar. Ze zegt dat ze met een dief niets te maken wil hebben. Een dief. Het zou wat. Ik was ijker in de haven, en moest er van mijn baas voor zorgen, dat het gewicht altijd klopte. Als er wat aan mankeerde zei hij: "Mats het maar voor elkaar, als het

schip eenmaal de haven uit is kraait er geen haan meer naar," en daar zorgde ik ook voor, anders kreeg ik een schop met het voetje. En wat denk je dan op een bepaald ogenblik? Wat ik voor zijn portemonnee kan flikken, dat kan ik voor de mijne ook. Een mokkel heeft me verlinkt omdat ik niet meer met haar naar bed wou.'

Een van de gevangenen bukte zich, om door de smalle opening tussen de tralies onder een betonnen muur door die er met grote haken aan was opgehangen, zijn hand te steken en een paardebloem te plukken, eenzaam pronkend in het stoffige reepje gras erachter.

Het was alsof de bewaarder op een dergelijke overtreding had gewacht. Onmiddellijk opende hij de deur om te roepen dat het verboden was bloemen te plukken.

'Om hém te troosten,' zei de dader verontschuldigend en wees op een breedgeschouderde, ineengedrongen man rond de vijfenveertig jaar, 'hij loopt al twee maanden te tuchten. Zijn wijf houdt het met een ander, vertelt hij elke dag opnieuw, alsof wij er iets aan kunnen doen. Had je je fikken maar thuis moeten houden, vrijer.'

'Ik héb niet gepikt,' antwoordde deze wanhopig. 'Ik ben een duizendpoot. De kleine jongens, die grijpen ze, de bunkerbouwers uit de oorlog lopen vrij rond. Een aannemertje kunnen ze hebben, omdat ik de centen hard nodig had, mijn eigen poen. Iemand moest me zijn schuld betalen, en daar heeft hij het geld voor gejat, en omdat ik het heb aangenomen

noemen ze het schuldheling, wat nog erger moet zijn dan heling, beweert mijn advocaat. Het was toch geld dat me toekwam? Kan ik ruiken, waar het vandaan komt? Ze zeggen toch dat geld niet stinkt? En nou dit erbij, mijn wijf, mijn advocaat zegt ook al...'

Niemand luisterde meer naar zijn jammerklachten.

Een sproetige man met rose haar en witte wenkbrauwen, pakte Jules bij een punt van zijn kraag, trok hem naar zich toe en smeekte: 'Luister ook eens naar mij. Ik heb het ergste van alles, ik heb t.b.r., ik ben ter beschikking gesteld van de regering, en daar kom je nooit meer af. Ik ben boekhouder en had met de boeken geknoeid. Dat is waar, en ik heb het niet ontkend, maar ik deug niet voor dat vak, de cijfers gaan voor mijn ogen dansen, en dan kan het me niets meer schelen, net of het geen geld is, alleen maar domme getallen. De eerste keer kreeg ik een voorwaardelijke straf. Toen gebeurde het opnieuw, en weer kreeg ik er voorwaardelijk bij, maar ik mocht geen boekhouder meer worden, anders werd de straf omgezet in t.b.r. Wist ik veel, en het was trouwens het enige baantje dat ik weer kon krijgen, wat moet je anders als je daarvoor bent opgeleid? En zo werd ik ter beschikking gesteld. In de inrichting zei de psychiater tegen me, dat hij als enige zenuwarts tussen tweehonderd patiënten onmogelijk wist hoe hij ze kon behandelen, waarop hij me de verzekering gaf dat ik na twee jaar zou worden ontslagen als ik me goed gedroeg. Maar mijn vrouw...' zuchtte de man, 'mijn vrouw, als ik niet naar huis was gevlucht om met haar te praten, was ons huwelijk naar de bliksem gegaan,

en toen kwamen ze me van huis halen, en nu zit ik al een half jaar in het huis van bewaring te wachten om weer in een inrichting te worden opgenomen. Zodra er plaats is, zeggen ze, maar er zijn zo veel kandidaten. Zie je die tuinder daar lopen, heen en weer, heen en weer, net een beest in een kooi? Hij vlucht elke keer opnieuw, en is al aan zijn god-weet-hoeveelste jaar t.b.r. bezig. Van t.b.r. kom je nooit meer af. Er was hier een havenarbeider, die zat al een jaar op heropneming te wachten, heb je er niet van gehoord, die jongen die zelfmoord wilde plegen? Toen was er plotseling plaats in een inrichting. Nee, gek was die knaap niet, maar zijn jatten zaten te los aan zijn lijf, hij was wel tien keer veroordeeld, en dan wordt het de heren te lastig en zeggen ze dat er een stekie aan je los zit. T.b.r., dan zijn ze van je af. Eén officier van justitie beweert dat het een ziekte is als je steelt, en daar zit misschien wel wat in, want wie is nou zo gek om zich terwille van een paar centen van de buitenwereld te vervreemden en zijn kinderen te laten uitschelden dat hun vader een dief is? Maar dan moeten ze je ook echt helpen, en geen smoesies gebruiken. Dat is helemaal hun bedoeling niet. Ze willen zichzelf beschermen, anders niet, hun eigen centen, en helemaal ongelijk kan ik ze niet geven, iedereen komt voor zichzelf op, alleen wij zijn de zwaksten, dat is de makke. Pas als je iets heel ergs hebt uitgespookt, een moord gepleegd bij voorbeeld, wordt er werkelijk aan je gedokterd, zelfs dan laten ze je toch ook eerst jarenlang gewoon in de cel zitten, alsof je daar beter van wordt.'

Jules kreeg het er benauwd van, toen hij de ene gevangene na de andere zijn beklag hoorde doen. Zelfkneusjes zijn we, hadden ze gezongen, cynisch, maar met een bittere ernst, beter dan wie ook wisten ze immers hoezeer ze zichzelf in de eerste plaats te pakken hadden. Opgesloten in dit duistere huis, in cellen met matglazen, ondoorzichtige ramen, waar alle door de wet uitgevaardigde hygiënische voorschriften voor de bewoonbaarverklaring van huizen met voeten werden getreden, geen stromend water, geen watercloset... En straks, als ze vrijkwamen, met de vinger nagewezen als melaatsen, zodat hun ziel werkelijk de smet met zich bleef meedragen eens te hebben gezeten.

De man, die Jules had aangeklampt, vroeg opnieuw zijn aandacht. 'Kijk naar hem,' zei hij, en wees naar een hinkende man. 'Vertel jij je story eens, Loetje.' 'Weet je dat hij elke avond voor het slapen gaan zijn kunstbeen bij de bewaarder moet inleveren, zo bang zijn ze dat hij zal vluchten?'

De man, netjes gekleed als was hij van een zondagswandeling de cel binnengestapt, knikte.

'Als de grote baas je viereneenhalf jaar geeft, leer je wel aan je kuierlatten te trekken. Je denkt zeker, dat ik een moord gepleegd heb hè, een zware douw, vind je niet? Ik had ingebroken in een kasteel bij miljonairs, oude schilderijen gestolen, maar je weet, aan de rijkelui mag je niet komen. Toen ik verzekeringsagent was leerden ze me alle trucjes om arme bliksems het geld uit de zak te troggelen. Ik werd kotsmisselijk van mezelf, en op een goeie dag dacht ik: ik

besteel geen kleine mensen meer. Als ik dan toch moet pikken om in leven te blijven, ga ik het bij de grote jongens halen. Toen ik een keer wilde vluchten hebben ze me in mijn knie geschoten, mijn been moest worden afgezet. Met het kunstbeen is het me ook een keer gelukt, en sindsdien...'

Nog voor hij kon uitspreken, werd hij opzij geduwd door een ander, mager als de meesten, bleek als de meesten, tussen de twintig en dertig, als de meesten.

'Ik ben timmerman van mijn vak,' zei hij tegen Jules, 'en als er een betere wereld komt wil ik best voor mijn brood werken. Maar nou...' hij spuugde op de grond. 'Het gekste is dat ik niet meer buiten de spanning kan. Het is rottig voor mijn vrouw dat ik steeds een tijdje van huis ben. Weet je, ik kan niet meer zonder de zenuwen van het inbreken. Dat is de fijnste gewaarwording die ik ken. Het zweet op je voorhoofd, trillen in je knieën, stilstaan en luisteren, denken dat je een trap hoort kraken. Ik ben pas vóór geweest, volgende week hoor ik mijn vonnis. De rechters, ze snappen er niks van. Een zei tegen me dat ik een lafaard was omdat ik 's nachts uit stelen ging in plaats van overdag. Hij dacht zeker...'

Ook de timmerman kon niet ten einde spreken, omdat een ander hem toebeet: 'Hou jij je kaken nou eens op elkaar. Mag ik ook eens wat zeggen? Zie je mij?' en hij sloeg zich op zijn borst: 'Ik had allang vrij kunnen zijn, ze wouen me er een tijdje voorwaardelijk bij geven, maar ik zei tegen de president dat hij mijn portie maar aan fikkie moest geven. Voorwaar-

delijk, net als vorige keer zeker. Alles ging daarna goed op mijn werk, todat ze van de reclassering bij mijn baas naar me kwamen informeren.'

Jules stak zijn vingers in zijn oren, het was te veel van het goede. Straks ging hij gillen, en bitter verweet hij hun dat ze hun leven aan het verknoeien waren.

Een jongen van ongeveer achttien jaar trok zijn kleren uit en ging naakt voor Jules staan.

'Zie je? Van kindaf aan zat ik in gestichten, en midden in de winter zetten ze me in mijn nakie uren in de gang, omdat ik niet gehoorzaam genoeg was. Gehoorzaam moet je zijn, onderdanig, ook als je bij de grote baas moet komen, vooral schuldbewust, dan loopt het wel los, maar als je je niet...'

'Dat moet je niet zeggen,' onderbrak een andere jongen van zijn leeftijd. 'Ik ben met mijn vader op stap geweest, en nu willen ze dat ik tegen hem getuig, al hoeft het niet, omdat we familie zijn. Als ik het doe, word ik onmiddellijk vrijgelaten. En nu zegt het wijf van de reclassering dat ik de straf moet pikken, omdat ik er anders mijn leven lang narigheid met mijn ouwe heer aan overhoud, en dat zij me daarna zal helpen.'

Al die tijd had een netjes geklede puisterige jongen naar het gesprek staan luisteren, nu en dan 'mijn vader, mijn vader...' roepend, todat iemand wou weten: 'Jouw vader? Nou, wat is er met jouw vader aan de hand?'

'Mijn vader wil me hier niet komen opzoeken. Ik ben de schande van de familie, beweert hij, maar de

gevangenispsychiater heeft tegen me gezegd dat ze hém hadden moeten opsluiten in plaats van mij. Toch heb ik geld gepikt, van mijn baas, toen ik het naar de bank moest brengen. Plotseling. Het kwam zo maar bij me op.'

'Net als poepen,' spotte een omstaander.

De jongen keek hem verbaasd aan.

'Het deugde nooit bij mijn vader. Nooit kon ik thuis iets goeds doen. Altijd had hij wat op me aan te merken. Toen kwam ik met een meisje thuis. Ik was zo blij.'

'Ze is ook een aardig meisje,' vervolgde hij zachtjes, 'en ze wacht op mij, ze weet hoe het allemaal is gegaan. Zij deugde ook niet volgens mijn vader, niemand deugt er in zijn ogen, alleen hijzelf. Op mijn moeder heeft hij ook altijd wat te zeggen. Zij slikt het, dat denkt hij tenminste, want zij komt stiekem wel bij me op bezoek. Toen mijn vader zei dat mijn meisje niet deugde werd ik zo woedend dat ik er 's nachts niet van kon slapen, en ik nam me voor met haar weg te lopen zodra ik de kans kreeg. De volgende dag moest ik een boel geld naar de bank brengen, de baas vertrouwde me best, maar ik dacht: haal Aaltje van haar werk. Mijn paspoort had ik toevallig bij me, samen wilden we naar het buitenland vluchten. Aan de grens werden we al aangehouden.'

Kippig keek de jongen om zich heen, en iemand spotte dat hij zijn bril wel mocht opzetten als hij sprak.

'Die moest ik afgeven toen ik hier werd opgesloten,' antwoordde de knaap.

‘Je mag je bril toch houden,’ merkte Jules op, die zelf ook een bril droeg.

‘Niet een zonnebril,’ zei de jongen, ‘en mijn bril heeft gekleurde glazen, dat moest zo, van de oogarts.’

Op dat ogenblik opende de bewaarder de groene deur van de luchtplaats en riep dat ze nog vijf minuten hadden om hun sigaretje op te roken.

Hij had de deur nog niet dichtgetrokken, of twee mannen sprongen naderbij uit de hoek van de luchtplaats, van waaruit zij minachtend hadden toegekeken. Ze waren Jules al eerder opgevallen omdat ze er, in deze omgeving, potsierlijk uitzagen in hun grijs gestreepte pak, een hoge hoed, een vlinderdasje, lakschoenen en zwarte vegen op hun gezicht. Hij had naar ze geïnformeerd, en als enig commentaar te horen gekregen: Zij zijn de antikneus, zij willen niets met ons te maken hebben, zelfkneusjes en antikneusjes horen niet bij elkaar, beweren zij, en dus zonde- ren zij zich zoveel mogelijk van ons af.

‘Hé jij,’ zei een van de twee zonderlingen en greep Jules bij zijn neus, die snuitend de hand probeerde kwijt te raken. ‘Ook al zo’n wipkees die zich door andere mensen laat gebruiken. Jij moet de ánderen gebruiken, klooi, dat is ónze theorie, niet waar Joop?’ vroeg hij aan zijn maat die bevestigend knikte tot zijn kin tegen zijn borst klapte.

‘Luister naar me. Iedereen wil koekhappen, maar de meesten durven het niet, en dan nemen degenen die het wél wagen hun portie erbij. De mensen zijn in hun binnenste net zo, al hebben ze er geen sjoeg van. Zij spreken over hun ziel, hun zielelement, en

denken dat het iets vaags is, zo iets als lucht. Wij vergelijken het altijd met stroop, en als we een aantal mensen bij elkaar hebben doen we de stroop in een potje, en dan bespreken we hoe we het beste de meeste stroop uit het potje kunnen likken. Het lukt altijd als ze het niet door hebben, en daarom niet weten wat ze ertegen moeten doen. Wij willen geen kneusjes en geen zelfkneusjes zijn, wij zijn antikneu...' bij het uitspreken van de laatste letters begon hij te hoesten, verslikte zich, hief zijn handen omhoog, terwijl zijn vriend hem op de rug klopte.

'Wat doen jullie dan?' vroeg een jongen belangstellend.

'Nou, heel gewoon. De laatste tijd waren we schoorsteenvegers. We liepen een groot bedrijf binnen, met touwen om onze nek in onze werkplunje, en vroegen aan de portier de weg naar het dak. Daar gingen we dan wat rommelen, lieten het touw een eindje in de schoorsteen zakken, en riepen hoei, nog eens hoei, en na een kwartiertje gingen we naar beneden, vroegen naar de boekhouder, lieten hem een papiertje tekenen waarin stond dat wij de schoorsteen hadden geveegd. Met het papiertje gingen we naar de kassier, boden een kwitantie aan van tweehonderd piek, wat meer, wat minder, dat hing er van af, en je kon er donder op zeggen dat we in negen van de tien keer het geld ontvingen zonder dat er ooit een haan naar kraaide. Als ze niet meteen wilden betalen en verder gingen informeren, zeiden we haastig dat we een afspraak hadden en dat we nog terug zouden komen voor het geld. Alleen de laatste keer ging

het mis, ze waarschuwden de politie, en daarom zitten we hier. Maar met jullie hebben we niets te maken. Schorem,' zei de man driftig, en spoog op de grond.

Het duizelde Jules. Kneusjes, zelfkneusjes, anti-kneusjes, wat had dat te betekenen? De lijst, mompelde hij. De bewaarder in de gang hield een lijst in zijn hand en verzocht Jules mee naar het paleis van justitie te gaan omdat hij wilde protesteren tegen het voorarrest. 'Dertig dagen halen,' zei de man. Hij sleurde Jules de trappen op naar de eerste verdieping waar zij nooit mochten komen omdat daar de vrouwenafdeling was. Achter matglas zag je de vrouwen op de gang bezig met schrobben en boenen; zodra de bewaarder aanbelde, fladderden zij als vleermuizen naar hun cellen.

Een gezette vrouw met rond gezicht en dikke brilleglazen voor verbaasd kijkende grijze ogen, moest voorin naast de chauffeur zitten. 'Ze heeft haar twee kleine kinderen vermoord,' fluisterde een andere vrouw, die naast Jules achter in de auto plaats moest nemen, tegenover een parketwacht. Deze stak een sigaret op, en ofschoon roken voor de gevangenen niet was toegestaan, zei de vrouw naast Jules: 'Wij kunnen ook wel een saffie nemen, hè?' stak haar hand tussen haar open blouse en haalde tussen haar borsten twee gedraaide sigaretten te voorschijn, waarvan ze er Jules een aanbood. 'Tippelen zeker?' vroeg de wacht. Zij had de rook diep in haar longen gezogen en knikte.

Toen werd Jules afzonderlijk naar een lange, smal-

le cel onder het paleis van justitie gebracht. Het getraliede bovenraampje stak een halve meter boven een gang uit, waarlangs voeten schuifelden. De cel was gevuld met wel tien gevangenen, waarvan er steeds een werd weggeroepen om te worden verhoord, door de grote baas, de officier van justitie, de rechter-commissaris, naar zij zelf vertelden. En steeds werden er nieuwe gevangenen bijgebracht.

‘Zullen we hem smeren, jongens?’ vroeg een veertigjarige zeeman, ‘ik weet wel hoe het moet.’ Hij belde aan, zei tegen de parketwacht dat hij moest pissen, kwam even later terug, trok zijn jasje uit en liet zijn natte hemd zien. ‘Door de bak gehaald,’ zei hij, ‘het moet nat zijn, anders is het niet sterk genoeg. Hé, jij hebt een stok in je broekspijp.’

‘Dan kan ik juist niet vluchten,’ antwoordde de jongen tot wie hij zich had gericht.

‘We kunnen hem er toch uithalen?’ vervolgde de zeeman.

‘Kanniet. Zit op slot.’

De man zei niets meer, trok uit de zoom van zijn broek een paperclip en morrelde even in het slot dat opensprong.

‘Bukken,’ gelastte hij Jules, en toen deze niet voldoende doorboog: ‘Net als bij hakkie-klappie-zakkie. Weet je dat niet? Wat ben jij voor een wietepiet. Je hebt toch wel gehoord van lepel, hakmes, bril en schaar, hogehoed of stinksigaar, hoop ik? Nou, staan dan, achteruit je reet.’

Hij klom op de rug van Jules, wond het natte hemd om twee tralies, stak de stok erdoor en draaide

net zolang rond tot het steeds meer gespannen hemd de tralies verwrong en er voldoende ruimte tussen ontstond. Als een aap slingerde de zeeman zich omhoog, wrong zich erdoor naar buiten, ging op zijn buik liggen, pakte Jules bij een hand beet en trok hem op de gang. Op hun sokken renden zij naar de buiten-deur, die Jules met een klap achter zich dichtsmeet.

Jeltje zou Jules vanavond wel eens zeggen dat het afgelopen moest zijn met het gesmijt. Hij had er al een keer een ruitje mee gebroken, zij snapte niet waarom dat zo nodig moest. Terwijl zij in zichzelf liep te mopperen, besloot ze eerst de bloemen water te geven. Het was er gisteren helemaal bij ingeschoten, nadat Jules met die nare boodschap was thuisgekomen. Zij trok er zich zo veel niet van aan, Jules des te meer. Kneusjeslijst of geen kneusjeslijst, daar veranderde heus niets door. Bracht dat Jules maar eens aan zijn verstand. Hij was veel te zwaar op de hand. Moedeloos, bij het minste geringste. Je kon beter zeggen: moederloos, als een verdwaald kind. Neuriënd begoot zij de plantjes op de vensterbank: een begonia en een woestijnactus die Jules haar had gegeven toen ze pas getrouwd waren, twee stompjes van vijf centimeter, in een geel platelen potje, voor drie stuivers in de Albert Cuyp, kon je nagaan. Nu waren het twee enorme knotsen van een meter, waaruit eens per jaar, midden in de zomer, een prachtige witgele bloem kwam met waaievormige meeldraden. 's Avonds ging hij open en was de volgende ochtend uitgebloeid. Alleen een zaaddoos bleef over. Vroeger

had ze de zaadjes geplant, om te ontdekken dat zij niet tot leven kwamen omdat zij niet waren bevrucht. Verdrietig had zij een vergelijking gemaakt met haar eigen huwelijk.

Jeltje gaapte zo diep dat de tranen haar in de ogen kwamen. Gelukkig dat Jules er niet bij was, hij raakte geïrriteerd door elke geeuw. Als hij het zelf deed, had hij meteen allerlei klachten bij de hand. Dat hij zo hard had moeten werken. Dat hij niet kon slapen... Ja, daar kwam het door, zij had zélf de halve nacht wakker gelegen. Wat zij tegenwoordig al niet droomde. Dat gedoe met die lijst had haar volkomen door elkaar geschud, geschokt zou je kunnen zeggen. De grootste onzin was het dat ze op zolder zo'n lijst zouden hebben gevonden, met aantekeningen van een advocaat. Hoe haalden ze het in hun malle kop. Jeltje ging op de stoel staan om de hangplant water te geven, die zij ongewild opzij duwde, maar toen zij zich er naar toe boog viel ze van de stoel.

Geschrokken door de val bleef Jeltje op de grond liggen. Zij krabbelde voorzichtig overeind. Kon haar romp nauwelijks buigen. Houterig liep zij naar de keuken. Doorzocht het medicijnkastje. Zij moest die oude pillen toch eens weggooien. Jules beweerde dat ze niet goed meer waren. Zonde was het wel. Het ziekenfonds betaalt het toch, beweerde hij. Zij zag niet in wat dat er mee te maken had. Geld is geld. De boel lag nooit op zijn plaats. Wat je zocht kwam altijd het laatste te voorschijn. En als je dacht: ik kijk eerst achterin, lag het juist pal voor je neus. Pas nadat zij het kastje voor de derde maal had leeggehaald,

kwam de tube met reumasmeersel te voorschijn. Zij stroopte haar jurk op, haar broek omlaag, en smeerde de bezeerde plaats in. Meestal vroeg ze het aan Jules. Die kon zijn handen nooit thuis houden. Mannen zijn allemaal hetzelfde. Jeltje strompelde weer naar de huiskamer en strekte zich voorzichtig uit op de divan. Zalig warm werd die plek. Ontspannen sloot zij een ogenblik haar ogen. Nu was zij zelf een kneusje. Zij glimlachte. Mannen zijn zo kleinzerig. Als ze een keer pijn in hun buik hebben denken ze dat ze doodgaan. Zij moest Jules zo gauw mogelijk vertellen, hoe die lijst op zolder was terechtgekomen. De advocaat van wie hij was mocht in geen geval veroordeeld worden. Zodra Jules uit het ziekenhuis kwam moest hij naar hem toegaan om hem haar dagboek te overhandigen. Dan kon hij zien dat Jules er niets mee te maken had gehad, en hij zou het aan de rechtbank kunnen tonen om zijn onschuld te bewijzen. In haar opwindung rolde zij van het divanbed, bleef slapend op de grond liggen. Toen stond zij voor Dirkje, die haar wilde tegenhouden om zich naar Jules in het ziekenhuis te begeven, omdat zij zich vast en zeker had voorgenomen, zelf bij hem op bezoek te gaan. Zij zou die tortelduifjes eens uit elkaar halen. Als mensen zo lang met elkaar getrouwd waren werd hun huwelijk immers een sleur. Je moest eens opletten hoe Jeltje Jules achter zijn gat aanliep, misselijk werd ze ervan. Lust je nog een boterhammetje? Heb je je schoenen wel gepoetst? Vergeet je appeltje niet. Altijd zei ze mannetje tegen hem, of liefje. Twee volwassen mensen. Kinderen waren het. Als zij zich over Jules ont-

fermde, zou hij wel een kerel worden.

‘Mens, ga opzij,’ snauwde ze tegen Jeltje.

Zwijgend omklemden ze elkaar, vochten verbit-
terd, nu eens lag Jeltje, dan weer Dirkje onder,
schudden elkaar heen en weer, beten in elkaars ge-
zichten, haalden er bloedige schrammen overheen,
tot Dirkje, hijgend, haar handen trillend langs haar
lichaam, pisnijdig van woede, bleef liggen.

‘Zul je Jules voortaan met rust laten?’

Dirkje zweeg verbeteren.

Koortsachtig overlegde Jeltje bij zichzelf hoe ze
Dirkje tot een belofte kon dwingen. Haar kriebelen,
was het beste. Onder haar handen kronkelend,
smeeke Dirkje haar ermee uit te scheiden, rukte zich
los en vluchtte de deur uit.

In haar vreugde danste Jeltje om de tafel, ontdekte
dat Jules haar tegemoet rende, en met een kreet van
blijdschap vielen zij elkaar in de armen.

Ofschoon de hoofdverpleegster met zo veel venijn in Jules' bovenarm had geknepen dat hij uit zijn verdoving was wakker geschrokken en zij om die reden van de dienstdoende arts een compliment in ontvangst mocht nemen, kon dit haar verontwaardiging over het ongehoorzame gedrag van Jeltje niet verkleinen. Zij stelde zich in verbinding met de chef van de administratie, het hoofd van dienst en de chef-sanitair om te bereiken dat Jeltje twee dagen lang de toegang tot het ziekenhuis werd ontzegd. Zeer strenge instructies bereikten het personeel.

Hemel en aarde werden door Jeltje bewogen om aan dit onrecht te ontkomen, maar geen enkel lid van het leidinggevend personeel kon zich een conflict met de hoofdverpleegster veroorloven, zodat Jeltje ten einde raad wel gedwongen was, familieleden of vrienden voor het bezoek te mobiliseren. Zij besloot ook een beroep te doen op Jules' collega's Gerrit en Louis. Dirkje wilde zij in geen geval meer bij Jules hebben. De gevolgen van haar laatste bezoek waren bijna noodlottig geweest.

'En daarmee uit...' mompelde Dirkje verontwaardigd, toen zij van Gerrit en Louis vernam dat zij wel naar Jules toe mochten, en zij, de hartsvriendin van Jules, niet. Dat loeder was natuurlijk jaloers. Op het

werk was zij elke dag acht uur met Jules samen, en thuis, die paar uurtjes 's avonds, het was de moeite niet. En 's nachts? Jules had haar zelf een keer verteld dat Jeltje, als hij te erg snurkte, in de huiskamer op de divan ging slapen. Dat deed je niet als alles snor zat, dan klonk het snurken van je man je als muziek in de oren. Zij liet zich door Jeltje niet opzij dringen. Wat verbeeldde dat mormel zich wel.

Dirkje zorgde ervoor om kwart over een bij het ziekenhuis te zijn. Zij had haar paspoort meegenomen en bewerkte de portier net zolang, tot hij haar ten slotte geloofde toen zij bij hoog en bij laag volhield slechts enkele dagen met verlof in Nederland te zijn. Voor alle zekerheid had zij ook een doosje sigaartjes door het loket geschoven, maar de man had het niet opgemerkt en haar zo door laten gaan.

Jules schrok toen hij Dirkje de zaal zag binnenkomen, en probeerde dit achter een glimlach te verbergen. Zonder hem de kans te geven zich te weer te stellen, zoende zij hem op zijn mond, wat een zoetige crèmelucht bij hem achterliet, en een opgewonden gevoel.

Het hoofd naar hem toegebogen, praatte zij zach-
tjes en vooral snel. Die paar minuten waren voorbij
eer je het wist. Had Jeltje hem verteld dat zij de voor-
zitter van het Bedrijfsgilde had opgebeld? 'Hij schrok
zich een mikkie toen ik hem zei dat ik van onze af-
deling was, en dat ik het een schande vond wat er
met ons dreigde te gebeuren.'

Met het hoofd diep in de kussens en aanvankelijk
nauwelijks luisterend, had Jules haar laten praten.

Het viel hem van haar mee dat zij zich zo te weer had gesteld. Hij vroeg zich af of hij het zou hebben gedurfd, op die manier van zich af te bijten, en met zijn belangstelling nam ook zijn opwinding toe. Hij was, als een veertje in de wind, opgenomen in de storm van haar betoog.

‘Je luistert helemaal niet,’ verweet Dirkje hem omdat hij zijn ogen gesloten hield en trok hem aan zijn kin. ‘Als je het dan niet belangrijk vindt wat ik te vertellen heb, zal ik mijn mond wel houden.’

Jules glimlachte vermoeid, waarin Dirkje een aanmoediging zag om te vervolgen: ‘Ik vroeg hem wat hij er wel van dacht dat er op het werk oudere mensen werden ontslagen. “En het Bedrijfsgilde, wat doet het Bedrijfsgilde ertegen?” hield ik hem steeds voor als hij me in de rede wilde vallen. Weet je wat? Hij stotterde. “Voor ons is het ook zo leuk niet,” beweerde hij, “we doen het niet voor ons plezier.” Ik er meteen tegenin: “Het lijkt wel of u de baas bent.” Daar schrok hij van. “Nou ja,” antwoordde hij, “zo bedoel ik het niet. Wat ik wil zeggen is dat we niet op de stoel van de directie kunnen gaan zitten.” “Dat hoeft ook niet,” zei ik, “maar jullie moeten onze stoel niet onder onze gatten vandaan trekken.” Dat zei ik letterlijk: “onze gatten.” Het kon me niets meer verdommen. Dat had hij wel door. Hij kon zich best voorstellen dat we ongerust waren, beweerde hij ineens. Uit ervaring wist hij dat redeneringen dan weinig indruk maakten. Dreiging met ontslag riep nu eenmaal persoonlijke emoties op. En dan mocht je van de betrokkenen ook geen zakelijke benadering

verwachten. Ik vertrouwde hem al niet, met zijn dure woorden, en ik riep: "Wat bedoelt u met zakelijk? Hun zaak of de onze?" "U moet niet zo insinueren," reageerde hij geprikkeld. "Als er ontslagen moeten vallen hebben die zich als een afschuwelijke noodzaak aan de huidige bewindvoerders opgedrongen." "

Dirkje ratelde aan één stuk door haar verhaal af, steeds luider pratend, en ofschoon Jules' gedachten voortdurend afdwaalden, ontgingen haar woorden hem niet. Die stadhuistaal van de Gildebestuurders, zonder het te weten imiteerde Dirkje hun opgeblazen gedoe. Maar haar verontwaardiging was echt. En toen Jules zachtjes zei dat hij blij was er op het ogenblik niets mee te maken te hebben, riep ze verschrikt uit: 'Je laat ons toch niet in de steek?' Iets kalmer geworden ging zij verder: 'Ik vroeg aan de voorzitter of ik daarvoor twintig jaar lid van het Bedrijfsgilde was. Dat had er niets mee van doen, beweerde hij. Als het bedrijf het wilde overleven, moest er gesneden worden en op zeer drastische wijze bezuinigd. "Daarom hebben ze er twee nieuwe accountants bij aangesteld," wou ik antwoorden, maar ik dacht: Dirkje, kaken op elkaar. Hij tippelde toch eenmaal, en ik dacht, ik zal hem een beetje slijmen, en ik zei: "Natuurlijk, ik weet dat het voor u ook moeilijk is, maar u mag onze belangen toch evenmin uit het oog verliezen? Dat verwacht ik ook niet van u. Ik heb u nog pas op de televisie gezien, u bent wat een aardige man." Weet je wat hij antwoordde? "Ik zal voor jullie doen wat in mijn vermogen ligt. Niet in het concern zelf, daar valt niet veel meer te redden." Voor mij wist hij

al een secretaressebaantje in Arnhem. Voor Louis was er misschien iets op de computerafdeling. Voor Gerrit lag er een kansje bij het Schoolmeestersgilde. En nou zal je lachen, als je beter bent moet je bij de gemeente solliciteren, hij zal een goed woordje voor je doen.'

'Voor mij?' vroeg Jules ongelovig. 'Weet je dat ik al vijftig ben geweest? Ze zien me aankomen.'

'Trouwens, waar maak jij je druk om,' antwoordde Dirkje met een onverwachte gedachtensprong. 'Jij hebt Jeltje. Dan kom je er altijd.'

Bij het binnenkomen keek Gerrit zoekend langs de bedden, wilde zich omdraaien om de zaal weer te verlaten, vroeg aan een zuster of zij wist waar meneer Meijers lag, en herkende met blijde verbazing de gezochte patiënt.

'Zo, lijntrekker,' zei hij opgewekt tegen Jules, 'jij lekker in je bedje stinken, en ons laten zwoegen en zweten. Laat ik je eerst deze edelmoedige bijdrage tot herstel van je gezondheid overhandigen.' Met een onhandig gebaar legde hij een enorme zak sinaasappelen op het kastje naast het bed. Hij tuurde een ogenblik op een briefje, en vroeg verbaasd: 'Is Dirkje hier ook geweest? Ze heeft haar zakagenda bij je laten liggen. Jij wordt maar verwend door de vrouwen. Als Jeltje er niet is, komt Dirkje je vertroetelen, mooie meneer. Ze moeten hier nummertjes afgeven...'

Gelaten hoorde Jules hem aan. Hij voelde zich te moe voor een gesprek.

'Dan heeft ze je zeker ook verteld wat er op het

werk gebeurt, hè? Van haar telefoontje met de Gildevoorzitter. Hij heeft haar van alles beloofd. Je kent Dirkje. Eén complimentje, en je kan met haar doen wat je wilt. Dan gelooft ze elk woord dat je haar wijsmaakt.'

'Is het dan niet waar?' vroeg Jules lichtelijk verbaasd.

'Wat is waar en wat is niet waar? Toen zij de Gildevoorzitter had opgebeld dacht ik: Gerrit, wat ben je toch een kakker. Op mijn beurt telefoneerde ik hem. Eerst kwam zijn secretaresse. Toen ik bleef aandringen, kwam hij tenslotte zelf aan de lijn, verontschuldigde zich dat hij hees was, hij kon niet praten, piepte hij. Net een geroest hek dat openging. Nauwelijks te verstaan. Toen heb ik maar weer opgelegd. Al die flauwekul. Waar maakt een mens zich te sappel voor.'

Een loodzware vermoeidheid overviel Jules. Hij wou niet onbeleefd zijn, en luisterde verder. Ze kletsten alleen over hun eigen narigheid. Mij gaat het toch ook aan? stelde hij wrang vast, en hij worstelde tussen zijn verlangen om in te slapen en zijn nieuwsgierigheid, wat hem doodop maakte.

Na enkele minuten verbrak Gerrit de weldadige stilte: 'Weet je dat ik heb gesolliciteerd?'

Jules knikte.

'Bij het Schoolmeestersgilde. Als correspondent. Ben ik vroeger ook eens geweest, bij een advocaat. Je had de man moeten zien die me moest aannemen. Je gelooft het niet. Een goor gezicht met puistjes, daar ben ik een schoonheid bij. Alles wilde hij van me we-

ten. Tien keer las hij mijn getuigschriften door, snuffelde in mijn diploma's alsof er een luchtje aan zat, en toen hij daar klaar mee was kuchte hij luidruchtig en vroeg me gewichtig, of ik wel wist wat het betekende, om correspondent te zijn. "Dat ziet u toch?" antwoordde ik, "dat ben ik vroeger ook geweest." "Al zo veel jaren geleden," zei hij minachtend, "en wat u nu doet is geen zelfstandig werk. Adviseur." Hij keek erbij alsof het een vies woord was. Dat ik vaak in het Frans, Duits en Engels moest spreken, en dat ik ook Italiaans ken, scheen hij niet te geloven. Waar hij steeds op terugkwam was mijn leeftijd. Hij ging zitten rekenen hoeveel ze moesten uitgeven om me in te kopen bij hun pensioenfonds. Nee, natuurlijk, uw leeftijd is geen bezwaar, voegde hij er aan toe, en dan herhaalde hij zijn smoesjes. Ik kon niet zelfstandig werken, en moest het op eigen initiatief ontwerpen van een brief vooral niet onderschatten, zeker als het juridische kwesties betrof op het gebied van het arbeidsrecht. Het was waar, ik had op een advocatenkantoor gewerkt, dat moest hij toegeven. "Maar uw stijl," zei hij steeds, "uw stijl." Ik vertelde hem dat ik eens een boek heb geschreven over het Noorse landschap. Daar heb ik na de oorlog enige jaren gewoond. Je had zijn ogen moeten zien. Ze rolden bijna uit zijn kassen. Nee, hij wilde mijn capaciteiten niet onderschatten, dat moest ik vooral niet denken. Natuurlijk, hij kon niet alleen beslissen, maar zou me er gauw over schrijven. En ja hoor, ik ontving een brief.' Gerrit reikte hem Jules aan.

‘Geachte heer,

Als conclusie na het aangename onderhoud, dat wij met u mochten hebben menen wij te moeten stellen, dat de bezetting van de vacature van correspondent in ons Gilde voor u een te zware opgave zou zijn.

Weliswaar zijn wij ervan overtuigd, dat u uw uiterste best zou doen deze functie naar behoren te vervullen, maar het komt ons voor, dat u te lang in een totaal andere werkkring uw bezigheden heeft ver-richt.

Daarom moeten wij u tot onze spijt mededelen, dat wij u niet kunnen aanstellen.

Hartelijk dank voor uw sollicitatie.

Wij hopen, dat u er in zult slagen zeer spoedig een werkkring te vinden, die meer in uw lijn ligt.

Hoogachtend, namens het hoofdbestuur,’ (w.g. onleesbaar)

‘Nou, wat vind jij ervan?’ vroeg Gerrit, zodra Jules de brief had gelezen. ‘Een mooie smoes, hè? Aan alle kanten word je belazerd. En dat zal ik ze onder hun neus wrijven. Eerst word je geholpen omdat je niet helemaal valide bent, dan zijn ze het plotseling vergeten. Veel vertrouwen in de mensen hou je er niet aan over. Intussen moet je maar zien hoe je je kloten redt. Nou, ik geloof het wel. Ik ga zelf een oplossing zoeken, waar ik andere mensen niet meer bij nodig heb.’

Tijdens het spreken had hij blosjes op zijn wangen gekregen, en nu trommelde hij zenuwachtig op de rand van Jules’ bed.

‘Wil het bezoek afscheid nemen?’ riep een zuster de zaal in.

Zij werd opzij geduwd door Louis, die naar binnen holde en hijgend bij het bed van Jules bleef staan. Hij veegde het zweet van zijn voorhoofd, en lispelde: ‘Sorry, ik ben te laat.’ Hij liep naar het midden van de zaal, pakte een stoel onder een tafeltje vandaan en ging aan de andere kant van Jules zitten. Hij had kennelijk die nacht niet geslapen, want hij was ongeschooren en hij rook zuur naar tabakswalm en bier. Knikkebollend zat hij voor zich uit te staren, wachtend tot Jules hem aan zou spreken. Toen deze niets zei, kuchte hij, kort en blafferig, en vroeg hoe het met hem ging.

‘Op wurgen na dood,’ antwoordde hij.

‘Ja, dat zie ik.’

‘U moet nu gaan, heren...’

‘Ja zuster,’ zei Gerrit, vroeg tevens haastig aan Louis: ‘Hoe is het met je sollicitatie gegaan?’

‘Ik weet het niet. Ik wist niet eens wat een programmeur was. Dat hinderde niet, zei de chef, dat leerde ik wel. Hij wou weten of ik gelovig was. En toen ik nee zei vroeg hij wat ik dan wel was: ongelovig of atheïst. Ik zag het verschil niet, maar hij drong er op aan dat ik een keus deed, en ik antwoordde: atheïst. Als ik niets hoorde ging het niet door.’

Jeltje was een malle meid. Daar stond ze weer aan de open deur met een pantoffel achter haar rug verborgen, denkend dat Jules er geen erg in had. Ten teken van geluk smeed ze hem Jules achterna, om het

schoeisel hollend weer op te rapen en opnieuw te gooien, net zolang tot het raak was. Toen zij naar binnen wilde gaan, had zij het trotse gevoel dat re-
ders moeten hebben wanneer zij, met een fles cham-
pagne, een schip ten doop hebben gehouden. Ze be-
sloot iets warmes aan te trekken. Buiten adem kwam
Jules terugrennen om haar te vertellen dat zijn fiets
gestolen was. Onmiddellijk spurte hij weer de brede
straat in om de stadsbus te halen, het hoofd gebogen,
en zijn vaart nog versnellend toen hij meende te ho-
ren dat de bus naderde. Naar adem happend ging hij
achter de rij wachtende mensen staan. Hij snapte er
niets van dat zijn fiets er niet meer stond. Tijd om
aangifte bij de politie te doen had hij nu niet, en het
zou trouwens niets helpen, want hij had — alle voor-
nemens ten spijt — nog altijd het framenummer niet
in zijn zakagenda genoteerd. Wanneer had hij zijn
karretje voor het laatst gebruikt? Wacht even, toen
hij voor Jeltje melk ging halen bij de melkboer. Hij
was er een buurmeisje tegengekomen, en samen wa-
ren ze teruggelopen...

Heen en weer slingerend met de schokbewegingen
van de bus, lette hij goed op waar hij moest uitstap-
pen, en drukte nog juist bijtijds op het knopje voor
het rode waarschuwingsslampje.

Het personeelshoofd, een magere, bleke man met
knobbels op zijn voorhoofd alsof hij een bok was
waarbij de horens moesten doorbreken, een gouden
lorgnet op zijn neus, zei met krakende stem: 'Wij
kunnen iemand met uw capaciteiten uitstekend ge-

bruiken. Uw diploma's, daar heb ik geen moeite mee. Wat uw leeftijd betreft: die is voor ons geen bezwaar. Wie noemt u als referentie? De wethouder zonder portefeuille? Een vroegere collega van u, waaratje... Tegen een keuring maakt u natuurlijk geen bezwaar, daar zult u zich aan moeten onderwerpen. Een formaliteit. Geen gebreken, begrijp ik.' Jules dacht aan allerlei kwaaltjes die hij verborgen moest houden.

'Ik heb alleen een leesbril, meneer,' antwoordde hij, zich verontschuldigend.

Elke leeftijd heeft zijn eigen sollicitatietechniek, stelde hij grimmig vast. Toen hij jong was, moest hij vooral zijn kennis aandikken en doen alsof hij overal verstand van had. Nu hij als vakman door de wol geverfd was, moest hij komedie spelen wat zijn gezondheid betrof. En voor hoelang moest je die rol volhouden? Misschien nog twintig jaar. Daarna zou hij niet eens meer bestaan, verbrand, het vocht van zijn lichaam opgenomen in regendruppels, tot as vergaan. Vergeten, foetsie. Zoals al die mensen die hij gisteren nog lief had gehad en er nu niet meer waren, om alleen nog voort te bestaan in de glimlach van een kind, de klank van een stem, in de herinnering van wie je hadden gekend. Een mens worstelde tegen het ouder worden, en soms had je de neiging de strijd op te geven, tot er plotseling zout op je werd gestrooid, zoals vissers zout strooien op gevangen zeevis om te voorkomen dat zij creperen vóór de afslag. Opeens telde je nauwelijks meer mee, en werd er de spot met je gedreven. Het was fijn, het was zalig om jong te

zijn, een voorrecht van het leven, maar een verdienste kon je het niet noemen. Iedereen was immers jong begonnen, en iedereen was voorbestemd om oud te worden. Als je geluk had tenminste. Even glimlachte Jules bij de gedachte dat je gelukkig was als je niet onderweg, vóór je tijd sneuvelde.

‘Bent u aan het mediteren?’ vroeg de personeelschef vriendelijk, toen hij opkeek uit de papieren waar hij in had zitten bladeren. ‘U hoeft zich niet ongerust te maken. Het komt allemaal prima voor elkaar. Uw leeftijd is bij ons geen bezwaar. Nog één vraagje, uitsluitend voor de vorm. U hebt toch nooit gevangen gezeten of iets dergelijks, hè?’

De vraag overrompelde Jules, en hij kreeg een kleur.

‘Waarom bloost u?’ vroeg de man indringend.

‘Ik weet het zelf niet,’ antwoordde Jules verward. Vaag herinnerde hij zich een droom, of droomde hij nu? Hij wilde zich in zijn dijbeen knijpen om te voelen of hij wakker was, maar een zuster hield zijn pols vast. Hij duwde haar achter zich omdat de man haar niet mocht zien, en intussen vroeg deze opnieuw: ‘Hoe komt het dat u zo van mijn vraag schrikt?’

Jules wist niet goed wat te antwoorden en haalde zijn schouders op. Als hij iets doms zei, en hij de kans op een gemeentebetrekking verspeelde, zou Jeltje hem thuis op zijn duvel geven omdat hij weer eens een stomme streek had uitgehaald. Juist ter wille van haar wilde hij proberen aangenomen te worden. Een prachtbeteekening, met pensioen tot aan hun dood. Als hij het plotselinge wantrouwen van de perso-

neelschef wilde wegnemen, moest hij in elk geval van de hoed en de rand vertellen.

‘Toevallig heb ik gedroomd dat ik in de gevangenis zat, meer niet,’ zei hij zo losjes mogelijk.

‘Meer niet?’ vroeg de man, en stond van zijn stoel op. ‘Meer niet? Dan moet er toch iets met u aan de hand zijn.’

‘Ach, het was helemaal niet in de gevangenis, het was het huis van bewaring,’ antwoordde Jules, om het minder ernstig te maken.

‘En wat is het verschil?’ vroeg de man minzaam.

‘Lood om oud ijzer,’ wilde Jules zeggen, maar hij beet zich nog net op zijn tong, en antwoordde zo onschuldig mogelijk: ‘Dan ben je nog niet veroordeeld.’

‘Dus wel ergens van beschuldigd.’

De opmerking maakte Jules razend, en hij antwoordde kortaf: ‘U wilt mij toch niet verantwoordelijk stellen voor een droom?’

‘Wie stelt hier wie verantwoordelijk? Ik hecht bijzonder veel belang aan wat u zoëven vertelde. Waarom was u dan wel in die droom van u gearresteerd?’

‘Ze dachten dat ik lood had gestolen.’

‘Dachten ze dat? Zo iets denk je toch niet als er geen reden voor is?’

‘Iemand had het in mijn tas gestopt.’

‘De onbekende dader...’ zei de man streng.

‘Het was voor de grap.’

‘Noemt u dat een grapje?’

‘Nee, ik niet, maar zo bedoelden ze het.’

‘En u was uit het lood geslagen.’

Even was Jules van zijn apropos, zei toen glim-

lachend: 'Een leuke woordspeling.'

'Houdt u mij nu voor de gek of niet?' vroeg de personeelschef driftig. 'Kom kom, wat gebeurde er verder?'

'Mijn tas werd gecontroleerd door de achterportier.'

'Was dat de gewoonte op uw werk, om tassen te controleren?'

'Nee meneer,' erkende Jules.

'Was het al eerder bij u gebeurd?'

'Nee, nooit.'

'En juist die ene keer toen u werd gesnapt?'

'Ja.'

'Vindt u dat niet wat al te toevallig? Dan moesten ze u immers verdenken?'

Jules kreeg het steeds benauwder.

'Het was echt een droom, een nachtmerrie.'

'Een nachtmerrie?' zei de man, terwijl hij Jules beschuldigend opnam. 'Dan bent u overspannen. Dat komt er ook nog bij. Lood stelen, gevangen zitten, wie komt in godsnaam op zulke gedachten? Dan moet u zich toch ergens schuldig aan voelen.'

'Het was de kneusjeslijst...' stamelde Jules, 'daar ging het ook over.'

'Wat is dat nou weer?'

'De lijst waar je opkomt als ze je willen ontslaan.'

'En daar hebt u deze ordinaire naam voor bedacht?'

'Ik niet. Dat zegt iedereen.'

'Meneer, wat maakt u het mij toch lastig.'

'Heus niet, meneer, dat is mijn bedoeling niet.'

stotterde Jules.

‘Dan wil een ander me zeker voor de gek houden. Het mannetje op de maan.’

‘Echt waar niet, meneer,’ herhaalde Jules. ‘De kneusjeslijst, die hadden ze bij ons op zolder gelegd.’

‘Wie zijn ze...’

‘Dat weet ik niet, meneer.’

De man stond resoluut op en schoof zijn stoel onder zijn bureau.

‘U hoort nog wel van mij,’ zei hij.

‘Graag meneer.’

‘Maar mocht ik niets voor u kunnen doen, dan hoop ik dat God u zal beschermen. U bent duidelijk een geval dat bescherming nodig heeft.’

Op een brancard werd door twee zusters een patiënt de zaal binnengereden. Zijn gezicht lag met één wang op het kussen. Wie niet beter wist zou gedacht hebben dat hij dood was. Het scheen alsof zijn ademhaling stokte, en uit zijn gelaat was al het bloed weggetrokken. Verschrikt keek de patiënt wiens bed naast het zijne stond de andere kant uit, een hand voor zijn mond alsof hij bang was te moeten overgeven. Hij smet de dekens van zich af, tilde met veel moeite zijn rechterbeen op dat tot aan zijn heup in een enorm gipsverband was weggestopt, liet het van zijn bed omlaag glijden, keerde zich om en stond met twee benen op de grond. In zijn kastje zocht hij naar een schrift, stak het in een zak van zijn ochtendjas, pakte twee onder zijn bed liggende krukken, en strompelde naar Jules.

Onhandig schudde hij aan diens schouder om te kijken of zijn zaalgenoot wakker was. Deze opende slaperig zijn ogen en zag een massale figuur voor zich. Door zijn half openstaande ochtendjas kwam het geweldige, met tal van handtekeningen versierde gips-been te voorschijn.

‘Salz,’ stelde de man zich voor, ‘denk maar aan zout. En als u mijn naam niet meer weet ziet u het wel aan de kleur van mijn haar: peper en zout.’ Hij sprak onduidelijk, enigszins hees, met Amsterdams accent.

Jules nam hem geërgerd op. Konden ze hem dan nooit met rust laten? Altijd was er wat anders. Net lag je te pitten of ze moesten je wassen, en als de zusters je even vergaten was er wel een of andere patiënt om je te storen. Wat een kerel. Bijna twee meter lang was hij zeker. En die brede schouders logen er ook niet om. Dikke zwarte wenkbrauwen contrasteerden met de kleur van het hoofdhaar, maar onderstreepten de donkere indruk van de ogen. In het tamelijk grove gezicht sprong de wipneus naar voren boven een te dikke bovenlip. De handen om de krukken geklemd zag hij er dreigend uit.

Toen Jules geen antwoord gaf, bleef hij verlegen staan, wilde zich omdraaien, waarbij hij met zijn onderlichaam hevig tegen het bed stootte.

‘Ga hier zitten,’ zei Jules met hese stem, en wees op de stoel, ik ben te moe voor een praatje.’

‘Dat hoeft ook niet, ik wou alleen wat vragen.’

‘Ga je gang.’

‘Bent u ook joods?’ vroeg hij, zachtjes, om door de

andere patiënten niet te worden gehoord.

Jules knikte verwonderd.

Salz vervolgde: 'Misschien zoekt een mens een stukje herkenning. De goeie god mag het weten. Er zijn er zo weinig overgebleven. Een uitstervende bevolkingsgroep, tenminste in Nederland.'

Je hoorde zijn adem door een verstopte neus.

'Die vent verveelt me,' stelde Jules gelaten vast, 'wat wil hij van me?'

Salz had zijn hand op een uitpuilende knie van Jules gelegd, die haastig zijn been strekte.

'Ik wou niet meeluisteren, maar die ene collega van u praatte zo hard, je móést het wel horen. Bent u bang voor ontslag?'

'Hoe komt u daarbij?'

De man deed alsof hij de vraag niet hoorde.

'U moet er zich niet zoveel van aantrekken. Wat kan ons nog gebeuren. Doodgaan is het ergste. En als ik er dan aan denk hoe het met onze families is gegaan, weten wij tenminste dat we in een bed peigeren, en gewoon afscheid kunnen nemen. Voor de rest? In je laatste hemd zitten geen zakken.'

Salz had tranen in zijn ogen gekregen.

Die sentimentele ouwe zak, mompelde Jules in zichzelf. Hij had zich voorgenomen nooit meer over de oorlog te praten, en probeerde er niet meer aan te denken.

'Ik moet ook niet zo somber zijn,' ging de man voort. 'Daar wou ik trouwens niet over spreken. Wat ik wou zeggen is alleen, dat een mens zich door een ontslag niet kapot moet laten maken. Je blijft toch

zeker dezelfde die je bent? Dan zullen ze je niet uitsluiten voor een half jaartje, o bewounes...'

Zijn geforceerde geruststellingen riepen nog meer Jules' irritatie op.

'Wat hebben we tijdens de bezetting niet gedaan om ons staande te houden. En dan waren wij nog bevoorrecht, je moet niet denken aan wat er met de anderen is gebeurd. U bent ook gemengd gehuwd, hè? Tenminste, aan uw vrouw te zien, Hollands welvaren. Ze hebben ons het leven gered, sijkse zeiden we vroeger. Soms is het moeilijk te verwerken, hoeveel je ook van elkaar houdt. Het valt niet mee om altijd dankbaar te moeten zijn...'

Salz aarzelde. In zijn zware, logge lijf was geen beweging te krijgen.

Wanneer gaat hij weg, dacht Jules bij zichzelf, wanneer gaat hij in hemelsnaam weg.

'In die jaren,' vervolgde hij. 'hebben we van alles gedaan, van grondwerker tot baggeraar.' Hij lachte uitbundig, waardoor zijn gebit dreigde te zakken. 'Over drie van mijn oorlogsbaantjes heb ik verhalen geschreven. Hier, in het schrift. Die moet u absoluut lezen. Om de moed niet te laten varen. Het is niks bijzonders. Eerst durfde ik zulke dingen niet eens op te schrijven, dan dacht ik: wat heeft het om het lijf in vergelijking met...'

Hij zweeg.

Over zijn krukken gebogen, strompelde hij bij Jules vandaan, het gipsbeen op de grond stampend.

Er heerste een bedrijvig geroezemoes op de ziekenzaal, waar zusters patiënten uit hun bed tilden om hen te verschonen, medicijnen rondbrachten of een dokter begeleidden. Ook kwamen ze de ontbijtbordjes terughalen, en zuster Wietske mopperde op Jules omdat hij zijn eten had laten staan. Zonder zich er bewust van te zijn, had het korte gesprek met Salz hem meer geschokt dan goed voor hem was. De opmerkingen, die hij over de joden had gemaakt, lagen ook diep in Jules verscholen. Zelf had hij soms cynische gedachten als: de Nederlandse joden zijn door de nazi's uitgeroeid als de Indianen in Amerika. We worden nu nog even opgelapt, maar over vijfentwintig jaar zijn wij, die de lievelingsnaam Mokum aan Amsterdam hebben gegeven, een bezienswaardigheid geworden, zoals de laatste bizons in Artis. Op zulke dagen was hij ontzettend droevig.

Bovendien was de operatie veel ingrijpender geweest dan hem was verteld en, zo kort geleden uitgevoerd, was hij er nog hevig door van streek.

Al die zeven dagen na het ontwaken uit de narcose had hij uitsluitend spanningen gekend. Het was begonnen met het conflict met de hoofdzuster, dat weer was voortgevloeid uit complicaties die niet tijdig waren onderkend. Daarna hadden zijn collega's

hem overvallen met hun geweeeklaag en hun verhalen over het werk. Als klap op de vuurpijl had Salz hem lastiggevalen, een man die, achter zijn onhandig gedrag, erg dwingend was. Jules liet zich echter niet voorschrijven wat hij wel en niet moest lezen. Het had hem een opgekookt gevoel gegeven. Een andere uitdrukking kon hij er niet voor bedenken. Zijn wangen gloeiden voortdurend, zweet plakte in zijn handpalmen en alleen al bij de gedachte aan eten werd hij misselijk. De pijn, die hem soms weer overviel, vrat hij zelf op, omdat hij zijn medepatiënten niet met zijn gekerm wilde plagen. Als operatiepatiënt had hij op een andere zaal moeten liggen, maar het ziekenhuis was voor een dergelijke selectie te klein en bovendien, zo werd hem voorgehouden, lag hij derde klasse.

Het werd hem dan ook te veel, toen zijn buurman, meneer Weissman, naast zijn bed kwam zitten en een praatje met hem wilde beginnen over zijn zoon, een beroemdheid uit de cabaretwereld. Hij deed Jules in vele opzichten aan een vroegere wiskundeleraar denken, die geen orde kon handhaven en tegelijkertijd de leerlingen tracteerde op nullen en klappen. Toen Jules niet reageerde op een joodse uitdrukking, vroeg de man plotseling: 'Je bent toch ook een bajesrool?' om te verduidelijken: 'Een beis Jisroeil, een zoon van Israel, en als je me nog niet verstaat, in gewoon Nederlands: een jehoe?'

Dat is de tweede, dacht Jules verbaasd.

'Of schaam je je er soms voor?' vroeg meneer Weissman.

‘Hoezo?’ zei Jules zacht. ‘Al het kwaad dat ze ons aan konden doen hebben we al achter de rug. Wat dat betreft hoeft niemand de joden meer iets te leren. Schamen? Ik spreek er nooit over, omdat anderen dan meteen beginnen met hun verhalen, en ze sleuren je er weer in terug. Of we al geen pijn genoeg hebben geleden. Het beste is maar te vergeten, tenminste als je verder wilt in het leven, en er zit niet anders op. Zodra je gaat prakkezeren over de vraag wat het allemaal voor zin heeft gehad, word je er stapelmesjogge van.’

Weissman keek Jules aandachtig aan.

‘Ik dacht dat ik je ergens van kende,’ zei hij, ‘waar werk je? Wat zeg je? Nooit van gehoord. Dan vergis ik me zeker. Ik zit in de handel. Heb je een beetje mazzel, dan verdien je in één dag meer dan in een hele maand bij een baas. Ja, ik heb goed mijn brood. Zó een kerel was ik, nog kort geleden. Hier heb je een foto van me. Ik moest naar Amerika voor zaken.’

Hij liep terug naar zijn kastje, om er zijn portefeuille uit te pakken.

‘Het liefst was ik op reis. Wat had het leven nog voor zin in Mokum? Al mijn vrienden en familie naar de rasjmodei. Vroeger, op vrijdagavond, gezellig, ging je een kaartje leggen. En nou? Je loopt maar wat rond. Ik ben zelf gemengd getrouwd en mijn vrouw is een gesjiewes van een mens, en toch, bij de gojem vind je de warmte niet die je bij ons soort mensen kon vinden. Hun meubeltjes moeten glimmen, er moet een vouw in hun broek zitten, hun mooie televisie, anders weten ze niet. Of het leven alléén uit uiterlijke

dingen bestaat...'

Weissman keek Jules doordringend aan, als verwachtte hij een antwoord van hem.

'Ineens werd ik ziek. De dokter wist niet wat me mankeerde. Ze zoeken het hier uit. Een scharminkel ben ik geworden. Gelukkig mag ik mijn bed weer uit. Een virus. Als het maar geen vijf is. Op school kreeg ik ook vijfjes. Tien was het hoogste cijfer, snap je. Kom, virus en vijfjes niet genoeg. Wat deed die andere gooser gisteren aan je bed?'

Jules keek meneer Weissman verbaasd aan. Zijn eerste, negatieve indruk van hem was vervaagd, maar de plotselinge vraag wekte zijn wantrouwen.

'Wie bedoelt u? Dat was een collega.'

'Nee, die patiënt van de overkant. Salz heet hij, ik heb wel eens van hem gehoord. Hij heeft u verhalen gegeven, als ik het goed heb begrepen. Uitkijken voor hem. Het is een randfiguur.'

'Een randfiguur? Wat verstaat u daaronder?'

'Nou ja,' mompelde meneer Weissman, en haalde zijn schouders op, 'bij wijze van spreken...'

Brand in Mokum

Brand in Mokum, brand in Mokum,
Zie daarginder, zie daarginder,
Brand, brand, brand, brand,
En daar is geen water.
(Bekende canon)

Geërgerd keek Sander naar de hemel, die de smalle Pretoriusstraat met een grauwe wolkenlaag scheen toe te dekken. Nooit eerder had hij met zo veel tegenzin zijn werk verricht. Hulp in de huishouding, hij, een getrouwde man met een kind. Omdat ze geen christen dienstmeisje meer mochten hebben. Het kon de Arbeidsbeurs niet schelen, wat je voor de oorlog aan werk had verricht. Je had het te aanvaarden, anders hielden ze je steun in. Het ergste was, dat die twee meiden nog in bed lagen. Misschien waren ze tussen de achttien en twintig jaar oud. Straks mocht hij hun piespot leeggooien, als ze maar niet dachten... Opnieuw ramde Sander met de matteklopper op een blauwe kokosloper, totdat hij geen kracht meer in zijn bovenarm had. 'Je doet maar net alsof je een NSB'er onder handen hebt,' had de slagersvrouw hem lachend gezegd.

'Sjeffie,' werd er geroepen, en toen Sander verbaasd opkeek, klonk opnieuw: 'Ja jij, Sjeffie...'

Zou hij net doen alsof hij het niet hoorde? Sjeffie tegen hém, hoe durfde zij. Met zijn mouw veegde Sander het zweet van zijn voorhoofd, hijgde na van het kloppen, aarzelde. Wat maakte hij zich te sappel. Kapsones moest je altijd zelf betalen. Je kóvet ophouden, in deze tijd...

Sander veegde zijn voeten op de dweil, die voor de ingang van de slagerij lag, liep de winkel binnen, bleef voor de toonbank met zijn lege glazen vitrine erboven, staan. De glimmende, witte tegels aan de wand schenen vocht af te scheiden. Er moest vlees liggen, in de hoge, bruine ijskast of onder de toonbank. Een vettige vleeslucht vulde de kille, holle ruimte.

‘Hierheen,’ riep de slagersvrouw, ‘wij zitten in de keuken.’

De hooismaak van de surrogaatthee plakte aan zijn lippen, waarlangs hij zijn tong heen en weer liet glijden. Je kon net zo goed water drinken. Nou ja, het was warm, en je rustte even uit. Maar wat moest hij bij die drie vrouwen doen? De twee dochters keken niet eens op, toen hij binnen was gekomen, kletsten aan één stuk door met hun moeder. Knappe meiden waren het wel. Die ene, met het kroeshaar en de grote bruine ogen was zeker de oudste. De jongste was lichtblond. Met haar blauwe ogen en wipneus kon ze net zo goed een boerendochter zijn. Zonder ster zou niemand denken dat ze joods was.

‘Wat deed je eerst voor werk?’ vroeg de slagersvrouw, een klein, bewegelijk mensje, met een Gronings accent, of misschien kwam ze uit Drente, daar kwamen veel joden vandaan.

‘Ik stond bij mijn vader in de schoenmakerij toen hij naar een werkkamp moest.’

Sander zweeg. Wat hij voor de oorlog was geweest, wilde hij niet zeggen, uit een schaamte die hij

zelf niet begreep.

'Waarom werk je dan hier?' vroeg het jongste meisje.

'Jij moet niet zo nieuwsgierig zijn, Lea,' zei haar moeder berispelend.

Sander antwoordde vlug: 'Omdat de schoenmakerij van mijn vader is geliquideerd. Daar werkte ik in.'

'Was het dan geen joodse zaak?' vroeg Annie, het oudste van de twee meisjes, nieuwsgierig.

'Dat moest later wel.'

'En toch leeggehaald?'

'Ja.'

'Waar was die dan?'

'In de Pijp.'

'Daar heb je het al,' riep Lea triomfantelijk, 'dan was het geen echte joodse zaak. Wij zijn dat wel, wij zitten..., zaten midden tussen de jidden. Altijd een kosjere slagerij geweest. Ons zullen ze wel met rust laten met ons stempel.'

De moeder trommelde met haar knokkels op tafel. 'Afkloppen,' mompelde zij. 'Die kinderen weten niet waar ze over praten.'

'Voor jou blijven we altijd jéletjes, al worden we honderd jaar.'

De slagersvrouw maakte een sussend gebaar door een wijsvinger tegen haar lippen te drukken. 'Als jullie zo dom praten wel.'

De meisjes hielden echter aan, en Lea vroeg aan Sander: 'Moest jij niet naar Westerbork, toen de schoenmakerij werd gesloten?'

'Ik ben gemengd gehuwd.'

'Een mens weet niet meer wat goed is tegenwoordig, soms denk ik...'; de moeder maakte de zin niet af, en zei verwijtend: 'De halve dag liggen jullie in bed. Nergens hebben ze meer zin in.'

'Wat gaat dat die vreemde man aan?' vroeg Annie. 'Moeten we misschien in onze sjabbeskleren gaan zitten wachten tot we gehaald worden?'

'Hou in godsnaam je mond,' riep haar moeder wanhopig, 'je weet niet waar je over praat. Of het al niet erg genoeg is, al die zenuwen. Ik bezweer je...'

Sander lag op zijn knieën de stenen vloer van de slagerij te dweilen. Hij troostte zich met de gedachte, dat vrouwen altijd zulke rotakkefietjes moesten doen, en dat de mannen dit heel gewoon vonden, hij net zo goed. Maar hoe hij zichzelf ook moed inpraatte, hij wist heel goed dat hij zich rot voelde, hij, die voor de oorlog als correspondent bij een bank had gewerkt. Tegelijkertijd schaamde hij zich voor zijn gevoelens. Al schold hij duizend keer op die twee meisjes, tegenover hen was hij verre bevoorrecht met zijn stempel van gemengd gebuwde. Misschien had die vrouw daarom zelfs wel 'sjeffie' tegen hem gezegd, omdat ze jaloers op hem was en hem wilde vernederen.

Met al dat gefilosofeer had hij de halve vloer nog niet aangedweild – zijn knieën waren kletsnat geworden, omdat hij er niet aan had gedacht van voren naar achteren te werken – toen de slager binnenkwam. Hij was een gezette man, met een korte nek, wat de indruk wekte dat hij sterk was als een stier,

maar de vriendelijk-zorgelijke trekken van zijn gezicht gaven hem allesbehalve het uiterlijk van een geweldenaar.

‘Waar kom jij eindelijk vandaan?’ vroeg zijn vrouw. ‘Ik werd doodsbegieten toen je zo lang wegbleef.’

‘Ach, jij met je overdreven angst. Maar weet je dat Hartog en zijn vrouw zich van kant hebben willen maken? Nee, ze leven gelukkig nog. Ik snap niet wat die mensen mankeert. Als het zo erg was als zij veronderstellen, hadden de Engelsen het allang voor de Engelse zender bekend gemaakt. Dan zouden ze de spoorlijn naar Westerbork, en die van Westerbork naar Duitsland elke nacht bombarderen. Een klein kunstje voor ze. Dacht je nou heus dat ze ons aan ons lot overlieten? Eén waarschuwing van hun kant is voldoende. Als ze pamfletjes uit de vliegtuigen gooiden om tegen de bevolking te zeggen dat ze de joden moeten helpen bij het onderduiken, dan was er veel meer hulp, dat is zeker. Maar het gebeurt nu eenmaal niet, en dat is voor mij een bewijs dat het allemaal zo’n vaart niet loopt. De jiddens zouden zich toch zeker veel liever hier kapot vechten dan als schapen naar het abattoir te gaan. Ik bezweer je dat het wel meevalt, anders hadden we het wel geweten.’

‘Meen je wat je zegt?’ vroeg de slagersvrouw, en er klonk hoop in haar stem.

‘Als ik het je nou vertel. Emmes.’

‘Hij wil ons geruststellen,’ fluisterde Annie tegen Lea, maar zo hard dat haar vader het hoorde en plotseling schreeuwde: ‘Lazer jij hier de winkel uit, snot-

meid dat je bent, is het al niet erg genoeg? Moet jij je er ook nog mee bemoeien?

Een verstarrende stilte volgde op de laatste woorden, alsof niemand meer iets durfde te zeggen, alsof het verbreken van de stilte al voldoende was om het onheil op te roepen.

Een klagelijk loeiende geluidsstoot als uit een enorme fabrieksschoorsteen kondigde het einde aan van het luchtalarm. Het had Sander onderweg overvallen en hem de stoep opgejaagd van de openbare leeszaal aan het Coöperatiehof. Kleumend was hij voor de ingang blijven staan, zijn vingers gekromd in de mond om de kou eruit te blazen. Het was hem niet toegestaan naar binnen te gaan in de boekerij, waarvan hij een groot deel van het boekenbestand uit zijn hoofd kende omdat hij als jongen al lid was geworden, zijn leeftijd een jaar vervalsend om niet langer te hoeven wachten. Nu gaf hij zijn niet-joodse vrouw Lies wekelijks een lijstje mee om boeken voor hem te lenen.

Terwijl het veilig-signaal nog in zijn oren naklonk en zich uit zijn poriën moest bevrijden, holde hij het plein op om niet opnieuw door alarm te worden overvallen en om een minuut van de verloren gegane tijd terug te winnen. Zijn met ijzerbeslag versterkte schoenzolen kloten over de stenen en verscheurden het web dat zich tijdens het wachten in zijn hoofd had gesponnen.

De afgelopen nacht had hij gedroomd dat hij opnieuw het HBS-examen moest afleggen, maar na zo veel jaren al het geleerde was vergeten. Hij weigerde er naar toe te gaan, uitroepend dat het nergens goed

voor was, dat hij er nooit iets aan had gehad. Wat moesten de mensen wel denken als hij zou zakken, op zijn leeftijd? Een vreemde man stelde hem gerust dat ze *hém* er ook door hadden gesleept. Hij lachte tegen Sander, en juist die lach maakte hem doodsbang. Toen hij Sander bij zijn schouder greep om hem mee te sleuren, vocht die zich los en ontwaakte. De hele dag had de droom zijn gedachten begeleid als een zeurderig liedje dat zich aan je vastplakt, en zelfs nu kon hij er zich nog niet van losmaken. Een waas vormden de HBS-jaren in zijn herinnering, toen elk gesprek met een leraar, met een klasgenoot iets onwezenlijks kreeg en hij woorden sprak die zijn gedachten niet weergaven. Zijn vader had hem laten doorleren, zelf had hij de kans niet gekregen. Vaak stelde Sander zich de vraag, waar het goed voor was geweest. En toch, als vader terugkwam uit Polen, zou Sander hem vertellen dat hij plotseling, midden in de oorlog, leraar was geworden, hij, met zijn drie jaar HBS, en die ouwe zou er lol om hebben, en hij zou zeggen: 'Je ziet, als een gesjochten mens de moed opgeeft blijft hij nergens meer, maar als hij in zijn handen spuugt, kun je nooit weten hoe hij zich door de sjwiejenieje heen bokst.'

Al mijmerend was Sander bijna te ver doorgelopen. Hij moest rechtsaf, door de Lutmastraat naar de Van der Helst. Dan had hij nog even tijd om uit te kijken als hij in de Pastelstraat belandde.

Hij haastte zich langs de achterkant van de RAI, een stenen Siamese tweeling van witte, uitgerekte halve-cirkelvormige gebouwen. Achter een hoog,

breed hek van ijzerdraad drongen mensen voor de gaarkeuken opeen in een slordige rij, de kraag van een versleten jasje, van een voddige lappenmantel omhoog, hun oren bedekt met zwarte klepjes van een of andere textielsoort in de vorm van oesterschelpen, die door een over de schedel gebogen stukje band-ijzer met elkaar waren verbonden. Hun adem damp-te uit hun monden alsof zij stonden te roken. Trappelend, hun armen langs hun borst zwaaiend, poogden zij de kou uit hun versteende body's te verdrijven. Eenvormige, grauwe oorlogsarmoe, en toch kon men zich nauwelijks een bonter gezelschap voorstellen. Iedereen had zijn fantasie en mogelijkheden tot het uiterste gebruikt om er nog wat van te maken, om beschut te blijven tegen de barre kou. Niemand bekommerde zich trouwens om het uiterlijk van zijn buurman. Men lette er uitsluitend op of iemand voor wilde dringen, om hem ruziënd tot de orde te roepen. Fluisterend werd er over de oorlog gepraat. Jongens hadden een Duitse officier met sneeuwballen bekogeld, vertelde een magere, lange man, en hij had met zijn pistool op ze geschoten, zonder ze te raken. Een meisje floot het deuntje 'Op de hoek van de straat, staat een NSB'er, 't is geen man, 't is geen vrouw, het is een farizeeër', en kreeg een por met een elleboog in haar zij omdat zij voorzichtiger moest zijn, je kon nooit weten wie er nog meer in de rij stonden.

De mensen hadden soms geen benul van het gevaar. Hoe lang was het geleden dat een jongen, die Sander nog uit de AJC kende, met zijn gitaar in de

hand, op straat 'De gedachten zijn vrij' zong en dan wegholde, naar een ander gedeelte van de buurt, totdat hij nooit meer was verschenen? Door zijn gedachtenflitsen heen keek Sander naar de lege pannetjes die ze allemaal voor hun buik torsten en waarmee ze straks, voetje voor voetje om geen spatje koolsoep te morsen, uit de RAI zouden terugkeren.

Zonder op of om te zien, liep Sander de Pastelstraat in. Zijn rechterhand hield hij in de zak van zijn jekker, een looper tussen de vingers om zo vlug mogelijk de benedendeur bij zijn vrienden te kunnen openen. Als hij aanbelde zouden ze wellicht schrikken, of een WA-man aan de overkant zou zien bij wie hij moest zijn. Hij stond misschien achter de gordijnen te gluren, al lachte Sander smalend om zijn angst. Hoe moesten de onderduikers zich dan wel voelen, altijd onzeker, machteloos de uren tellend en de weken. Met drie treden tegelijk, op zijn tenen, liep Sander de trap op, zich aan de leuning mee omhoogtrekkend. De mensen op één hoog waren goed, de man was bij het verzet geweest en gefusilleerd. Op twee hoog woonden onnozele mensen, een man en een vrouw, goedlachs, altijd opgewekt, zonder benul van wat er in de wereld gebeurde.

Op het voorportaal van de derde verdieping bleef Sander staan, legde zijn oor aan de deur om te luisteren of er iemand was. Hij tikte met zijn knokkels drie maal op de deur. Hij herhaalde zijn poging. Toen zei een vrouwenstem zachtjes, dringend: 'Jij moet in de kamer blijven.'

Hij hoorde Jopie tegen haar praten, een vierjarig

joods jongetje uit Overijssel, dat er was ondergedoken. Zijn vorig duikadres was kort geleden door de Griene Polizei overvallen en leeggehaald. Alleen de vrouw, die ziek te bed lag, hadden zij niet meegenomen, en zij had Jopie op het laatste moment bij zich onder de dekens getrokken. Het kereltje was helemaal van streek, door zijn manier van leven, zijn angsten, zijn onstuimige aard die elke minuut van de dag moest worden beknót. Op zijn vorige adres, een grachtgebuis, had hij kunnen rennen en springen.

‘Ben jij het Sander?’

Kort daarna werd hij binnengelaten.

Op hetzelfde ogenblik sprong Jopie als een jong hondje tegen hem op, klemde zich aan zijn benen vast, wilde opgetild worden. Hij aaide het kereltje over zijn verwarde, zwarte haardos, nam het gezichtje tussen zijn handen, keek hem in de grote, donkere ogen, en liet zich de huiskamer intrekken waar oom Karel, Jopie’s onderduikvader, met opgezwollen benen op de divan lag.

Sander ging op een punt van de stoel zitten en wist niet goed wat te zeggen. Het was hem een raadsel dat zijn vriend aan hongeroedeem leed, ofschoon er voedsel in huis was. Daar hadden Kurt en Reina voor gezorgd, hun Duits-joodse onderduikers, die door een illegaal contact de levensmiddelen lieten aanvullen. Maar Kurt had voor de hele gemeenschap een strikte rantsoenering ingesteld. Er diende steeds eten in huis te zijn voor drie maanden, en daar waakte hij over als een bouwvier. Je kon nooit weten wat er nog ging gebeuren. Zo had hij zijn leven altijd geleid,

vol ingebouwde zekerheden, en hij week er onder geen beding van af.

‘Wat ben je stil,’ zei oom Karel, ‘voel je je niet op je gemak? Dat zijn we anders niet van je gewend,’ voegde hij er sarcastisch aan toe.

Sander stond op om naar de zolderkamer te gaan, waar Kurt en Reina woonden. In de gang kwam tante Marie, de vrouw van Karel, naar hem toe. ‘Je mag het Karel niet kwalijk nemen dat hij zo humeurig is,’ zei ze zenuwachtig. ‘Door de honger is hij helemaal veranderd. Je weet zelf hoe goedig hij altijd is geweest, voor iedereen, niets was hem te veel. En nu dit.’

Het was schemerig op de kamer bij Kurt en Reina, en koud. Sander hield een schrift vlak onder zijn ogen om het huiswerk van Kurt te kunnen lezen. Eenvoudige vertalingen, waarbij zij altijd in de war raakten met naamvalsverbuigingen. ‘Alleen in het Duits,’ verklaarde Sander, ‘niet in het Nederlands,’ en trots voegde hij eraan toe: ‘Aus, bei, mit, nach, seit, von, zu’ om te laten merken dat hij het heus wel wist. Zij lachten, waren verbaasd over de rijtjes voorzetsels die je in Holland op school moest leren.

‘Vergessen, ik vergeten,’ zei Kurt, en zijn kleine, lichtbruine ogen lichtten op in zijn rond, rose, gladgeschoren gezicht dat hem iets Chinees gaf.

‘Wollen wir een ogenblik pauze machen?’ onderbrak zijn vrouw Reina, ‘ik ga thee zetten.’ Zij sprak elk woord langzaam in het Nederlands uit, legde de nadruk op zétten. Met een kwiek gebaar van het

hoofd schudde zij haar golvende roodbruine haar achterover en keek Kurt aan, terwijl zij haar grijsblauwe ogen half toekneep.

Het ogenblik was aangebroken waarop zij zich aan Sander zouden vastklampen. Steeds wanneer de les ten einde liep en hij wilde vertrekken, overvielen zij hem met vragen.

'Karel moet doch begrijpen dat het voor zijn eigen bestwil is,' waren Kurts eerste woorden. 'Stell dir vor, wir können bald gar kein Essen mehr kriegen, dann sind wir froh dass es bei uns noch etwas gibt.'

Sander mompelde iets onverstaanbaars. Hij voelde zich tussen twee vuren, zoals hij als kind ook met iedereen bevriend wilde blijven, als ze maar geen ruzie maakten, als ze hem er maar niet bij betrokken, als hij maar mocht blijven meedoen, met alle twee de partijen, als ze hem maar niet uitscholden. Hij voelde zich laf dat hij het niet voor oom Karel opnam. Een horlogemaker tegenover een miljonair, hij stond toch altijd aan de kant van de horlogemakers, beweerde hij, waarom zweeg hij dan?

Verlegen zei hij: 'Ik moet nu naar huis. Het is door het luchtalarm onderweg toch al veel later geworden. Lies zal niet begrijpen waar ik blijf.'

Hij wilde opstaan.

Kurt legde een hand op zijn arm: 'Weet je, meine Schwester hebben ze gepakt. Ze is als strafgeval naar Ravensbrück gestuurd.'

Kurt kreeg tranen in zijn ogen toen hij het vertelde, en Sander voelde zich ineens heel verdrietig. De simpele mededeling van Kurt had hem meer geschokt

dan hij zichzelf wilde bekennen. Zijn schoonmoeder zat ook in dat kamp.

'Wir gehen nach dem Krieg nicht nach Deutschland zurück,' voegde Kurt eraan toe, terwijl hij op zijn nagels beet. Hij tikte onafgebroken met zijn knuist op tafel. Reina pakte zijn hand en zei: *'Nicht tun. Beneden hebben ze er last van, und sie sind schon so nervös.'*

Toen richtte zij zich tot Sander. *'Was kann Kurt dort noch beginnen? Zurück nach Landesmann?'*

Kurt schrok, zijn voet stootte tegen de tafelpoot.

'Kennste das elfte Gebot? Du sollst als Untertaucher nicht zu viel reden.'

Reina antwoordde eerst niet, hield haar voorhoofd in haar hand, mompelde: *'Ach, was.'*

Het was doodstil geworden in de halfdonkere ruimte, die Sander aan een torenkamer deed denken. Hij keek, zijn arm onder tafel houdend, op zijn polshorloge, tuurde zonder de tijd te kunnen onderscheiden.

'Man wird noch verrückt,' zei Reina vertwijfeld. *'Ik kan het niet meer verdragen. Zwijgen, zwijgen, zwijgen, op den duur barst ik nog. En met jou praten? De hele dag doen we niet anders. Steeds hetzelfde. Hoe is het mogelijk dat we ooit als onderduikers in Holland, in Amsterdam, op een arbeiderswoning, het einde van de oorlog zouden afwachten, of misschien wel ons eigen einde.'*

'Verdammt,' riep Kurt gepijnigd.

Angstig staarde Sander voor zich uit. Zo iets was nooit eerder gebeurd. Kurt was altijd voorkomend

tegenover Reina, die zich veel gemakkelijker bewoog dan hij, zij de miljonairsochters die hem vooruit had geholpen. Reina stond op om de verduisteringsgordijnen neer te laten, zwart rouwpapier om een rol aan een koordje dat de kamer in volslagen duister hulde. Tastend liep zij naar een kastje, haalde een olielamp te voorschijn om hem aan te steken en op tafel te zetten, terwijl de vlam met haar bewegingen meedanst en een schaduwspel opvoerde.

'Ik moet heus weg,' zei Sander, die van de gelegenheid gebruik wilde maken om te vertrekken.

Kurt deed alsof hij hem niet hoorde en ging door met het gesprek.

'Vor 1938, da war ich Direktor bei Landesmann. Kennst du doch? Landesmann? Nein? Wirklich nicht? Die Holländer, was wissen die...' 'Landesmann, naadloze buizen. Weltkonzern. Vor dem Krieg ja. Jetzt Europa. Neuropa sagen diese... denken schon dass sie... sind verrückt, die Verbrecher.'

Weer zweeg Kurt, haalde zwaar adem, keek Sander even aan, en ging verder: 'Ich kannte Von Papen sogar persönlich. Nooit last gehad, zelfs niet in 1933, toen Hitler... Ach ja, 1938 war für uns das Ende. Als Vom Rath erschossen wurde, in Paris. Ambassador in Paris. War nicht einmal Nazi. Hat Grynspan, der junge polnische Jude damals gemacht. Weil seine Eltern...'

'Es war eine Dummheit,' onderbrak Reina hem.

'Ach was, eine Dummheit,' antwoordde hij. 'Dat konden wij gemakkelijk zeggen. Het was een wanhoopsdaad, omdat zijn ouders nergens werden toege-

laten, niet terug naar Polen, niet door Duitsland naar het Westen.'

'Du hast die Folgen gesehen,' merkte Reina bitter op.

'Es war doch gekommen, die ganze Scheisse,' ging Kurt voort.

'Jullie hadden geluk dat jullie naar Nederland konden vluchten,' mengde Sander zich in het gesprek. 'Een heleboel vluchtelingen werden niet eens toegelaten, omdat zij geen geldige papieren hadden. Ik weet het, van een marechaussee, die bij ons in dienst lag. Het was een beroepsmilitair, maar zelfs hij vond het verschrikkelijk. Moeders gooiden wanhopig hun kinderen over de grens, en wij moesten ze teruggooien, vertelde...'

'Stil toch,' werd er beneden geroepen, zó hard dat Sander verschrikt zweeg.

'Dieser Junge,' mompelde Kurt, schudde zijn hoofd en zei: 'Mijn vader was veearts in Noord-Duitsland. Heb hard moeten werken om er te komen. Het moeilijkst is de achterstand. Wie boven je staat wijkt niet graag. Dennoch...'

Het fletse licht van de lamp legde zijn gezicht een masker op, en toch kon je zien dat hij zijn emoties nauwelijks meer meester was.

Nu liet Sander zich door niemand meer tegenhouden. Het was alweer een uur later geworden.

Op hetzelfde ogenblik klonk er gegil van beneden.

Reina holde naar de deur, zette hem op een kier om te luisteren, terwijl de schrik in haar ogen stond te lezen. Zij legde een vinger op haar lippen om ons

te gebaren stil te zijn, en met een oor naar de deur-opening luisterde zij naar elk woord dat tot de zolderkamer doordrong.

'Toe nou Jopie, kom binnen,' vleide Marie onder aan de trap, 'wees nou lief. Dan ga ik weer een spelletje met je doen. Oom Karel kan nu geen paardje met je spelen, je weet toch dat hij ziek is.'

Het kind scheen zich los te rukken, viel met een smak tegen de grond en brulde: 'Moeder, ik wil naar mijn moeder toe...'

'Stil toch,' smeekte Marie, 'je brengt ons allemaal in gevaar.'

Zij huilde bij het uitspreken van die woorden. Wat zou er gebeuren als het gegil op straat werd gehoord? Door de wa-man aan de overkant? Zij en Karel waren het er over eens geweest dat ze Jopie in huis moesten nemen. Je kon de joden niet aan hun lot overlaten. Kijk eens naar de familie Bach, die op één hoog had gewoond, stuk voor stuk waren ze vertrokken met een rugzak of hun koffertje, en God weet wat er van ze terecht was gekomen. Je hart huilde als je aan ze dacht, de oudste, een vrolijke meid die met haar meeding boodschappen doen. Gelukkig was de jongste ondergedoken. Waren we maar helden, dacht tante Marie, dan zou het veel gemakkelijker zijn, dan was je nergens bang voor. Ze moest er niet aan denken dat ze erachter kwamen en Karel zouden grijpen. Ze waren zelfs nog nooit met vakantie in het buitenland geweest, en dan stuurden ze hem vast naar een concentratiekamp, hij die zo hulpeloos was als het om gewone dingetjes ging. Soms wou ze dat ze

Jopie maar niet hadden genomen, al mocht je zulke dingen niet denken. Het was elke dag hetzelfde. Het ene ogenblik speelde hij lief, het andere riep hij om zijn moeder. Zelfs midden in de nacht werd hij vaak schreeuwend wakker, en je dacht, in hemelsnaam... Het kind kon er ook niets aan doen, dat maakte het juist zo moeilijk. Al die gedachten warrelden Marie door het hoofd, toen zij haar handen om de mond van Jopie klemde, zich liet bijten zonder een kík te geven, hem optilde, zijn hoofd tegen haar borst drukte die pijn deed, en hem de huiskamer binnendroeg.

Terwijl zij op de zolderkamer nog ademloos luisterden, begon het luchtalarm te loeien. Jan van Jankenstein slingerde zijn huiltón van laag naar hoog en van hoog naar laag in een spiraal door de straten van Mokum. Als wespen zoemden vliegtuigen boven de stad, luchtafweer blafte als woedende honden, granaatscherven ketsten op de dakpannen, op straat schreeuwde iemand van de luchtbescherming: 'Dicht die verduistering' en alle mensen, op elke verdieping, in ieder huis, controleerden angstig of er nog een kiertje van het raam niet was bedekt.

'Wat is hier aan de hand?' vroeg Frank Furth, de tanige, lange voorman van PIGOL, de schoenmakerij van de Joodsche Raad. 'Jullie weten toch dat de hele partij schoenen vanavond klaar moet zijn voor het transport van de Hollandsche Schouwburg naar Westerbork? Jullie moesten je schamen om nu ruzie te maken.' Zijn strenge, blauwzwarte ogen keken Jaap Engeland en Sander beurtelings aan. Jaap vloekte: 'de gezeire voor hem' en wees met een vinger verwijtend naar Sander. 'Kijk eens wat hij met die damesschoentjes heeft uitgehaald?' Een hakje was te ver afgeschuurd, een kras ontsierde het groene bovenleer.

'Zijn ze van jezelf?' wilde Frank weten.

'Van een klant van me.'

'En kon je daar niet mee wachten tot morgen?'

'Ze moest ze vandaag nog hebben. Die zak zou ze even voor me uitpoetsen. Een prutser is-ie.'

Sander stond er verlegen bij, zijn schouders ingetrokken alsof hij een pak slaag had gekregen waartegen hij zich niet kon verweren. Hij was blij geweest toen hij tenslotte werk bij PIGOL had gevonden, en had verzwegen dat hij feitelijk geen schoenmaker was. Uitpoetsen was er zijn specialiteit geworden, het gemakkelijkste van alle karweitjes. Je moest

de zolen en hakken bijsnijden of bijschuren door ze langs de rollende messen en schuurschijven te houden. Pas nu beseftte hij hoe vermoeiend het was, uren achtereen voor een machine te staan waarvan alle onderdelen wentelden en een eigen leven gingen leiden. De schuurrollen dansten tollend heen en weer. De wasschijf slingerde als een gebukkeld fietswiel. De messen op het snijapparaat bedreigden heimelijk je vingers. Intussen bleef de stapel schoenen groeien.

'Een beetje stopwas in die snee, en niemand ziet het,' zei Frank om Jaap gerust te stellen.

'Die mamzer,' kankerde de laatste, opnieuw het hakje bekijkend.

'Het is ook tijd om even uit te blazen,' besliste de voorman. 'Als jij twee uur achter elkaar aan die rot-machine staat, zie je ook het verschil niet meer tussen je buik en je togus.'

Het groepje schoenmakers was in een kring bij elkaar komen zitten, slurpend aan drabbige surrogaatkoffie. 'Lekkere maaltskaffee, alle moffen in de zee,' rijmde Louis Goudsmit, een jonge kerel die gemengd getrouwd was voordat 'Mischehen' werden verboden. 'Je eigen vrouw is een moffin,' dacht Sander, maar hij zei niets. Je had er goeie en slechte onder, en de slechten waren er nu de baas. Zou moeder de schoenen nog bijtijds hebben ontvangen? Een paar zware werkschoenen, met de dikste zolen, had hij voor haar naar Westerbork gestuurd. Je kon nooit weten waarvoor ze die nodig had. Wat moest ze in dat werkkamp met een paar luxe schoenen beginnen? Zij zou er wel last van hebben, met haar gevoelige

voeten. Grootmoeder hadden ze ook weggehaald. Je vroeg je af waar dat toe diende. De nazi's lieten de joden natuurlijk het smerigste werk verrichten, loopgraven aanleggen en zo. De oude mensen namen ze zeker mee om in Polen opnieuw getto's te vormen. Dat zou ze toch niet lukken. Na de oorlog kwam het wel weer in orde, maar hoeveel van die oude mensen zouden de ontberingen kunnen doorstaan?"

'Hé, fietsenmaker,' grapte Louis Goudsmit tegen Sander, 'wat zit jij te suffen. Bedenk je een klole voor Hitler? Als dat hielp, was die bandiet al miljard keer gepeigerd. Hier, heb je een bakkie gootwater. Of heb je liever een lekker mokkeltje...'

Sander had al geleerd hoe hij het best zijn krachten kon sparen. Niet aan de machine heen en weer springen, van de rol naar het mes. Alle schoenen tegelijk dezelfde behandeling geven. Eerst alle zolen snijden. Dan alle hakken schuren. En hij liet zich niet opjagen. Soms had hij geen gevoel meer in zijn bovenarm. Dan zocht hij een karweitje uit waardoor hij zijn vingers even kon strekken en buigen. Er kwam een ogenblik waarop zijn hart zo zwaar bonsde, dat hij bang was dat het zou springen. Of er zweefden vlekken voor zijn ogen, die hij dan sloot om ze snel weer te openen vanwege de draaiende machine. Hij klemde zijn lippen op elkaar om geen opjagend stof van de schuurrol in te ademen. Als hij zijn evenwicht dreigde te verliezen, bedacht hij scheldwoorden voor zichzelf. Miesgazzzer, verstjopke mauch, soms kende hij er de betekenis niet eens van, maar altijd beet hij op

zijn lippen, vervloekte zijn zelfbeklag. Allerlei beelden kwamen hem op zulke ogenblikken voor de geest: het gezicht van moeder, of dat van vader, die hem, voordat hij op transport werd gesteld, in een laatste brief prees omdat hij zich zo goed weerde in de schoenmakerij, terwijl hij hem vroeger juist had verweten geen spijker recht in een hak te kunnen slaan, geen zool te kunnen pennen zonder een naald te breken. Hij zag de fluwelige, donkere ogen van zijn broer, die echt schoenmaker was, en voor wie hij na de oorlog alles zou doen om hem te helpen. Voordat de schoenmakerij van zijn vader was geliquideerd, had Sander bijtijds de penmachine voor achthonderd gulden verkocht aan een schoenmaker om de hoek, ze hadden zich een breuk gesjouwd, 's avonds in het donker. Hij zou zijn broer het geld cent voor cent uitbetalen om een nieuwe te kopen. Natuurlijk, hij moest het geld aan zijn vader geven, maar die zou na de oorlog te oud zijn om opnieuw een schoenmakerij te beginnen. Hij zou wel zien. Zelf wilde hij er niets van houden, verdrietgeld was het, en het kwam hem niet toe. Hoe had hij zo stom kunnen zijn, de hak van het damesschoentje...

'Voorzichtig,' hoorde hij plotseling roepen.

Frank Furth had de handel van de uitpoetsmachine omhooggetrokken, zei alleen tegen Sander dat hij hem aan het schrikken maakte. En toen, tegen de anderen: 'We nemen weer even een blaassie...'

'Er zijn dagen dat ik denk: was ik maar niet zo rot geweest tegen mijn familie. Nu zitten ze in Polen, en

kun je niets voor ze doen. Een briefje in de schoenen stoppen, vragen om ze de groeten te doen als ze daarginds tegenkomen, dat is alles. Dan moet je nog mazzel hebben ook.'

Manus Diamant zweeg, staarde voor zich uit, twee grote, verdrietige ogen in een breed gezicht.

'Met mijn moeder had ik vaak bonje,' vervolgde hij. 'Als ik net de schoenmakerij geopend had,'s morgens, kwam zij altijd binnenhollen. Voor een doosje schoensmeer, een paar veters, je kan het zo gek niet bedenken. Je kan je eigen moeder toch geen geld voor handel in rekening brengen? Dan gaf ik het haar, en was meteen mijn jatmoos versjteerd voor die dag.'

'Daar geloof jij in, in die onzin? Denken we nog wel dat de jidden goochemer zijn dan de gojem,' smaalde Goudsmit.

'En wat koop je voor die gochme?' vroeg Sander bitter. 'Daarom laten onze mensen zich als vee van huis halen.'

Iedereen schreeuwde plotseling door elkaar, maar Frank Furth riep er bovenuit: 'Jij moest je ook doodschamen voor zulke kletspraatjes. Jij hebt een stempel: gemengd gehuwd. Ik zou je wel eens willen zien als je het niet had. Dan was jij ook allang weggehaald. Een stempel van de Joodsche Raad vanwege PIGOL? Zover was je niet eens gekomen. Wat heeft het allemaal met gochme te maken? Arme, weerloze bliksems, dat zijn de jidden op het ogenblik, die van alle kanten worden bedreigd. Hadden ze zich niet moeten melden?'

'Toch ken ik iemand die zich niet...' wilde Sander zeggen, in de rede gevallen door Frank Furth: 'Natuurlijk loopt er een enkeling rond die nooit lid was van de Joodsche Gemeente en die niet bij het Bevolkingsregister "joods" bij zijn godsdienst heeft staan. Dan zou je stapelmesjogge zijn geweest, de heren wijzer te maken. Maar voor wie geldt dit? Alle instanties werken er aan mee om de bezetters de vereiste gegevens te verstrekken. Dat moet immers? Luidden niet de instructies van onze lieve regering, loyaal met de bezettende macht mee te werken?'

Frank Furth spooog een klodder op de grond, hijgde van opwinding.

'Als we goochemer zijn is het de gochme van opgejaagde dieren. Elke keer opnieuw de dreiging in ons bestaan. Dachten we eindelijk rust te hebben in Nederland...'

Niemand sprak meer een woord.

'En nu aan de slag, als de verdommenis. Zijn jullie niet goed wijs om de kantjes eraf te lopen, terwijl ze in de Hollandsche Schouwburg zitten te wachten op de schoenen? Straks kan de een of andere sjlemiel met kapotte schoenen op transport omdat wij hier onze tijd aan het verdoen zijn. Jullie weten toch dat er vanavond transport is?'

Driftig nam hij een schoen van de grond.

'Jij ook, jij weer naar je machine,' gelastte hij Sander. 'Moederkindjes kunnen we hier niet gebruiken. Je wou immers zo graag bij PIGOL werken? Loop ons dan niet voor de voeten.'

Verlegen haastte Sander zich naar de uitpoetsma-

chine. Hij zou eerst de geschuurde zolen en hakken met bliksemzwart insmeren en ze langs de borstel houden. Dat was niet zo vermoeiend, en dan werd de stapel minder groot. Hij moest zijn krachten sparen. Het was vier uur in de middag, en voor zevenen waren ze niet klaar met het werk. Een beetje de lijn trekken moest hij wel, zo nu en dan, om zijn duizeligheid weer kwijt te raken. Automatisch liep hij langs de machine, zonder te weten wat hij deed. Zou je koppijn in stukjes kunnen snijden, in mootjes, een mes erin? In gedachten bewoog hij een schoen heen en weer als wilde hij ermee in zijn voorhoofd kerven. Ze mochten het vooral niet merken, ze werkten allemaal als gekken. Sander beet op zijn tong, en in het ritme van de machine herhaalde hij: geef het niet op...

Aan de overkant van de Muiderstraat lag de Portugeuse sjoel, en Sander aarzelde een ogenblik hoe hij naar huis zou lopen. Op de brug over de Nieuwe Heerengracht bleef hij staan, greep zich stevig vast aan de leuning, omdat de grond onder zijn voeten deinde. Daar ligt de Hortus, wist hij, daar ligt de Hortus, maar hij durfde geen stap meer te verzetten, uit angst te vallen. Als er een smeris langs kwam, dacht-ie vast en zeker dat hij sikkter was.

Toen voelde hij een arm in de zijne steken.

'Kom jongen,' hoorde hij Frank Furth tegen hem zeggen, 'we moeten naar huis. Je wilt toch niet in spertijd op straat lopen? Dan hadden we jou wel meteen met de schoenen aan de Hollandsche Schouwburg kunnen afleveren.'

Hoewel Jules hardnekkig had gepoogd de verhalen van Salz zo onverschillig mogelijk over zich heen te laten komen en er zich tegen af te schermen zoals een eend zich met het vet van zijn veren tegen het water beschermt, had zijn weerstand ertegen geen stand gehouden. Met geweld kwamen allerlei herinneringen bij hem boven, die hij met zijn handen voor het gezicht afweerde, en die hem schenen aan te grijnzen. Hij wou er tot geen prijs aan toegeven. De volgende dag mocht hij naar huis. Al die opwinding joeg zijn temperatuur op, en dan... Om te ontspannen spreidde hij zijn armen langs het lichaam, de voeten losjes op het onderbed, het hoofd lager op het kussen, maar juist toen hij meende zijn doel te hebben bereikt, overvielen trillingen hem van top tot teen. Op zijn netvliezen toverde zich het beeld van zichzelf als schooljongen, langs de straat rennend om niet te laat te komen, dwangmatig elke tien meter met een voet tegen de stoeprand tikkend. Hij moest zijn bril, die los op zijn kastje lag, in de koker stoppen, verzette zich tegen die handeling, beet op zijn tong om zichzelf in bedwang te houden en gaf er toch aan toe. De dop zat niet goed op zijn vulpen geschroefd. Hij schoof de la van het beddekastje open om zijn vergissing te ontdekken. Beide handen voelden glad en fettig aan

als waren zij met speksteenpoeder ingesmeerd. Hij wou er niet in spugen en deed het wel. En weer strekte hij de armen langs zijn lichaam, om opnieuw door angst overmand te worden. Er liep een vuilnisman met een grote ratel. Weg aus der Sonne, schreeuwde een Duitse soldaat. Jules wierp zich in de schaduw plat op de grond tegen de rand van een sloot, terwijl mitrailleurkogels uit een vliegtuig ratelden, dat snel voorbijjoeg. Gerustgesteld stond hij op. Iemand had zijn kruiwagen weggepakt, omdat er controle aankwam, en wie niet werkte werd gegrepen. Haastig pakte hij een schep. Sneeuw reikte tot boven zijn hoofd langs de weg. Met gevoelloze handen, waarvan twee vingers, de nagels er krom overheen gegroeid, waren bevroren, wierp hij de brokken naar weerskanten en baande zich een weg. Toen lag hij in een bed naast een houten wand, waarop millimeters ijs het behang vormden. Het was duister, de anderen sliepen, hun ademhaling vormde een concert van piepende fluiten, onderbroken door een hobo. Hij stond op, liep haastig naar de keuken om er een paardewortel te stelen en op te schrokken ofschoon hij geen honger had, je kon nooit weten, je kon nooit weten... Nauwelijks had hij de laatste hap doorgeslikt, of de andere mannen kwamen ook uit hun bed. Om een tafel gezeten spraken zij luidruchtig met elkaar. Een mannetje met priemende ogen vervloekte het lot dat hij als jood was geboren, terwijl anderen hem tot zwijgen probeerden te brengen, wat niet lukte, totdat een oude man riep dat kleine kinderen geen wil hadden en allen in schaterlachen uitbarstten. Een

kalende man met brilleglazen dik als brandglas fietste naast Jules op een smalle weg door een dorp. Uit zijn door de bril verkleinde ogen sprak warmte voor hem. 'We moeten een schuilplaats zoeken voor geval van nood,' verzekerde hij voortdurend, 'maar die man mag geen argwaan krijgen.' Zij zaten er, in de jeugdherberg, praatten vrolijk over koetjes en kalfjes, aten een boterham mee, terwijl Jules vroeg of Jeltje er wel eens kon logeren, wat de man goedvond, en intussen keek Jules rond of je je er kon verstoppen. In de zon fietsten zij terug, spraken over vroeger. 'Toen ik jong was wou ik alle vrouwen wel aan mijn penis rijgen,' zei de gebrilde vriend stoer. Op Jules' vraag of hij altijd vrijgezel was gebleven, lachte hij droevig. En voor Jules' ogen veranderde hij in een ziekenverpleger, die snoefde dat hij bij de marine had gediend. 'Een peer van een dokter,' hij hief een duim omhoog, 'als ze een druiper hadden moest ik op hun sjlamazzel gele smurrie smeren die er lang op bleef zitten zodat ze bij geen meisje meer terecht konden.' Een ogenblik later stonden alle mannen in een rij en moesten hun broek laten zakken. Door zijn dikke brilleglazen tuurde Jules' metgezel naar de schaamharen van elke man, totdat een oud, glimlachend mannetje werd gegrepen als de dader. 'Jij was het,' riep de dokter, en de verpleger schoor de haren van zijn buik, terwijl de man op zijn secundewijzer meetelde om te zien hoe lang hij erover deed. 'En jij, maak je niet ongerust,' zei de dokter tegen Jules. Weer reed hij op een fiets, kilometers achter elkaar, om Jeltje te ontmoeten, en om niet te worden betraptd had hij zijn jasje binnen-

stebuiten gekeerd, waardoor de ster aan de binnenkant zat, maar koud was het wel, hij kon haast niet verder tegen de felle oostenwind. Op het perron wuifde hij Jeltje gedag, een ander huilde dat hij zijn vrouw en kinderen nooit weer zou zien, totdat hij werd uitgescholden omdat mannen niet mogen huilen, dat deed je niet als jongen van Jan de Wit. Bulderend weerklonk het langs de spoorbaan: 'jongens van Jan de Wit.' Zij konden niet meer van het lachen en veegden met hun mouwen de tranen uit de ogen. Jules bleef huilen en werd door een veldwachter in de kraag gegrepen. 'Kom mee mannetje,' gelastte hij, 'en jij ook,' zei hij tegen een donkere man met vooruitstekende kin, diepliggende ogen onder een breed voorhoofd en een dikke bruine haardos. Zij werden afgeleverd bij een groot huis, en van elke gang werd de deur achter hun rug gesloten. Het was een repe-terende breuk. Jules' nieuwe vriend liet zich op de grond vallen. Schuim stond op zijn lippen, alsof hij een pan was die overkookte. Hij trapte als een bezetene in het rond, zijn tanden drongen in het vlees van zijn lippen, terwijl zijn ogen in onbekende verten tuurden en elke uitdrukking verloren alsof zij niet bij hem behoorden. Wie erbij bleef staan, vooruit, vooruit. Een bleke jongeman pakte Jules bij de arm om met hem te praten, vooral met hem te praten en zijn nood te klagen omdat hij zich zo eenzaam voelde, niemand wilde hem begrijpen. Hoe geduldiger Jules naar hem luisterde, hoe zinniger zijn woorden werden, zodat zij in voortdurend gesprek dagenlang rondzwierven door de langste, afgesloten gang van

het gebouw. Jules werd weggeroepen. Bij zijn terugkomst verkeerde zijn nieuwe vriend in grote verwarring, met verwilderde ogen, de handen gevouwen gebeden prevelend tot onze lieve heer. Ineens verhieven alle mannen in de conversatiezaal zich om een jongen, niet ouder dan vijftien jaar, boeëëë roepend als een koe, weg te jagen, vort, vort, zijn pik uit zijn broek om zich af te trekken, vort, vort, tot hij angstig op de vlucht sloeg, zich voortbewegend als een hert dat de jager vreest. Zij dopten bonen uit lange, verdorde slierten. Een karretje reed langs, voortgetrokken door mensen in een leidsel, ieder in eigen waangedachten verzonken, als karrepaarden van de wei, dromend, verstild als liepen zij op de wolken. Een oude vrouw zong met falsetstem:

‘Wij zijn het carnaval der triestheid,
Carne is vlees, en gevallen zijn wij,
De nieten in de mensenloterij...’

In haar rechterhand hield zij de keu van een biljart, biljartballen rolden traag over een groen laken en vielen in een gat. Voor Jules en zijn vriend werd de deur op een kier gezet om op bezoek te gaan bij joden uit de medina, die zich voor hen uitsloofden en bang waren omdat zij van daarginds kwamen, en je kon nooit weten, je kon nooit weten. Iemand in een pofbroek riep dat hij later minister wilde worden en sprak tegen Jules de raadselachtige woorden: ‘Gesjmad ben ik, ontredderd jij, eens trekt Amerika voorbij.’ Op hetzelfde moment ontfutselde een

vrouw hem zijn portefeuille, rook eraan, snuffelde erin, wuifde hem als een waaier heen en weer, vertrok haar gezicht tot een grimas en galmde... 'en wat je daar te wachten staat, het is je reinste hellestaat...'

Jules wilde er niet langer naar luisteren, stak zijn vingers in de oren en werd met een schok wakker.

Met grote, starende ogen tuurde hij in het half-duister van de ziekenzaal. De chirurg had 's morgens de slang uit de buurt van zijn navel verwijderd, zodat hij kon woelen en zich van de ene zij op de andere draaide. Bij de gedachte dat hij morgen door Jeltje zou worden afgehaald om naar huis te gaan, voelde hij zich als herboren en viel hem in, dat hij de doorgeknipte slang met een navelstreng had vergeleken.

'Nog steeds wakker?' mopperde de nachtzuster, 'ik zal eens kijken wat we eraan kunnen doen.'

Opnieuw worstelde hij tegen de slaap. Angst overviel hem dat hij misschien nooit meer zou ontwaken. Er was toch niets met hem aan de hand, nu de operatie was geslaagd?

Het zweet brak hem uit. Als hij dreigde weg te zinken rukte hij zich weer wakker, totdat hij in een diepte viel, waar duisternis heerste. Twee stukjes fosfor, zo groot als knikkers, lichtten op. Spinnend wreef een kop langs zijn naakte benen, het kriebelen van de haren voelde hij tot in zijn tanden. Hij kon het beest niet onderscheiden, maar de ogen dansten voor hem uit als wilden zij hem meelokken, terwijl er speels in zijn grote teen werd gebeten, en brede klauwen zich over de wreef van zijn linkervoet uitstrekten als diertjes doen die bij de moeder liggen te drin-

ken. Een staart slingerde voor zijn ogen heen en weer als de zweep van een dompteur, richtte zich omhoog waardoor een rose cirkeltje zichtbaar werd. Jules wilde erop kijken hoe laat het was. Toen prikte de staart in zijn neusgaten, en met een driftig handgebaar joeg hij het vreemde dier weg. Tevergeefs. Het bleef volhouden, en juist toen Jules het met zijn voet een duwtje onder zijn cirkeltje wilde geven, piepte het: 'Ik zal een portretje van je maken.' Het rose cirkeltje veranderde in een veelkleurig palet, terwijl de staart er als een penseel overheen gleed. En weer piepte het beest, klagelijker dan de eerste keer: 'Ik zal een portretje van je maken.' Jules luisterde ongelovig toe, lachte omdat alleen mensen kunnen schilderen. Zodra die gedachte bij hem opkwam doofden de twee kooltjes, en voelde Jules in zijn slaap een grotere rust over zich komen, totdat hem inviel dat je na je dood voortleeft als er een portret van je is geschilderd; andere mensen kunnen dan je gelaatstreken blijven bewonderen en over je spreken alsof je nog bestond. Misschien zouden ze karaktereigenschappen bij hem ontdekken waarvan hij zelf het bestaan niet eens vermoedde. Het speet hem dat hij het dier had laten verdwijnen. Hij was natuurlijk te onverschillig geweest. Dat zou hem de volgende keer niet meer overkomen. Die ontdekking, welke hemzelf verraste, scheen een gunstige uitwerking te hebben. Opnieuw schuurde een kop langs de benen van Jules, ditmaal slechts piepend uit blijdschap dat hij gezelschap had gekregen, een stuk linnen in zijn bek, en zijn staart richtte zich als een fakkel in de lucht waardoor het

cirkeltje wéér zichtbaar werd. Jules tuurde en tuurde ernaar. Toen hij het beest wilde aanhalen verdween het opnieuw, opgelost in het niets, Jules verward achterlatend. Opnieuw blonken de ogen op in de duisternis. Jules greep zijn fiets, die hij voor de melkwinkel had laten staan, repte zich van het beest weg, totdat op een gracht een taxi hem met fiets en al naar de kant drukte. Zijn voorwiel haakte aan de bumper van de auto. Op zijn buik werd hij over de straatstenen meegesleurd. Steeds harder krijsde hij, zo luid, dat de nachtzuster naar hem toekwam en hem vriendelijk geruststelde, terwijl zij hem even over het haar streelde.

Glimlachend viel Jules weer in slaap, maar zijn vinger deed hem vreselijk pijn, zette op terwijl paar-se vlammetjes eromheen dansten, en het was alsof er voortdurend met glasscherven in zijn handpalm werd gekrast. Dokter Visioen, die er aandachtig naar keek, mompelde: 'Affale...'

Geschrokken vluchtte Jules de straat op, om te ontdekken dat hij door iedereen werd achtervolgd. De auto's gaven met hun koplampen lichtsignalen. Zelfs hun achterlicht knipperden zij aan en uit om elkaar aan te geven hoe zij Jules in de gaten moesten houden. Jeltje was bij hem komen lopen om hem te waarschuwen. Hij moest met zijn fiets bij een stoplicht blijven staan dat plotseling hatelijk op rood was gesprongen, om hem te beletten door te rijden. Het was doorgestoken kaart. Nu stond de fietser naast hem die hem al een hele tijd had achtervolgd. 'Maak dat je wegkomt,' zei hij met gebiedende stem tegen

de man, die hem verbaasd aankeek. 'Kijk niet zo onnozel, mannetje, denk je soms...' maar hij wilde juist geen sommen maken al was hij daar vroeger goed in geweest. Als je het beste cijfer had moest je de orde handhaven van de bovenmeester, en als je de namen niet opschreef van de jongens die schreeuwden op het ogenblik dat hij binnenkwam, kreeg je zelf straf. Hij keek wel uit. Nooit kwamen de sommen meer uit tegenwoordig, uren zat hij te rekenen om te ontdekken dat hij in het begin een klein foutje had gemaakt. Hij telde mee omdat hij wilde weten wanneer het licht zou overspringen. Angstig keek de man over zijn schouder naar Jules' bewegende lippen, wilde toen het licht groen werd wegracen, maar nu liet Jules zich niet kennen, ging op zijn pedalen staan om hem in te halen en aan zijn bagagedrager vast te grijpen. Het was een ander. Die kerel met zijn aktentas kende hij, van zijn werk. Dat nette pak had hij heus niet voor niets aan. Jules ging achter hem lopen om hem met de vinger na te wijzen. 'Houdt de dief,' riep hij naar stilstaande mensen, die man moesten ze grijpen. Zelf wou hij niemand vragen hoe de kortste weg naar zijn vader liep. Als je door het park ging was je er veel eerder, ofschoon de wijzers op de klok ronddraaiden. Zijn vader vroeg verschrikt waarom hij uren te laat was gekomen. Hij vertelde hem dat hij juist de vlugste weg had gezocht, maar vader antwoordde sarcastisch dat hij altijd alles beter wilde weten. Hij moest hem gunstig stemmen en speelde op zijn mondorgeltje 'in Den Haag daar woont een graaf'. Om hem niet aan het woord te

laten komen ging hij erbij meezingen.

Voor de zoveelste maal kwam de nachtzuster naar hem toe om te moppen dat hij de andere patiënten wakker maakte met zijn lawaai. Moeizaam probeerde hij zich te herinneren waar hij die uitdrukking ooit had gehoord, 'Lawaaie, lawaaie', een rouwstoet trok voorbij. Het voorste paard veranderde in een melkkannetje, kokende melk stroomde uit de tuit. Een orgel speelde een liedje dat hij op het jodenschooltje had geleerd en hij neuriede een ogenblik 'mongaut-soer'. Het werd doodstil in de donkere zaal, waar Jules een blonde vrouw een hand moest geven. 'Mijn man heette ook Jules, ja Jules, ja Jules,' zuchtte zij tegen hem, kuste hem, 'maar ik ben je tante niet, wat dacht je wel' en voor zijn ogen veranderde zij in een sfinx, die voor zich uitstaarde. Toen hij door wilde lopen struikelde hij in de armen van een nicht die hem ook kuste en doorschoof naar een neef. 'Naar een neef, naar een neef,' galmde een dikke rouwondernemer door de zaal, drink je koffie op en eet je cake, en Jules durfde het niet te weigeren, totdat hij stond over te geven, buiten op een grasveld, net zolang tot zijn nicht medelijden met hem kreeg en het melkkannetje aan zijn mond zette.

Toen Jules 's morgens wakker werd, wist hij alleen nog dat hij straks zou worden getemperatuurd, en dat hij vooral geen verhoging moest hebben. Terwijl de zuster hem de thermometer had gegeven en bij zijn bed bleef staan om zijn pols te voelen, de snelheid van de hartslag vergelijkend met de snelheid van haar

secondewijzer, zij met zachtjes bewegende lippen meetelde en onmerkbaar het hoofd schudde, had Jules voorzichtig de meter tussen zijn billen uitgetrokken, om hem er gauw weer in terug te duwen voor zij ernaar zou vragen.

Jeltje, die middag bij hem op bezoek, schrok van de blosjes op zijn konen, zijn te snelle ademhaling, zijn opgewonden stem, zijn glazige ogen, vroeg zich af wat er gebeurd kon zijn sinds het laatste bezoek.

‘Is er iets met je aan de hand?’

‘Ik heb zo naar gedroomd,’ antwoordde Jules, ‘wat het precies was weet ik niet meer.’

‘Denk er eens over na,’ drong zij aan.

Het lukte Jules evenwel niet, de beelden weer in zich op te roepen.

‘Is er dan iets anders?’ vroeg zij weer.

‘Ik was bang dat ik dood zou gaan wanneer ik in slaap viel. Je ziet, ik heb het overleefd.’

Bij het verlaten van het ziekenhuis voelde Jeltje zich steeds ongeruster worden. Er moet iets zijn, maar wat? Misschien had het bezoek van zijn collega's hem erg aangegrepen. Zij had hun uitdrukkelijk verboden om over het aangekondigde ontslag met Jules te spreken, hoewel hij hun spanning gevoeld kon hebben, of ze hadden zich niet aan hun woord gehouden. Het was ook een schande, mensen met ontslag te dreigen omdat zij een dagje ouder werden. En als bij ingeving besloot zij, dokter Visioen op te zoeken en hem te vertellen hoe zij over de hele gang van zaken dacht.

Geruime tijd voor zijn komst nam Jeltje plaats op het bankje, waarop de patiënten op hun beurt wachtten. En nauwelijks zag zij dokter Visioen binnenkomen, of zij greep hem bij de lapel van zijn jas. Niet op een ruwe wijze die hem tegen haar had kunnen innemen, veeleer als een dringend gebaar, om hem te doen begrijpen dat hij niet door mocht lopen alvorens naar haar te hebben geluisterd.

‘Wiltmij?’ vroeg hij kortaf maar niet onvriendelijk.

‘Ik moet u absoluut spreken, dokter, nu meteen, want morgen komt mijn man uit het ziekenhuis. Laat mij alstublieft even voor. Ik zal heus niet te veel beslag op uw tijd leggen.’

Met een knikje van zijn hoofd gebaarde dokter Visioen, dat Jeltje hem naar de spreekkamer moest volgen. Hij wees haar een stoel aan en vroeg: ‘Wameekankudiense...’

‘U moet Jules helpen, dokter. U weet ook wel dat hij een goeie man is. De dreiging met ontslag heeft hem erg zenuwachtig gemaakt. Hij droomt ervan, nachtmerries zijn het gewoonweg, en ik maak me verschrikkelijk ongerust.’

En zo vertelde zij hem tot in alle details wat er aan de hand was, waarbij zij bij het allereerste begin aanving, gewend als zij was haar gedachten nauwkeurig te ontplooien als zij eenmaal aan het vertellen raakte. Elke stoornis, elke verkorting van de weg – en daar drong Jules nogal eens op aan als hij ongeduldig werd door de lengte van haar betoog – bracht haar van haar stuk, waarna zij dan opnieuw moest beginnen

om de draad weer te pakken te krijgen.

Dokter Visioen had al een half uur aandachtig naar Jeltje geluisterd, ofschoon hij onder normale omstandigheden al na enkele minuten geïrriteerd raakte als een patiënt te veel woorden gebruikte. Dat ze op die afdeling werden ontslagen wist hij allang, al mocht hij er niet over spreken. Wat maakten die mensen zich druk. Je had de werklozenverzekering of de wao, of ze kregen een andere betrekking, wat deed het ertoe? Ze maakten een kabaal alsof ze naar de slachtbank werden geleid. Allemaal, stuk voor stuk, waren ze al bij hem geweest om een beroep op zijn medewerking te doen. Ze dachten zeker dat hij een wonderdokter was, of dat hij op het werk iets te vertellen had. Het zou hem niet verbazen als hij ook nog eens aan de beurt kwam. En toch was hij ontroerd door de wijze waarop Jeltje voor haar man vocht, en om haar bij te vallen, zei hij: 'Assij broeza...'

Met wijde ogen had Jeltje hem aangekeken. Hoe vlug haar gedachten ook werkten, en hoe vernuftig zij de half ingeslikte klanken van dokter Visioen ook voor zichzelf tot woorden vormde alsof zij aan het scrabbelen was, zij kon er nu geen touw aan vastknopen.

'Wat bedoelt u, dokter?' vroeg zij voorzichtig, bang hem kwaad te maken omdat hij geen tegenspraak dulde, iets waar Jules wel eens over had geklaagd. Zij sprak de woorden zo langzaam en duidelijk mogelijk uit, haar lippen bewegend alsof zij een dove toespraak, om hem aan het verstand te brengen dat hij zich nader moest verklaren.

‘Ik ken Jules als de zak van mijn eigen broek,’ verbeterde hij omslachtig, zonder daarmee het raadsel te onthullen.

‘Vindt u ook niet?’ bevestigde Jeltje en keek hem smachtend in de ogen. De formulering van haar retorische vraag, niet minder algebraïsch dan des dokters opmerking, hield de mogelijkheid van elke oplossing in.

‘Beslist,’ beaamde hij, maar keek haar ditmaal niet aan.

‘Dat zei ik toch...’ onderstreepte Jeltje.

‘Jajaja, gelijk. Maare, doekan’ besloot hij, terugvallend in zijn geheimtaaltje dat Jeltje met hoop vervulde, want hoe vreemd ze hem ook vond, hij stond wel voor zijn woord.

Zij wilde echter niets aan het toeval overlaten, als het erop aan kwam was hij misschien net zo bang als de meeste mannen en zij nam het besluit nu zij toch eenmaal in dit gebouw was ook met de personeelschef te gaan praten. Zonder te aarzelen liep zij door een labyrint van gangen naar de lift en drukte op het knopje van de twaalfde etage.

Zij kende de man minder goed dan dokter Visioen, die nog wel eens bij hen thuis was geweest om te controleren of Jules werkelijk ziek was wanneer hij niet op het werk verscheen. Zij had geen slechte dunk van hem. Jules, en zijn collega’s, klaagden er wel eens over dat hij erg besluiteloos was, maar dat werd van alle personeelschefs beweerd. Ze moesten het immers zien klaar te spelen tussen de directie en het personeel, altijd proberen hun belangen met elkaar in

overeenstemming te brengen. Nu, daar kreeg je ook wat van. Zij zou voor geen geld ter wereld een dergelijk baantje willen bekleden. Altijd laveren, zij moest er niet aan denken.

In de gang wachtend, beraadslaagde zij in zichzelf hoe het beste haar houding kon zijn. Het was zeker dat de man gecompliceerder was dan dokter Visioen, en dat ze het over een andere boeg moest gooien. Je hoefde hem niets wijs te maken, nou ja, dokter Visioen liet zich ook niet voor de gek houden, ze snapte wel wat ze bedoelde. Ze zou taai moeten volhouden en zich niet laten wegsturen. Een toezegging moest ze in haar zak hebben. Met minder nam ze geen genoegen. Hij zou zeker proberen haar af te schepen met een halve belofte, waardoor hij alle kanten uit kon. Dat had ze gauw genoeg door. Had hij eenmaal iets beloofd, dan hield hij zich er wel aan, al moest je hem er soms aan herinneren. Zij moest Van Nijenrode ervan overtuigen dat Jules geen kneusje was. Als hij dat toegaf, kwam de rest vanzelf wel in orde.

‘Weet u dat u hier al drie kwartier zit te praten?’ vroeg de personeelschef, terwijl hij erover piekerde hoe dat mens in godsnaam kwijt te raken.

‘Zo lang al?’ zei ze verbaasd, ‘nou ja, ik heb niets te verzuimen nu Jules in het ziekenhuis ligt.’

‘Maar mijn tijd staat niet stil,’ antwoordde Van Nijenrode geërgerd, voor de negende keer zijn polshorloge raadplegend.

‘U zou dokter Visioen toch bevestigen wat u mij hebt beloofd?’

‘Dat zal ik heus wel doen.’

‘Waarom dan niet meteen?’ vroeg Jeltje dringend, ‘straks is hij er weer niet.’

De personeelschef nam gejaagd de hoorn van de telefoon, draaide driemaal 4 en zei: ‘Dokter Visioen? Ja, met Van Nijenrode. Wilt u er rekening mee houden dat, wat er verder ook met Meijers moet gebeuren, il faut aider ce vieux salaud.’

Toen Jules zich slaperig in het ziekenhuisbed uitstrekte, stootte hij met een teen tegen het ijzeren onderschot dat weer was aangebracht op last van de hoofdzuster. Hij betastte zijn voet met een pijnlijke trek op zijn gezicht, vroeg zich af waar Jeltje was, herinnerde zich dat hij in het ziekenhuis lag en straks ontslagen zou worden. Zijn polshorloge tegen een oor om zeker te zijn dat het niet stil was blijven staan keek hij nog eens: half vijf. Hij kneep zijn ogen dicht en dacht aan de zusters die hij nooit meer zou zien. Er waren er bij op wie je zo verliefd zou worden. Eens verwekte hij in zijn dromen bij alle vrouwen een kind, bedacht een apparaat dat zijn miljoenen zaadcellen in evenveel vrouwenbuiken zou doen beblanden.

Hij zuchtte. Zijn jeugd was al tientallen jaren voorbij. Pas als het te laat was, ontdekte je dat ouderdom met gebreken komt. Hoestend als een longpatiënt had hij zich voorgenomen om na de operatie het roken te staken. Spijt had hij van elke sigaret die hij in zijn leven had gerookt. Eerst een vriend aan longkanker zien sterven, een man alleen, die hij elke dag had bezocht. Toen de diagnose werd gesteld, was hij

met de arts van het ziekenhuis gaan praten om te vragen of de man niet kon worden geopereerd. Het bleek al te laat te zijn. 'Hij ziet er nu nog stevig uit,' antwoordde de arts, 'maar over een half jaar is het afgelopen met hem.' En inderdaad was zijn vriend dagelijks achteruitgegaan. Steeds vaker lag hij kreunend in bed, de pijn vervloekend zonder te weten wat er met hem aan de hand was. Verwaarloosde kou. Longontsteking. Hees, nauwelijks verstaanbaar, had hij Jules gevraagd of die misschien wist wat hem mankeerde, en Jules had geprobeerd zijn blik niet te ontwijken, niet te stotteren en vooral geen kleur te krijgen, en zo te liegen dat hij het niet merkte, om dan in argwanende ogen te kijken die hem schenen uit te kleden. Steeds vaker had hij hem verdoofd door pijnstillende middelen aangetroffen. Jules herinnerde zich dat zijn vader hem gewaarschuwd had tegen het roken van sigaretten, en vooral tegen het inhaleeren, zonder dat hij er zich iets van had aangetrokken. Het had hem geprikkeld om het juist te doen. Hij begreep niet wat hem toen bezielde, en weer zag hij het gezicht voor zich van zijn vriend, die – even tevoren gestorven – gestikt was in zijn eigen longen, een doek onder zijn kin gebonden om het in model te houden. De ziekte had zich geopenbaard, kort nadat de vrouw van zijn vriend was gestorven. Hij had er met hem over gesproken op zijn ziekbed, was teleurgesteld geweest dat Jules op de begrafenis had ontbroken, maar men had het hem pas een maand later verteld, en misschien was het daarom dat Jules, zich ten onrechte schuldig voelend, geen dag had

overgeslagen om hem te bezoeken. Hij herinnerde zich nog de begrafenis, toen hij, wachtend op de uitvaart, de ene sigaret na de andere rokend, zich afvroeg of dit wel op zijn plaats was, en vol zelfverwijt herhaalde hij als zo vaak: de tiet, de speen, de duim, de sigaret, het is een kringloop als je je in het leven verlaten voelt, en dan nam hij zichzelf kwalijk dat hij Jeltje vergat en niet eenzaam mocht zijn.

Hij moest niet aan zulke sombere dingen denken. Straks kwam Jeltje, en dan was alle narigheid achter de rug. Hij vroeg zich af hoe het op het werk zou gaan, sloot zijn ogen om er eens rustig over na te denken wat hij moest beginnen als de ontslagen door zouden gaan.

‘Een geheime stem heeft me opgebeld,’ hoorde hij Dirkje zeggen. ‘We moeten niet bang zijn. Zelfs het Bedrijfsgilde wil ons helpen, als ze voor de rest hun zin krijgen. Daar was niets aan te veranderen. Achter de schermen, buiten de president om, is er nog een heleboel te versieren. Zij begrepen niet waarom we niet onmiddellijk bij ze waren gekomen, die boodschap hadden ze ook doorgegeven. Aan wie? Dat wist hij niet precies meer.’

Op hetzelfde ogenblik schoof zij een scherm voor het bed van Jules, trok haar rok een stukje omhoog en riep: ‘Kant aan mijn pantalonika,’ terwijl zij in het rond zwierde. ‘Had je niet gedacht, hè?’ vroeg ze aan Jules, die naar haar benen keek.

‘Wees toch niet zo preuts,’ zei ze verwijtend. Ze vlijde haar wang tegen de zijne, fluisterde hem in het oor. ‘Weet je dat Koert weggaat? Dirigent van het

gemengde koor wordt hij, de haan in het kippenhok, kukelekuuuu...' Opnieuw lichtte zij haar rok op, haalde, zoals Jules' grootmoeder vroeger, een beurs uit de zak van haar onderjurk. 'Ik kom voor Koert in de plaats,' juichte zij, maar toen zij de zin wilde voltooien duwde Jules woedend zijn hand voor haar mond. Met een duik bevrijdde zij zich van zijn greep, hield hem weer de beurs voor en haalde er, als een goochelaar, een zweepje uit te voorschijn, waarmee ze hem links en rechts om de oren sloeg. Angstig hield hij zijn armen voor de ogen, boog het hoofd, kroop onder de dekens. 'Had je niet gedacht hè, dat ik voor Koert in de plaats zou komen. Moet je niet kwaad om zijn. Jij gaat toch weg, jij hebt er geen hinder van.'

Trillend van woede besloot hij naar de president te gaan en hem te vertellen hoe hij erover dacht. Niet alleen dat ze ouder wordende mensen met ontslag bedreigden, maar om het te kunnen doorvoeren speelden ze hen tegen elkaar uit. De een maakten ze ordeklerek, de ander joegen ze de straat op. Verdeel en heers was het, net als in de oorlog, toen de nazi's de joden tegen elkaar uitspeelden, de een een voorkeurstempel gaven en de ander niet, om het plotse-ling in te trekken, en nieuwe slachtoffers te zoeken, weerloze mensen omdat zij niet wisten wat ze anders konden doen dan zich aan elke strohalm vast te klampen.

Jules balde zijn vuist en begon te zingen:

‘Verdeel en heers, is een zaak van het brood,
Morgen de goj, vandaag de jood,
De joden die slaan ze het liefste dood,
Omdat hun het leven geen uitkomst bood.’

In vervoering zong hij de woorden steeds luider, en ineens wist hij zich geen raad meer, omdat een ontzettende pijn hem overviel. Elke vezel van zijn zenuwgestel werd verscheurd, en hij gilte het uit. God in de hemel, zei hij tegen zichzelf, hoewel hij in geen god en geen hemel geloofde, en kon zich niet herinneren ooit zo te hebben geleden. Hij was verstard door de pijn, een vraatzuchtige vlam die aan zijn hart brandde, krabde zich met de nagels over zijn gezicht als kon het de smart verlichten, stond op uit zijn ledikant om gejaagd heen en weer te lopen, een wanhopig dier in een kooi. Als de zuster niet kwam, als Jeltje hem niet gauw kwam halen, zou hij uit het raam springen, zich in het water van de gracht voor het ziekenhuis storten.

De verschrikkelijke pijn drong hem steeds opnieuw tot zelfmoordgedachten, en tegelijk schaamde hij zich ervoor. Hij vroeg zich af waar hij de medicijnen zou kunnen vinden om de hele voorraad van alle patiënten in één keer door te slikken, en schold zichzelf uit. Hij mocht er geen eind aan maken, in de oorlog was zijn leven als door een wonder gespaard gebleven. Hij moest ook aan Jeltje denken, zij kon hem niet missen, hoe vaak had ze het niet gezegd, en wat moest de een zonder de ander beginnen?

‘De pijn,’ stamelde Jules, ‘de pijn,’ en voor zijn

ogen veranderde hij in een roodgloeiende buikkachel, die de hitte niet langer kon verdragen en in brandende stukken uiteenviel. Toen veranderde de pijn in iets onpersoonlijks, een wezen buiten hemzelf, een helhond, die met zijn grijnzende, kwijslende bek, waarin gele hoekige tanden, hem verleidelijk aanblafte om zijn partij te kiezen. Totdat Jeltje hem aan de hand nam en een vriendelijke dokter de hond aan een stalen ketting bond.

Nog één keer was de nachtzuster naar Jules toegegaan om hem te kalmeren. Toen zij zich over hem heenboog om hem weer toe te dekken met de dekens die hij van zijn bed had getrapt, duwde hij haar in paniek weg. 'Weg mens,' siste hij, 'weg mens,' waarop zij lieve woordjes tegen hem sprak, zodat hij een ogenblik dacht dat het zijn moeder was. 'Luister,' zei ze, 'luister naar me, er is iets verschrikkelijks gebeurd. Ik zat in het park en keek naar de bomen, en je weet hoeveel ik van bomen en planten houd. Toch had ik geen enkel contact meer met de natuur. Ineens voelde ik me ervan vervreemden,' en nauwelijks had ze die woorden uitgesproken of zij lag uitgestrekt in een la, die langzaam werd opengetrokken. Ontsteld aaide Jules haar zachtjes over het haar, dat hard scheen en weerbarstig. Toen de zuster zei dat hij weg moest gaan, kwam hij door een zijdeur naar binnen om haar opnieuw te kunnen zien totdat hij weer werd weggestuurd, om voor een derde keer naar haar toe te gaan. Maar zij is dood, stelde hij vast, zij leeft niet meer, en uitgeput verliet hij haar voor de laatste maal.

Sal Santen bij De Arbeiderspers

Jullie is jodenvolk
Sneevliet, rebel
Deze vijandige wereld
Een geintje
Stormvogels

Bij de Wetenschappelijke Uitgeverij is van dezelfde auteur verschenen:

!Adiós companeros! Politieke herinneringen

* Sal Santen beschikt over het vermogen uiterst gecompliceerde mensen en zaken eenvoudig te omschrijven. En hij doorziet niet alleen de karakters om zich heen, maar ook zich zelf. — Jan Rogier in *Vrij Nederland*

* Sal Santen heeft niet zo erg veel woorden nodig om een situatie te schetsen, een sfeer op te roepen, een gebeurtenis gestalte te geven. — *Het Parool*